

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

3202

28

18-82

1861

2010

2001

11227

0125

11007

117

ՔԱՆԵՐՔԻՆ ԵՒ ԵՐՏԵՔԻՆ
ԵՆՅՈՅՅՔ ԳՐԻՍՏՈՒՆԷԿԵՆ ԿՐՕՆԻ

ԵՒ ԵՂԺՔ

ԸՆԴԴԻՄԱԴՐՈՒԹԵԱՆՑ ՆՄԻՆ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵԱՑ

ՉՄԸԿԻԿ ԿԱՐԱՊԵՏ ԹՈՐՈՍԵԱՆ

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

ՏՄԱՏԹԷՈՍԻ ԱՍՏՈՒԱԾԱԸՆՏԻՐ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՆ ՀԱՅՈՑ

Ի ՊԵՏՐԵՐԻՈՒԹԵԱՆ ԿՈՍՏԵՆԴՆՈՒՊՕԼՍՈՑ

Ք. ՍԱՐԳՍԻ ԱՐԺԱՆԱՊԵՏԻ ԱՐԺԵՊԻՍԿՈՍՈՍԻ

«Եւ որ անկցի իմերայ վեմիս այսոցիկ փոսոցի և յոր
վերայ անկցի՝ հանայե զնա՝ ՍԱՏՔ. ԻՍ. 44»

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ

1861

1901

Ը. Ոմանք՝ սրտմտելով՝ և կամ Լատուճոյ էութիւնը՝ անտեսելով ասացին, «եթէ ոչ գոյ Լատուճ» : Սաղմ. ԺԳԳ. 3

Բ. Ընոր անսկիզբն բնութեան ներգործութենէն զձեռն ընտան և էութեան ներգործութենէն ալ զըզնած Սուրբ Հոգին ուրացան. Յովհ. Ը. Կաթղ. Բ. 22 :

Գ. Ընշարունակ հեղբրէ ձգտական և վանորչական զօրութեամբք լուսաւորներն ևս երկիրներ իմաստասիրեցին՝ ի նոր Ըշխարհագիրսն :

Դ. Տիեզերացս հարիչ նախոյս զօրութիւն՝ անմահ և անձե հոգինիս անբաններու պէս եղծանելի համարեցան. Իմաստ. Բ. 2 :

Ե. Սեր յարուցանելի մարմնովք ալ գարոց՝ նիւթական արքայութիւն, և մեղաւորաց ալ՝ նիւթական գժոխքը միտք չեբրին և Լատուճոյ ամենակարողութիւն ևս սոսկ աննիւթ գոյացութեանց վրայ չտարածեցին. Գործոց ԻՊ. 8 :

Չ. Արեւիցէ անձնիշխան հրեշտակ և մարդ գոյութեանց իրենք իրենցմէն և թէ իրարու հաշորգեցուցմամբ գիտելի չարեաց պատճառ ստեղծիչնին ենթադրեցին : Եզնիկ Կողբ :

Ի. Սէկ հովուի ամենայաղթ տիեզերակալէ մը, մէկ ամենախեղճ ազգ մը ազատելը, և մէկ Հիւսան անմեղաառիթ փոյթ եկեղեցի կալմէնալ ժխտեցին. Յուդայ Կաթ. 4 համար :

Լ. Եւ փոփոխութեամբ նորոգման իմանալի և զգալի արքայութեանց շղթայ յարանուամբ համարներ և այլն չխորագնեցին : Ը. Կորնթ. ԺԸ, 19 :

Թ. Սկսեալ ստուգած պաշտութենէն՝ աշխարհիս նիւթէն ց'յետն ներգործը հասած պաշտեցին Իմաստ՝ ԺՊ. 2. և քրիստոնէութեամբ կատարեալէն՝ ալ արտամբելով՝ դուրս ելան Յայտ. ԺԲ. 4 :

Ժ. Եւ մահացուիս անմահի հետ ստեղծուելուն մարմիննուս անհրաժեշտ յարութիւննին, եւ հոգինուս ալ բարոյ եւ չարի անեղձ ունակութեանց համար՝ Լատուճոյ ամենարդար դատաստաննալ ժխտեցին : Իմաստ. Բ. 12 :

Ը. Ալ արդ ասոնց՝ եթէ քան այսպիսեաց պատասխանատուութիւննիս աստուածաբաններու ուրիշ ուրիշ համախորհուրդ ալ, եւ կամ իսպառ անոնց բաղմայեղանակ պատճառներ ալ լինին նէ՝ կ'ուսամք թէ չպիտի պարսաւուիմք, եւ թէ մեր տիեզերաբանութիւնը իրեն ուղղաբանութեամբը՝ ամենքին մէջ հաստատուի նէ՝ արուեստաւորներու եւ գպրոցներու անշուշտ օգուտ բերած պէտք է լինիմք :

28 պ. Թ-82

X X

Ն Ե Ր Կ Ի Ն

ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԳՈՅՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Հ Ե Ն Դ Է Ս Ե Ռ Ե Պ Ի Ն

28

Ը. ԱՅՍ տիեզերքը՝ եթէ հնրէն ոմանց գիտցած մանր շամանդաղներէն, կամ թէ այլոց չորս տարերքներէն, կամ նորերուն վաթսուն և վեց տարերքներէն, կամ լուսէն, կամ խաւարէն, և այլ որ և իցէ մարմնաւոր նիւթերէ՝ երկիրքներ և միայն երկիր լինին, և կամ թէ առ հասարակ երկիրներ լինին, հաւասար՝ մեջերնին մեղմէկու ներհակ մարմիննին մէկ քանակու թիւն և մէկ զօրութիւն պէտք է ունենան, և անհաւասար առաջին մէկ ներհակ մարմինը միւս հակառակ մարմիններէն՝ կարգակարգ սկսուած մինչև վերջինը՝ յոյժ մեծութիւն և զօրութիւն կուենան, սակայն ինչպէս որ լինին՝ որքան որ նիւթեղէն մարմիններ են՝ մէկ ամենափոքր փոշոյ նման հունաւոր գոյութիւններ ունին: Արդ և այսպէս քանակութիւն ունենալով պէտք է որ մէկ անհունութիւն կենայ, և անոր մէջ լինին, և թէ այն անհունութիւնը ոչինչ համարինք Տիեզերացս մասունքները՝ ինչպէս են նէ՝ իրենց միջերնուն ներհակ մարմինները հաւասարաբար չէին իրարու գալ, և իրարու հետ միաւորիլ՝ և ետքն ևս իրարմէն բաժնուիլ. քանզի ոչինչութիւնը էութիւն չգոյով անոնց ՚ի դէպ իրար գալոյ, միաւորելոյ և դարձեալ իրարմէն բաժնուելով կարգաւորելոյ հարկ և կամ բռնութիւն չունի, որ այնպէս դաշնակաւորուէին. իսկ եթէ այն անհունութիւնն որ անմարմին ամենակարող և ամենիմաստ անստեղծ գերազրոյութիւն իցէ, և կամք անէ՝ առ հասարակ իրեն արտաքին գործ ամենակարողութեան ալ կ'առնէ և ամենիմաստութեամբն ալ ինչպէս որ օրէնքն է տրամադրելով կը

բարեկարգէ, որ այն գերադոյութիւնն է Մատուած, ապա ուրեմն գոյ Մատուած :

Բ. Իսկ և անհաստարար եթէ հիւղեր անհաս ձգողութեամբ իրարու վերայ կարկառէին, և վանողութեամբ ալ դարձեալ գունդ գունդ որոշուէին, նոյնպէս վաթսուն և վեց և այլ անհամար ասորերքներ երկիրներ և կամ տիեզերքներ լինէին, և կամ մէկ միագունդ դրութենէ կամ արեւն կերպ կերպ գեանաշարժութեամբ, հեղեղներով, գետերով և ծովերով կտոր կտոր երկիրներ բաժնուէին, և կամ մէկ կէտէ նոյնը արգասաւորուէին, կամ խնջուկներէ, և կամ Վխաւարէ, և կամ մամուռներէ, խժերէ, և կամ սոսնձի պէս կակուղ հիւթերէ յառաջանային, և կամ թէ անկերպարան անպատրաստութենէ հուրը հրեղէն երկինք, ջուրն ալ համաստեղութիւն և կամ հաստատութիւն, և օդն ալ օդեղէն փամփշտաձև երկինքներ լինէին, և և մնացորդ մասանց հետ հոդն ալ միջերնին պահէին, և կամ թէ ասոնց որեւիցէ յատկութիւնը այն ամէնքն շրջուէր, և կամ լուսոյ տարբերներու առաւելութեամբ մէկ ահեղ բնալուծութենէ յայն ձև և կամ խորանայարդ երկինքներ լինէին, և իւրաքանչիւր առաջարժութեամբք լրաբոլոր կիսաբոլոր և բոլորագիծ խորեր, հեղուկներ և լուսաւորներ առնէին, և ծիրկաթիննալ ամէնքին վերայ և կամ ենթալուսնեայ կամ օդին մէջ իրեն միջի բազմախիտ մանրաճաճանչ աստղիկներով յօրինուէր, և իրենց լուսաւորաք ծագունքներով բաժնուելնուն դատարկավայրութեան մէջ երկիրս նիւթէին և մանէին, և երկրայիններն ալ անոր վերայ մթնոլորտին դեգերելու ժամանակն բաղհիւսէին և տեսակաւորէին, և կամ թէ ոչնչութեան և կամ թէ մէկ ընդհանուր օդի մէջ հակառակ և համակիր լուսաւորներ երկրիս շրջապատը շարժուէին՝ և կամ երկիրներ լինէին՝ ներկայ շարժմանց և կամ զգալի կամ անցումէ անցումն յայտնի թուերուն վերջերով միջերուն, և միջիններով ալ սկիզբներուն՝ ինչպէս մէկ խնձորը ծառէն, և ծառն երկրէն և այլն մինչև նիւթերնին հասած՝ մարմին

մարմիններէն լինելով՝ հարկ է որ և ընդհանուր մարմնաւոր նիւթերնին ալ արտաքոյ մէկ անմարմին էութենէ լինին, որովհետեւ արդէն ժամանակ ունեցող մէկ մարմինը երբ և իցէ մէջ տեղն եղած մարմինն ժամանակի ներքեւ կը ձգէր և մէջտեղին ալ սկզբէն եղած մարմինը ևս ժամանակի ներքեւ կ'երեւցընէ՝ և անոնցմէն շարժումներնին վերցընելովն զոյութիւններնին չ'էանալով և կորսուելով առ հասարակ անպատճառ մէկ անժամանակ էութենէ կը լինին, որ այն ինքն է Վստուած, ապա ուրեմն գոյ Վստուած :

Գ. Եւ որովհետեւ մէկ երկրային մարմին միւս մարմնոյ հետ անեղծ միաւորութիւն չունենալով, ոչ երկիրներ, ոչ հանքեր, ոչ դաւարիներ, ծաղիկներ, թուփեր, ծառեր, տունկեր, զգալուններ, թռչուն, զեռուն, անասուն, գազան կը բաժնուէին՝ և ոչ անգամ պատճառ կ'ունենային իրենց կազմութեանց մէջ մասն մասն տրամադրուիլ խելամտապէս մէկ տունկն, արմն, բուն ուղեշ, և մէկ անասուն, ոսկր, արիւն, միս, մորթ, և այլն, և ոչ ալ մէկ կլիմայի յատկութեան մէջ մէկ կենդանի արու և էգ կրնար լինիլ, վասն զի անպատճառ արուին բոլոր սէրն էգին մէջ տեսնուելով՝ բնութիւնը ինքնին իրարմէն չէր կարող անջրպետել. և կամ բոլոր երկրիս մէջ մէկն միւսին չէ նէ՝ անկարելի է որ սփիւռ կամ տարածեալ ընդհանուր համակրութիւն չունենայ, որ ևս սեռ և տեսակ յատկանային գազան առիւծ և այլն, և կամ հնտի, կամ մէկ մրգի, կամ պրօղի կորիզներուն ձուերուն և այլոց անպատրաստութիւններէն դարձեալ չ'էին զօրել իրենք իրենցմէն, և ոչ ալ ջրեր, և օդերու խոնարհ սասիճաններ որդունքներ կ'լինէին, որովհետեւ գժուար էր, որ գոյութեան նիւթերնին այնպէս միութիւն ըստանային, և ապա գժուար չէր որ մէկ չ'լինէին, և թէ որ անհնարին յաւելուածներով կամ բազմաբնութիւններով տնտեսուէին, այն յաւելուածներն ալ և բնութիւններն ալ տարբերութիւններով չէին իրարու գնալ և երկիր երկիր բաժնուիլ, և ոչ ալ անոնց մէջ այդ վերոյիշեալներն մէկ մէկ կեդրոնի

մէջ այնպէս կ'ստեղծուէին, այլ առանձին առանձին կը կենային՝ առանց բնազանցական ամենիշխան ամենազերազանցագոյն էակի որ այն ինքն է՝ Մտուած, ապա ուրեմն գոյ Մտուած :

Գ. Սանաւանդ այն ձգողական զօրութիւնը վանողութեանց դէմ վանողութիւն, և վանողականն ալ ձգողութեանց դէմ ձգողութիւն լինելով հակառակապէս երկու տարերքով անհուն ոչնչութեան մէջ անտես իրարմէն առանձնացած պէտք է կենային, և կամ թէ հարկուելով ասեմ բնութեան օրէնքով զանազան երկիրներ եղան, անհատ հակառակութեամբ կրնային լինիլ, և այսպէս ալ լինելով իրարու բնութեամբ ծագմունք և ներգործութիւններ պէտք չէին ազդել, ապա թէ ոչ դարձեալ ձգողականներ ձգողականներու և վանողականներն ալ իրենցներուն երթալով անարգել իրար կը կործանէին, և չէին մէկ կարգ ունենալ, կամ թէ արեւը իրեն համակրութեամբ չորս կողմի մոլորակներ որ շարժէր, իրեն հետը կը խառնէր, և տտաւոր աստղերն ալ առ այն երկայնուելով կրկին ալ յետագարձ չ'էին լինիլ, և ոչնչութեան և կամ ընդհանուր օդին մէջ համակիր լուսաւորներ իրարու հետ կը խառնուէին, և անհամակիրներ իրարու մէջ ալ ծագումն էին ունենար, և նոյն օդէն պարզապէս կամ տարբերապէս օրէնքէ որ մէկ լինէին, և կամ թէ բնաւ չ'լինէին, և կամ թէ նիւթը ամենիմաստ բանականութիւն չէ, որ երկրին մատակարարելու համար ինքնին փամփշտած և երկրինքներ յօրինէ, և իւրաքանչիւր երկնայիններով դէմ ու դէմ երկրիս ներգործէ, և անոնց շառաւիղներու մէջ երկիրս և երկրայինք պահպանէ, և կամ յետոյ առնելով և կամ յառաջ անոնց ազդեցութեանց համակիր, որ չ'ցնդուին, և յետոյ այլ ընդ այլոյ չ'ներգործելու համար ամէնքն ըստ տեսականուն անփոփոխ պահէ, որովհետեւ այդպիսի Մարազագործութիւնը մէկ որ գերագոյն ամենակարողութեան կ'վերաբերուի, և միւսն արտաքոյ մի բնութեան զի մի և նոյն բազմատարբեր բնութիւններ ուրոյն անլս-

կիզըն յաւիտենականներովն իրարու հետ չեն միանար, և հակառակօք տիեզերացս արդև զարդ և կարգ տալ: Այլ թէ որ երկինքներ խորանայարդ լինին, և երկիրն ալ հիւսիսով և հարաւով ոչնչի վերայ լինի՝ առանց Աստուածային ամենազոր բանին չեն կարող կենալ, պարզապէս երկինքներ կ'աւարուին, և բաղադրապէս երկիրս ալ կ'ցնդուի. և թէ որ մէկ կէտ ինքն սկիզբէն լինի բնութենէն բազմապատկութիւն չի կրնար ունենալ, և ունենալով ալ ինքնին անսկիզբն չի կրնար լինիլ, և յատուկ պարզ հուրն, կամ ջուր, կամ օդ, կամ հողն ալ Էին բնութեամբ փոփոխութիւն ունենալ, և ոչ ալ վախճան և վեց տարերք և կամ մէկ դրութիւն գետնաշարժութեամբ կամ գետերով, ծովերով և հեղեղներով երկիրներ կ'լինէին՝ և առ 'ի մէջ անբաւ հեռաւորութեանց միջերը զանոնք կ'նետէին, և այլ որ ինչ և իցէ հակառակօք մէկզմէկու դէմ իրենք իրենցմով չեն լինիր, որովհետև անսկիզբն բաներ անփոփոխ լինելով՝ փոփոխութիւն որ ունենան պէտք է որ անփոփոխ էութենէ մի լինին, մանաւանդ երկինքներ պարզ աստղաբաշխութեամբ երկնայնոց մէջ Աստուածաբանական առումներէն զատ փոփոխութեամբ ոչնչութեան և ոչ արգասաւորութեամբ նորութեան պակսուելով՝ փոփոխութեամբ ոչնչալիներ ըստ որում են փոփոխական՝ երբ և իցէ պէտք է որ ոչնչանան, և արգասաւորութեամբ նորոգութեան ըստ որում են գոյացուած պէտք է որ նորոգուին. արդ՝ եթէ այնպէս և եթէ այսպէս անսկիզբն յաւիտենականութիւն չեն ունենար, և ոչինչն ինչ չէ որ ինչ առնէ՝ անշուշտ մէկ անսկիզբն և անփոփոխ գերագոյակէ կ'լինին՝ որ այն է Աստուած, ապա ուրեմն գոյ Աստուած:

Ա. Այլ յայտնի մարդսւս բոլոր զգայական վիճակն վերոյգրեալներուն վիճակներուն պէս լինելով՝ ինչպէս որ իրենք իրենցմէն չ'կարողացան ստեղծուիլ, նոյնպէս ալ և մարդս չը կրնար ստեղծուիլ, և իմացական բոլորի անմահ հոգւոյ հետն ալ ամենևին անկարելի է լինիլ, որովհետև անմահ հոգին բնաւ անոնց հետ համակրութիւն չունի, ապա թէ ոչ, ինչպէս որ

անասունները աշխարհիս նիւթէն և իրեն մասունքներէն դուրս
 անմարմին գոյութիւններ ընդունած չեն՝ այնպէս ալ և մարդս
 պէտք չէր ընդունել՝ և ոչ ալ կրնար բացավայր մարմնաւոր
 վերին անեղծ նիւթեղէն տիեզերաց լուրն առնել, և ոչ ալ
 ընդունելութեան մէջ կը դորէր սրամտութեամբ բացասել՝ մին-
 չև որ, անմարմնութենէ և մարմնութենէ բաղադրութիւն չ'լի-
 ներ, և այսպիսի բնութեամբ երկու հակառակ բան մեկտեղ
 չ'լինելով պէտք էր որ գերագոյն էութենէ լիներ, և եթէ ոչ
 ամենակարողութեամբն որ մարմնանալ ուզէրնէ՝ մարմնոյ մէջն
 ակամայ մահն բնաւ իրեն զգալի չէր լիներ, և կամօք ալ ամէն
 բան կարող էր յոչնչէ առնել, որ մահ ալ կ'զգայ, և այնպէս
 մէկ մրջի մը ճակատ չէ կարող ստեղծել, բայց թէ միայն ըզ-
 գայարանաց և մտքի վերայ ազդեցութիւններէն, նիւթէ ար-
 ուեստներ և իմացական գիտութիւն կը յառաջացնէ, ասել է թէ
 առանց կարողութեան ալ մարմնոյն հետ հոգին ստեղծուած լի-
 նելով՝ անշուշտ այն ամենակարողութեան ենթակայ էութե-
 նէն կրնայ լինիլ, որ է Մտուած, ապա ուրեմն գոյ Մտուած:

Չ. Եւ կամ մարդուս մարմինը անմահ հոգւոյ հետ ստեղ-
 ծուած արգասաւորութեամբ վերստին նորոգելիներէն մէկն գո-
 լով ըստ արդարութեան անեղծ աշխարհ ասոր անզարհուրե-
 ցուցիչ նիւթով, և մեղաւորութեան համար ալ զարհուրեցու-
 ցիչ ալ իմն նիւթով դժոխքնին՝ ՚ի հարկի առանց ստեղծողն
 ոչ կ'լինէին և ոչ յաւիտեան կ'մնային, և մեր հոգիներ մար-
 միններուս մէջ ներգործութիւնները չ'կորսնցնելով արտաքոյ
 սոսկ հոգեղէն գոյութեան տեսակ ալ կ'վարդապետեն՝ որ ա-
 սոնք ալ չէին իրենք իրենցմէն չէին և ըստ միշտ հնաշանդու-
 թեան իմանալի Մրքայութիւնին և անհնազանդ լինելուն հա-
 մար դժոխքնին լինիլ և բաժնուիլ, թող, և բարձրութեանց
 մէջ ակնկոր լուսաւորաց ահեղ բազմութիւննին, և բոլոր եր-
 կիրս և երկրայինք մարմիններուս հետ մտքերնիս և հոգեղէն
 անձանց ալ իրենցները, և կամ ոչ մերը անոնցը և ոչ անոն-
 ցը չ'արգելելով և մեկտեղ ոչնչէ մէկ փոշի չ'ստեղծելով առ

Հասարակ մէկ անիմանալի ամենակարողութենէ կ'լինինք՝ որ այն ինքն է լստուած՝ ապա ուրեմն գոյ լստուած :

Եւ կամ ապաստանուելով որ շարժմանց հնարքներուն տանքնէ՝ իբրութե Երբեմն կանգ առնելով և երբեմն արձակմունք տալով այս զգալի տեղերքս տրամադրած, և իմանալի տիեզերքն ալ ըստ իրենց էութեան դէմ ու դէմ զանազանած, և իմացականք ալ բարոյական նախանձով բաժնուած ՚ի հարկի կամ անհարկիւ անոնց առ հաւաքականներովն իւրաքանչիւր անհաս տիեզերականութեամբքն կամ տիեզերականութեանց միջերը իրարու և իրենցներուն ալ բնաւորուած՝ առաջին սկսուածներէն մինչև յետիննին հասած՝ որ ևս այլ ինչ չմնայ՝ որքան որ ՚ի քթթեւ ականէն և արևուն ծագումէն շոյտ փամանակ կ'իմացնեն՝ ստեղծուած են. և մոլորութեամբ հաւատոյ ալ “արեգակն է ամենակարող”, ստոյգ կ'լինէր, երբ որ իմացմամբ մեղքերներէս զատ ամէնքն իրեն կամքովը լինէին և մեղաւորներս ալ կարողանար դատել, և բոլոր զգալի տիեզերքն ալ մարդկան, և իմանալիքն ալ հրեշտակաց ծառայող չ'սեփականուէին, այլ իրենց սեփականելու համար որ ծառայէին՝ և բնաւ ալ դէմերնին հսկառակ չ'ունենային՝ ապա կ'աստուածանային, և մարգիկ ալ և իմացականք ալ որ կամք զանոնք ծառայեցնէին՝ այնպէս կ'լինէին, և եթէ ոչ առ հասարակ գործք արտաքին ամենամաքուր գերագոյութեան, որ է լստուած, ապա ուրեմն գոյ լստուած :

Ե Ր Տ Ե Ք Ի Ն

ՆՈՅՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԳՈՅՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Հ Ե Ն Դ Ե Ս Ե Ր Ն Ր Ո Ր Դ

Եւրոպ. 14. Ես եմ Լստուած որ էն: Եւն. Լ. 1. Դ սկզբանէ արար Լստուած զերկին և զերկիր: Նոյն Լ. 18. ևս: Սաղ. ՂՂ. 6. Օւմենայն զոր ինչ կամեցաւ արար Տէր յերկինս և յերկրի: Նոյն ՂՂ. 2. Լրկեր զլոյս որպէս ջութոց: Նոյն ՂՂ. 16. Գնէ զձիւն որպէս զսօր՝ և զմէք որպէս փոշի ցանեաց: Նոյն ՂՂ. 3. Օրհնեցէք զնա արեգակն և լուսին: Նոյն Հ. 13. Գու հաստատեցեր զօրութեամբ քո զծով: Նոյն Լ. 4. Տեսից զերկինս զգործս մատանց քոց, զլուսին և զստեղծ զորս գու հաստատեցեր: Նոյն Ժ. 1. Երկինք պատմեն զիստս Լստուածոյ և զարարածս ձեռաց նորա պատմէ հաստատութիւն: Նոյն Կ. 7. Ո՞ պատրաստէ զերկինս զօրութեամբ: Նոյն ՂՂ. 26. Դ սկզբանէ տէր զերկիր հաստատեցեր, և գործք ձեռաց քոց երկինք են: Եր. Լ. 4. Ո՞ր էիր՝ մինչ ևս հիմունս արկանէի երկրի: Իմաստ. Ժ. 3. Որոց թէ ընդ գեղն զուարճացեալք զնոսա Լստուածս կարծեցին՝ գիտացեն՝ թէ որչափ ևս առաւել է նոցա Տէրն, զի որ գեղեցկութեան արարչապետն է՝ նա հաստատեաց զնոսա: Եսայ. Լ. 22. Որ ունի զձիր երկրի: Երեմ. Ժ. 13. Եբբ. Ժ. 3. Նոյն Գ. 4. Եւմենայն տուն յումմէ կազմի. իսկ որ արար զամենայն՝ Լստուած է ևայն:

Ն Ե Ր Ք Ի Ն

ԱՍՏՈՒԱԾ ԱՅՒՆ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Հ Ե Ն Դ Է Ս Ե Ր Ր Ո Ր Դ

Մ. Ե. ամէն ստեղծական գոյութիւնները կամ հութիւնները անաղատ իրենց բնութիւններէն ներգործութիւններ ունին՝ ինչպէս երկինք և երկնայինք լոյսեր կ'ընին՝ և աղբեցութիւններ կ'ըղխեն, և երկրիս տարերքներն ալ ստեղծուած տունկերու և բուսերու կ'հսկեն, և ասոնք ալ իրենց նմանները կ'արտադրեն, զգայուններն ալ և արտաքին ներգործութեամբ կը պատուարուին, և իմանալի աննիւթ և նիւթական արքայութիւնն ալ գոյութիւններ լինելու համար 'ի ներքս իրենց գեղեցկութիւններ ծնած՝ և յարազուարճութիւններ բղջխած ունին, և սոսկ հոգեղէնք և մեր հոգիներն ալ ազատ ստեղծական գոյութեամբ իրենց հետերնին բաներնին ծնած և մտքերնին բղխած՝ որովք և յարտաքինսն ևս զգիտութիւններ կ'արտադրեն առանց անոնց շրջուելոյ:

Ի. Մ. պա և Մ. ստուած իրեն ամենազատ և անստեղծ գերագոյութեամբն ալ ըստ իրեն տուած կրօնքին ստեղծուածներուն գոյութիւններէն գուշակելով՝ իրեն բնութեան անսկզբնական շարժմամբն անիմանալի բանին ծնունդն, և հութեան անըսկզբնական շարժմամբն ալ անիմանալի հոգւոյն բղխումն ունի իրեն հաւասար և անժամանակաւոր և ամենակատարեալ, և արտաքին ներգործութեամբն ալ ամէն լինելու բաներուն տեսակնուն կերպերը՝ որ առաջնովն հութենէն չ'պակսուի, և երկրորդովն խորհելով մեզ պէս ստեղծուած չ'լինի, և զերագոյութեան բովանդակութեան համար երեք ամենակատարեալի մէջ մէկ ամենակատարելութիւն երկնայ բաժանեալ անձամբք՝

որ ստեղծական գոյութիւններուն պէս նշմարմամբ չերևի, այլ գոյութեամբ չայրն չայր, Ռանն Ռան և չոգին չոգի, որ այն ինքն է Արրորդութիւն. ապա Աստուած է Արրորդութիւն, որով գերագոյութիւն հանդիսանայ՝ և ամէն ստեղծուածներէն գերազանցուի, որովհետև մինչև որ իրեն էութեան մէջ բնութեամբ և էութեամբ անսկզբնաբար ներգործութիւն չունենայ՝ և խելամտաբար ալ արտաքինները արուեստեալ չէր ունենար:

Գ. Թող, որ և իրեն անծիր ամենակարողութեան համար որ է էն՝ անոնց տեղը գաղափարները միշտ իրօք պէտք է ունենար, որոնք ալ բոլոր ներգործութեամբ՝ ի ներքս իրեն Աստուածներ կ'ստեղծուէին, և Աստուած առանց իրեն բանին և հոգւոյն միութեան և անձնական միջնորդութեան անհունական շարժմամբ ստեղծուածոց մէջ տարածուելով՝ զանոնք իրեն մէջը հակառակօք բազմաստուածութիւն կ'առադրէր, և էր անշունչ, անխմաստ և երջանկամուրաց. և առանձին առանց այն յիշեալ անձանց ընդմիջութեան առ անձն անձն նախասահմանութեան կամ ամբողջ համագիտութեան մէկ գաղափար՝ և մէկ ալ ստեղծական գոյութիւն իրեն գերագոյութեան հայելի չէր ունենար, այլ սոսկ մարմին և սոսկ հոգի առանց իրենց առնչումներուն պէտք էր ունենար, որ մէկ գոյութիւն նշմարուած չէ, և կամ թէ միմիայն ծննդեան և կամ միմիայն բողբոջման ներգործութիւնը ևս ունենալով՝ պէտք էին մարմնաւոր ստեղծուածք սոսկ որակութիւն, և կամ սոսկ զօրութիւն, և մեր հոգին ալ և սոսկ իմացականներն ալ՝ կամ միմիայն բան և կամ միմիայն միտք ունենային, որոնք որ իրարմէն չեն բաժնուիր, ապա ինչպէս նիւթը, որակութիւնը և ներգործութիւնը մէկ մարմնաւոր գոյութիւն, և ինչպէս հոգին միտք և բանն ալ մէկ իմացական գոյութիւն կ'լինին առ հասարակ երեք անբաժան շարժմամբք. և Աստուած ալ ՚ի հարկէ ամենակատարեալ չայր, ամենակատարեալ Ռան և ամենակատարեալ չոգի մէկ գերագոյութիւն է, որ այն ինքն է Արրորդութիւն, ապա և Աստուած է Արրորդութիւն, և միութիւնն ալ գեր

քան հոգիս մարմնոյս հետ՝ և սէրս բարեկամիս սիրտը և հետն
և միտքս ալ յերկինս և բանիս հետ է. զի են ամենագիտու-
թեամբ և առանց նախանձու բնութեամբ միացեալ երեք՝ ի մի-
ութեան և միութիւն յերեքութեան անհուն ամենուրեք ան-
մատոյց և անհասանելի,

Գ. Այլ միւս ևս ամէն բան ստեղծական գաղտնեօք ասելովս
ալ՝ սիրով գոյութիւններէն ունեցածներու մէջ են, որոնցմով
գոյութիւններուն բովանդակութիւններն են, ուրեմն և Աստ-
ուած ամենակատարեալ գոլով գերագոյաբար՝ պէտք է որ ան-
սպառելի սիրով՝ ի ներքս անձին մէջ ալ կենայ՝ և անձին
յաւիտենից բնութեան և էութեան ներգործութիւններովն ալ
իրեն ամենաբարձրագոյն այն բովանդակութիւններն ունենայ՝ այն
անհուն բանը և անհուն հոգին որ ստեղծապէս միմիայն մէկ
անձն ալ չէր, և անոնց գոյութեանց ալ չ'հաւասարուի՝ և ներ-
դաշնակութեանց ալ չ'հակառակուի՝ որով որ գերագոյութիւնը
կ'ձանաչուի, և թէ որ սէր չէ, բնութեան և էութեան ներգոր-
ծութեամբն ալ այն անիմանալիները չունենայ՝ ոչ գոյութիւն
և ոչ գերագոյութիւն կ'հանդիսանայ՝ այլ պակասութեամբ բնու-
թեան և էութեան գործոյն՝ ատելութիւն կ'լինի, արդ Աստուած
սէր է, ապա է Արրորդութիւն, զի սէրն է որովք: Այլ սէր
գոլով ալ՝ որն որ է որդի և կամ ՚հան՝ որ անոր գերագոյու-
թեան բովանդակութիւնները իր Արրորդութիւն^մ գոլը անհա-
մար տեսակները և անհատները բաղմաստուածութեան ներքև չը
չփոթէին, և անոնց տեսութեան ցանկութիւննիս բարի լինէին՝ և
անշէջ բաղձանքնիս ալ յաւիտենական ուրիշ դատապարտու-
թիւններէն վերագոյն չ'լինէին, որ և ընդ անուան անփոփո-
խութեան ևս անձն չկորսնցուց՝ զի որդի Աստուծոյ և որդի
կուսին միւսնոյն որդի է, և բանն առանց գրի և ՚ի գրի և կամ
ձայնն և նշանակութիւնն նոյն, այլ որ էութեամբ տեսնուէր
նէ, մենք կամ անմիջապէս՝ և կամ միաւորաբար Աստուածու-
թիւն պէտք է ունենայինք՝ որ տանէինք. և առանց յայտնու-
թեան բարկութեամբ բացասապէս Աստուած պէտք է պաշտէ-

ինք, և բարոյականնիս ալ միայն պէտք էր պատահամբ գր-
 թութեան գալով գործ գնէինք, և ոչ հաստատութեամբ հա-
 ւատոյ, և անգամ բնական լուսերնիս ալ անհետ կ'լինէին՝ և
 ոչ բնաւ քրիստոնէական շնորհաց լոյսը յանձերնիս կ'նշողէր՝
 թող թէ ոմանց մէջ կ'անհուննայր, կամ թէ որ չ'մարդանար,
 զկնի ապաշխարութեամբ մեղքերնիս չ'թողնելով ողորմած չէր
 լինիր, և բացարձակ որ թողնէր միանգամ իրեն էութեան ու-
 բացութիւն գոլով փոփոխութեան ներքե կ'անկանէր, և առ-
 այդ ալ հոգեղէն ապստամբեցելոց փորձով անաստուածութիւնն
 ճշմարիտ կ'լինէր, և թէ որ այսպէս չէ, անով մարդկութիւննիս
 չպիտի պահուէր, կամ թէ որ մարգարէ, կամ առաքեալ,
 կամ հրեշտակ, կամ սերովբէ փոխադրէր՝ բաց 'ի գոյութեան
 հրաշից և վարուց աստիճաններէն՝ հուսկ յետոյ ա-
 բարած են՝ ինչ որ առնէին՝ ոչ հաւատք, ոչ յոյս, և ոչ սէր
 մեջերնիս կ'ապաւորէին, և եղածն ալ առանց մարդասիրու-
 թեան օգուտ չէր ունենար՝ և առանց քրիստոնէութեան կեդ-
 րոն լինելոյ արտաքիններն ալ հակառակութեամբ բարի չէին
 լինիր, և թէ որ մարդանալը փոքրութիւն լինէր, չ'պիտի ըզ-
 մարդս իմանալի և զգալի տիեզերաց միջանկեալ անհուն երե-
 ւակայութեամբ աշխարհ ստեղծէր, որ և ոչ մէկ ստեղծուած
 այնպիսի հրաշարուեստ գոյութիւն չէ. և մինչև որ Մատուած
 մարդանալ չունենար՝ այնպիսի ստեղծումը ներդաշնակութիւն
 չէր ունենար, ապա ևս անով, վկայութիւնով և երախտօքն
 գոյ աստուածային Արրորդութիւն:

Ա. Աւստի և ընդհանրապէս գերահրաշարուեստ համընթա-
 ցութեամբ անոնց ստեղծածներուն առաջին միջին և վերջին
 յաւիտեաններն, և սկիզբնին տեսակնին և անհատնին, ան-
 նիւթ գոյացութիւնն զուարթունքն և անմահութիւննին, և
 նիւթն, կարգն և նախաշարժութիւնն, իմանալի, զգալի և
 միջանկեալ մարդ աշխարհքներն, հանքական և բուսական և
 զգայականքն, սեռն, կերպն և արտադրութիւննին, կամքն հա-
 ճութիւննին և հնադանդութիւննին, սկսեալ դատաստանն,

մեր մարմնոց մահն և վերջին հատուցումն, և ընդհանրապէս կարկեհանն, ծագումն և ներգործութիւն, և այսպէ սրբան որ են, և գրականապէս մեր գիտցածը այբ ալէֆ և ալիֆ ձևով և տ ձևով նոյն աստուածային երեք անձնութեան կ'ենթադրուին. և խելամտական վերլուծութեամբ Հայրն ծառը, Որդին պտուղը, և Հոգին սերմը առնելով առնջունակ ամէն մէկն ամենակատարեալ էութեան և բնութեան միութիւնով մէկ Աստուած չէիննէ, չբաժանման մէջ բաժանմունքնին չէին նշմարցունքը, որ գործքերէն պատճառը, և ծանուցեալէն անոր մերձաւորը ծանուցուելով բնաւ ուրիշ կերպ չեն կարող իմաստասիրուիլ, թող և ճշմարիտ ներքոյ հաւատքը, և բոլոր Վրիստոնէութիւնը, որ ամենասրբասիրով ամենեքին ընդունեցուցիչն է, և միանգամայն գերագիտունները սրբազնասիրաբար բնութեամբ ամենասուրբ եռահիւսակ կէտին ստորուտը 'ի վերջոյ հանգ չէին առնել, որ այնինքնէ աստուածային Արրորդութիւն ապա ուրեմն Աստուած է Արրորդութիւն:

Ե Ր Տ Ե Ք Ի Ն

ՆՈՅՆ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Հ Ե Ն Դ Ե Ս Ձ Ո Ր Ր Ո Ր Դ

Օնն. Ե. 26, Եկայք արասցուք զմարդ: Նոյն Բ. 18.
 Երասցուք զմա օգնական: Նոյն Գ. 22. Եհա Եդամ եղև
 իբրև զմի 'ի մէնջ: Նոյն ԺԵ. 7. Եկայք իջցուք և խառնա-
 կեսցուք զԼեզուս նոցա: Սաղ. Բ. 7. Տէր ասաց ցիս որդի իմ
 ես դու և ես այսօր ծնայ զքեզ: Նոյն ՂԹ. 1. Եսաց Տէր
 ցՏէր իմ նիստ ընդ աջմէ իմմէ մինչև եդից զԹշնամիս քո
 պատուանդան ոտից քոց: Նոյն ԼԲ. 6. Բանիւ Տեառն եր-
 կինք հաստատեցան և Հոգւով բերանոյ նորա ամենայն զօ-
 րութիւնք նոցա: Ընգէ. Բ. 6. Ես եմ Տէր ամենակալ և
 Բանն՝ զոր ուխտեցի ընդ ձեզ, և Հոգին իմ սր կայ 'ի միջի
 ձերում: Սատ. Գ. 16. Հոգի Եստուծոյ գայր 'ի վերայ նորա
 իբրև զաղաւնի, և դա է որդի իմ սիրելի: Նոյն. ԻԲ. 19
 Սկրտեցէք զնոսա յանուն Հօր և Որդոյ և Հոգւոյն սրբոյ
 Գուկ. ԺԵ. 49. Յովհ. Ե. 1. Եւ Բանն էր առ Եստուած
 և Եստուած էր Բանն: Նոյն ԺԳ. 16. Օհ այլ մտիթարիչ
 տացէ ձեզ: Նոյն ԺԵ. 26. Հոգին ճշմարտութեան որ 'ի
 Հօրէ ելանէ: Նոյն Ե Կաթ. Ե. 7. Երեք են որ վկայեն
 յերկինս. Հայր, Բան և Հոգին Սուրբ և այլն:

Ն Ե Ր Ք Ի Ն

Տ Ի Ե Զ Ե Ր Ա Ց Է Ա Մ Ա Ր

Հ Ա Ն Կ Ի Ն Ս Հ Ի Ն Կ Ե Ր Ո Ր Դ

Այս Որովհետև արևէն ականակիտ ամպերու մէջ դեղին , կարմիր , մանիշակ , նարինջ , կանանչ և կապոյտ գոյներէն կանանչ և մանիշակն դիցուք թէ դիմահարութեամբ որ գոյանան՝ անպատճառ միւսները պարզ պարզ ամենանուրբ մարմնովք և զօրութեամբք անշուշտ իրարու վերայի փամփիշտաձև երկնից արփիներէն թափանցիկ կ'լինին , և աներկբայ ալ այս ամէն մէկն մէկմէկ երկնից մէջ համաձև լոյծերով և խորերով բոլորագունդ , և շրջապատին ալ բազմասրածայր պարաւոր աստղեր բոլորագիծ նոյներով , և բւեռաշրջիկներն ևս լրաբոլոր և կիսաբոլոր , վրանին և անջրպետնին ալ այնպէս այլաձև որ և 'ի հարկի առաջարժութեամբք պէտք էին լինիլ . ծիրկաթինն ալ և եթ բոլորչի առնակաձև օդին վրայ , ուստի է որ մոխրագոյն հիմն կ'երևնայ , հաստատութեան միայն աստեղաց բազմութիւնը , և եթերին ալ ասնք արևը և սակաւ ոմանք՝ որոնք որ անոր դեղնութիւնը ունին , և անոնց թափանցութիւննին միայն յայտնի կ'լինին՝ և աստիճան աստիճան հեռաւորութիւն ունենալնուն համար ևս չեն երևիր , ապա թէ ոչ հաւասարութեամբ ոչնչութեան մէջ ազատ երկու տարբեր մարմիններ որ իրարու հետ կապուէին ոչ տարբեր կ'լինէին , ոչ կ'բաժնուէին և ոչ զատ զատ կը կենային . քանզի ձգողութիւնը և վանողութիւնը ամենայն երկրայնոց ազդեցութեանց ենթակայ երկրիս և երկրայնոց միջերը գոյանալով մինչև վերջերնին ղմիութիւն , և յատկականներուն մտեղողներն ալ անգամ զյարատեութիւն չ'ունին , և անոնց կարգէն դուրս ալ

ամենախոշորցոցայայտ ինչ չ'ստեղծելով չէին կարողանայր իշխել և տիեզերակալել. և նոյն երկինքները պարզ պարզ փամփշտաձև չ'լինէիննէ՝ լուսաւորք ազատ ծագումնին երկրիս շրջափակ չէին բոլորեր, և չ'մարմնայիննէ արևը առաձգական ապակիներով արեւթը չպիտի խեղոյն վառեր, և լուսինն ալ չպիտի ընդ երկար շիջուցանէ: Եւ ասոր հուրն վառուած, ջուրն լուծուած, օդն նրբացած, հողն ալ անոնցմով խտացած, և բաց 'ի մեր ամենատիեզերախոյս իմացականներէն, խոտեր հողերու տունկեր հանքերուն, և զգայուններ անոնց փափկութիւննին ունին, սակայն և ամենաշփոթ մէկ սեւա հող բնալուծուելով, 'ի վերջոյ այն լուսոյ անհրաժեշտ որակները կը շարջուին, ապա և որքան որ յայտնիները կան՝ անոնք ալ կը շարջուին, ուրեմն լոյսն է սկզբումն տիեզերաց:

Բ. Օրի և հիւղերէն ոմանք ջերմ բարեխառն արևով վերառեալ երկրիս զգալի վառուած իրերու փշրանքներ, ոմանք հարկիւ օդին մէջի երկրիս գիճութեան, և անոր ջերմ գիմահարութիւններէն եղած որդուներ, և ոմանք ալ լուսաւորներուն շարժուելով մարմիննուն ամենամանրիկ բեկոսներ են: Ս'աթսուն և վեց անարև որակներ հողին յատակը զուելով բուսած են, չորս տարերքն ալ, հուրն դեղին, ջուրն բիւրեղ, օդն կապոյտ և հողն ալ անորոշ գոյներ լինելով նարինջ և կարմիրը դուրս կը թողնուն, գրականապէս գետնաշարժութեամբ բոլորովին կը ցնդուէին, մէկ կէտ, հրեշ, խիժ, մամուռ և ճրճիներ առ հասարակ հակառակօք մեր տարբեր պարզութիւններէն իշխուելով աշխարհիս նիւթ չեն:

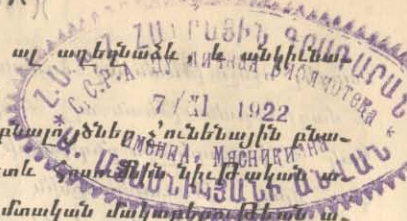
Գ. Եւ սոյնպէս ալ նոյնաթիւ երկինքներուն առաջարժութեամբք 'ի հարկէ խորերուն բնալոյծներովն օդի խորութեան մէջ սփիւռ սփիւռ լեռներով, դաշտերով, ձորերով, թամբաձև բարձր գահաւանդներով և սալայատակներով գմբէթայարկ կորացուած երկրիս շուրջ բոլորագնդակներնմասնաւորելով ասննք արև և լուսինը իրենցներովը կողմէ կողմ կճկուելով, օրեր, և արնածիր վերամբառնալով ալ տարի և ամիս

կրկատարեն, և ուղղագիծներն ալ աղբերակ և անկիւնա-
յարդներն ալ ելեւէջ կը լինին :

Գ. Քանզի նոյն երկիրքները բալթիկ ծովն ունենային բնա-
կանաբար կ'ոչնչանային, որովհետև հարաւոր չկ'ապահովում
պացուցինք, ապա առանց խելամուտական մտադրութեան ա-
րևը չ'շարժուէրնէ, անպարզ ծծումբներ երբեմն երբեմն հա-
հաւաքուելով երկրիս ներքէն առանց արգելքի մը ահեղ սարեր
և դաշտեր և քաղաքներ մէկտեղ չէին անհետաւոր մասնաւոր
վառօղներ մէկահեղ ապառաժի ներքէն լուցանելով յական թօ-
թափել ահագին ապառաժը բարձրովն չէին դէպ 'ի օդն հօ-
սեր: Փոքր ինչ ալ ահեղ թնթանօղներոն ումբերը ձայներ-
նուն զուգընթաց զօրութեանց կէտը չէին հասներ. Ատնայ և
Վեսուվ սարերէն հրային ուղիներ երբեմն երբեմն երկրին ա-
տնոնդիքներէն ահեղ վիմաց հատորները՝ օդին մէջ յանկարծ
յափշտակելէն յետոյ իսկոյն ցրելով բոմբուներով առ հասարակ
մերձակայ սարերուն և դաշտերուն բազմութեանը չէին սասա-
նեցըներ: Փոքր կայծակներ ամպերը պատառելով ձայներովն
երկար ասպարէզներով նպատակնուն անընդհատ չէին հասներ,
և շոգենաւեր ծովեր, և շոգեկատքներ ցամաքներն չէին դողա-
ցըներ: Ալ լուսնոյն ալ ընդ հակառակն մթնոլորտէն, և երկ-
րիս ներքէններէն ամենավտանգաւոր հողմեր չէր առաջացներ,
և ովկիանոսներն ալ չէր ալեկոծեր և օդապարիկներուն հեղի-
նակներուն ալ մինչև անոր հասնելու հօգինուն հետ բաղձանք
չէր ազդեր. թողունք և անկէց վերադրականները պարզաբար
չէին թափանցեր, և անկէց ստոր ծիրկաթինն ալ իրեն երկնի
յառաջընթաց և թէկնընթաց աստղերովն չէր շարժուէր: Արդ
և խղճմտանքնիս այնպէս չկորսնցընելով չենք կարող ջերմու-
թիւնները արևուն և ցրտութիւններն ալ լուսնոյ չտալ, որոնց
ակներ և աղբիւրներ են, և ընթացքնին ալ չ'լինէիննէ զա-
նոնք չէին ունենար: Ալ ժամանակներնին ալ իրարու դէմ
գալով գիտութիւթիւններու գէմ կը լինին, բնազանցականին
ուրիշ երկիր չըսուիր, տիեզերաբանութեան հակառակներ ա-

682

նարգել ոչնչութեան մէջ ձգողութիւն և վանողութիւն չունին, և մագիսարանութեան ալ հողէ հող և այլն չեն բաժնորի: Իսկ և խաւարելին ընդհանրի ժամանակի ըմբռմամբ մէկզմէկու վրայ թաւալմունքնին անընդհատ առաջին ծագումներէն ոմանք յետս խրկելով գիծ գիծ կայլափոխին, որոնք սակաւ իրարու հետ միաւորելով չափ չափ յայտնի կը լինին, և կրկին անոնց լուսոյ բոլոր բղխմունքնին անհետացընելով մեղի հրճուելի զգացմունք կու տան:

Եւ Եւ երկիրս ըստ անոնց ազգեցութեանց չստեղծուէրնէ, եղանակաց յաջորդութիւնք չէին լինէր, արծուոյն աչքը արեւուն ակը՝ և կասկամինն ալ լուսնոյնը ընդ վայր պիտինայէին, միջիւնը ցորենը անոնց դէմ պիտի չջորցնէր, և ջրածին երկայնածիփ ճճիներ չէին մթազգեցիկ սուլեր: Ընկէց բոլոր երկիրը կը վիշուէր, և ասկէց ալ բոլորովին կը հողմանայր, և կամ առանց արեւաբեր ժամանակի հողեր արտադրական գոյափոխներ չէին ունենար, և առանց լուսնոյն ալ փքաբեր ձմեռներ չէին լինէր, ուրեմն և այնպէս երկիրը՝ թէ որ տրեւելեան եզերովն արեւուն դէմ շարժուինէ՝ լուսինը և իրենները խոչընդ ոտն կը լինին, և թէ ոմանց սուաքարչելովն և մղոն տալովն շարժուինէ միւսնոյնբու հետ պէտք է գնայինք, և թէ անոր չորս կողմերովը շարժուէր՝ անբռնաբար նոյնութեան եղանակներ չէին լինիր, եթէ տրիտուր մարմին մը լինէր, արտադրութիւնները կը դադարուէին. եթէ յատկական համակրութեամբ՝ անշէղ դէպ ՚ի իրենց կը քարչէին, եթէ ձգողութեամբ և վանողութեամբ թաւալէր՝ հաւասար ներհակութեամբ տեղն ՚ի տեղն կը կենար, եթէ արեւուն մեծութիւնը գլորէր, ճրագը տունէն մեծ պէտք է լինէր. եթէ այրեցած գօտին անոր օգնէրնէ՝ հիւսիսային սառուցեալ ծովեր և ցամաքներ ընդդէմ չպիտի լինէին. եթէ հարաւածիփ գլանակնին պտըտցնէր հիւսիսասիրահար մագնիսը չպիտի լինէր. և գիշերներու միջոցներ տեղեր տեղեր արեւը արշալոյս պէտք չէր գործել. եթէ արեւելք միշտ չլինելը անոր շարժումը արգելէ՝ որեւիցէ վիճակներու մէջ ու-

րիչներն երբեք ծագումներ չպիտի ունենային . եթէ բազմաց
 վկայութիւնը՝ կուսակաշաները պէտք է ճշմարիտ լինէին, եթէ
 գիտութեան իմաստասիրութեան և Աստուածաբանութեան սյ-
 լեայութիւնները երկիրս շարժեն, ուրեմն բազմաթիւն պէտք
 է լինին : Թէ որ կարծիք չլինի, ենթադրողները ամենագէտ
 պէտք է լինին . եթէ ջուրերուն վար չհոսուիլը շարժէր՝ կեդ-
 րոնաձիգ զօրութիւննին արգելք կը լինին, և հիւսիսէն հարաւ
 ճանապարհորդած ալ չլինք . և եթէ ոչ, ուրեմն մեր այս նա-
 խաշաւդին դէմ այժմեան նիւթաբանք պէտք է պատասխանեն
 թէ ինչպէս կամ մեր այն և կամ այդ տարերքները և այլ ո-
 րոնք որ ասեն ձգողութեամբ և վանողութեամբ անհարկիւ մէկ
 երկիր՝ և կամ այլ շատ երկիրներ պէտք էին լինիլ . որովհետեւ
 ոչնչութեան մէջ այդ զօրութիւնները հակառակօք իրարու հետ
 չեն բաղդատուիր . կամ թէ ի՞նչ է ձգողութիւնը և վանողու-
 թիւնը, և քանի՞ են . որ այն բազմաթիւ երկիրները կ'առնե-
 ին, և ո՞րքան հակառակօք կը բաժնուէին, և ինչպէս հակա-
 աակնին ծագումնին չէին արգիլէր, և ձգողութիւններուն ալ կը
 ներեն՝ որ երկիրը լուսինը շարժէ, և արեւն ալ երկիրը և այ-
 լըն . ի՞նչպէս ձգողութիւննին շարժելով վանողութիւննին չեն
 նուազէր . և թէ նուազէին ի՞նչպէս ձգողութիւննին չէին խա-
 բանուէր, և կամ նուազելով ալ ի՞նչպէս խոչընդոտն կը լի-
 նին երկիրներուն իրարու հետ չխառնուելուն, կամ թէ երկի-
 րը լուսինը շարժելով, և արեւն ալ երկիրը, և այլն, մինչև որ
 վերջինին հասնի, որովհետեւ չէ կարող որ հունաւոր մարմինը
 վերջ չունենայ, արդ միջաբար ամենքին ձգողութիւննին մէկ
 լինելով ի՞նչպէս վանողութիւններէն, և վանողութիւննին ալ
 ձգողութիւններէն չէին հրաժարուիր, կամ ձգողութիւննին որ
 միմիանց լինին վանողութիւննին որոնց լինելու են, կամ իրենք
 վերացեալ գոյով կարող են առանց գոյութեան լինիլ . բռնի՞
 վարդապետութիւններ :

Այս թէ արեւուն ջերմութիւնը՝ կ'ուղէ երկիրը իրեն մօտ
 մէկ կետի չափ լինի՞ որքան որ հակառակօք բաղադրուած է,

մանաւանդ կեդրոնական կրակին հետ միանալով՝ մինչև որ սառուցեալ ծովեր չհալէ, և բոլոր ջրեր չցամաքեցնէ՝ ցրտութիւններ բոլորովին դուրս չ'վանէ՝ ի՞նչպէս կը կարողանայր անարգել երկիրս շարժել, և կամ թէ երկրիս ցրտութիւնը հաստատութեան լուսինէն և աստղերէն աճումն չ'ունենար, չէ՞ որ արդէն բոլոր երկիրը և երկրային մասունքները հրայրեացք կը լուցուէին, և եթէ երկիրս հակառակ մարմնոյ՝ աղբեցութեանց մէջ՝ ի՞նչպէս կրնար յատուկ մէկին դէմ շարժուէր, թէ որ երկիրս շարժուելով հրաբուղիները յառաջ բերէր, գետնաշարժութիւններ ի՞նչ պէտք է բղխէին, կամ ուրիշ ի՞նչ պէտք էին կենալ՝ որ ջրաբուղիներ առնէր. և թէ երկիրը երկուսն ալ հրաբուղիներ և ջրաբուղիներ առնէին, այլ ի՞նչ երկիրը միայն արեգական դէմ կը շարժուէր, և թէ լուսնոյ դէմ ալ չէ՞ որ արեգական հետ մէկտեղ պէտք է ծագուէին. կամ թէ որ ջերմութեամբ շարժուէր չէ՞ որ ցրտութիւնը, և թէ ցրտութեամբ ալ շարժուէր՝ չէ՞ որ ջերմութիւնը չէին թողնէր, և թէ սոսկ լուսնոյ ցրտութիւնը որ շարժէր նախ՝ բոլոր երկիրը պէտք էր սառուցանել, և կամ ամենեքին ախոնդիքներէն ջերմութիւնները պէտք էր վանել, և ապա իրեն մէջը քարշէլ. կամ թէ երկիրս զանոնք բղխելով և գետնաշարժութեամբ սրտին զայրոյթները անցնելով՝ և իրեններուն ամենաշարժութեամբ բաւական չէ՞ր լինէր. և կամ այնպիսի շարժումը ծովեր, դաշտեր, լեռներ, անդունդներ և խորոփիքներ չ'լինենընդէն յառաջ էր. և եթէ յետոյ, եթէ յառաջ ի՞նչպէս թոյլ տուաւ որ այն ընդհանրութիւնները եղան. և եթէ յետոյ՝ ի՞նչ պատճառաւ աւելցաւ որ ան շարժումն առաւ, և կամ թէ անըզգայ, անըյժ, թանձր զանգուած երկիրս մինչև որ հակառակօք չ'խտուէր, և մինչև ամէն շարժական մասունքները դէպ ՚ի լանջը չ'քաշէր և մէկ չանէր, չէ՞ որ զինքը կեդրոնէն պէտք է տարածէ և տարածմամբ հաստատ կ'մնայ:

Օ. Եւ թէ որ լուսինը իրեն երկնայիններովը ցրտութիւն չսզդէ, ընդհակառակն երկիրը ցրտութիւն պէտք է ունենայ,

որ արևուն չերթայ և հետն չ'խառնուի, և ամ' ինչ առանց որակութեան գոյ կամ էակ չ'լինելով՝ անոնք ալ չէին լինիր, բնաւ և համակրութիւն ևս չունենալով ալ նոյն արեգակէն լոյս չէին տունուր, և իրենք իսկ միակարգ ընդդէմ լուսաւոր չ'լինէիննէ, պէտք էին անոր բուն գեղին գոյնն ունենալ, և եթէ ոչ՝ զգոյութիւն չէին ունենար, չ'կայիննէ՝ և երկիրը բուն ընդդէմը պէտք էր ունենար, որ արևը իրեն չ'քարշէր, և նոյն չ'կենար կամ չ'լինէր, բազադրական երկիր լինելով ևս նիւթոց հաւասարութեամբ չէին, չ'լինելով ալ որ կաննէ, ուրեմն 'ի վերջոյ անէակ չեն, էացական են, և լինի որ անկիւնայարգ աստղերէն մէկն ցարշալոյս և միւսն գիշերն՝ այնպէս այլ ընդ այլ շատ անհամընթացներ ևս կ'երևնան, և խոտորնակներն ալ եննէ՝ այն հարցմունքներնուս հաւասար պատասխան չեն, չեն՝ և որ առ իրերական անհատ թաւալմամբք խաւարելով երբեմն և ծիրկաթինին ընդդիմահարութեամբ նա թէ՛ և առ յամր յամր ոչնչանալնին, և կամ շրջանագծներու բոլոր ընդդէմնին և կամ բաադմուղ լինելնին յառաջ կը բերեն: Բայց թէ և վարկածով ալ յայ ստեղծուած լուսոյ մէկդմէկ կարգակարգ տարբեր առաւելութիւննին մէկ բնալուծէ սփիւռ սփիւռ վերամբարձմամբք փամփշտաձև երկիրքներ, առ զիջմամբք աններհակաբար նոյնակարգ լուսաւորներ, և ասոնց ծագեցուցմամբ երկիրս և ոյր սեղմուելովն լոյծ և նուրբ տարբերներ, և մթնոլորտին չ'վերանալէն ջրին մէջ զնուսններ, ցամաքակցորդներն ալ՝ երկակենցաղներ, օդախնջուկներէն գոյնագոյն թռչուններ, և 'ի հողերն նոյներով կիսամբարձներէն՝ մարգիկ լինին՝ մինչև որ անսուտ չ'մարգարէանանք խղճերնիս անհանգիստ և միշտ վտանգաւոր կ'աննէ զմեզ, և սրուեստ արուեստն ալ ճշմարիտ մտքերէն վեր չէ, և ջրբուռն մէջ ամենայն աչքերով լուսաւորներ տեսնուելով, այնպէս և անոնց մէջ տեսնուելնիս իրական չեն, և միշտ 'ի ներքս լոյսերնին անմիմիանցականներովն այլափոխաբար սրբանալով են, և ոչ թէ ծովեր ունին, և անբազմաբանաբար երբոր երկ-

րիս համակիր սև քար մը շարժուի՛նէ, ապա իրեն շարժման
յարացոյց կ'ունենայ, և որքան որ այս փաստերնուս ընդդէմն
են. ոչ երկիրներ կան և ոչ երկիրս կը շարժուի:

Ե Ր Տ Ե Ք Ի Ե

Ն Ո Յ Ն Տ Ի Ե Զ Ե Ր Ա Ց Հ Ա Մ Ա Ր

Հ Ե Ն Դ Ի Ս Ա Ե Յ Ե Ր Ո Ր Դ

Նո՛նն. Ը. 17. Եշխարհիս նիւթը. Եւ եդ Ըստուած զու-
սուորս 'ի հաստատութեան երկնից լուսադու լինիլ յերկիր:
Խմաստ. Ժ. Գ. 4. Ըպա եթէ ընդ զօրութիւնս և ընդ ազդե-
ցութիւնս լուսաւորաց զարմանայցեն: Շարժումն լուսաւորաց.
Նո՛նն. Ը. 18. Եւ եղիցի նոցա մեկնիլ 'ի մէջ տունջեան և 'ի
մէջ գեշերոյ: Յես. Ժ. 12. Ըրեգակն կացցէ հանդէպ ձորոյն
Գաբաւօնի, և լուսինն 'ի ձորն Ելօնայ: Գ. Թագ. Ի. 11. Եւ
դարձաւ ստուերն զտասնեքուամբք աստիճանօքն՝ որպէս երբեմն
Ըքազու: Ը. Եղբ. Գ. 34. Ո՛ արք, մեծ' են երկինք, և երագ-
ընթաց է արեգակն՝ վասն զի ունի արշաւանս ընդ կամարածե
խորանս երկնից՝ և դարձեալ վաղվաղակի սլացեալ հասանի
'ի տեղի իւր: Յոր. Լ. 12. Ըրուսեակն ետես զկարգ իւր:
Ժող. Ը. 5. Օ՛ ագէ արեգակն, ելանէ և մտանէ արեգակն և
յերաննըն իւր պատի ընդ հարաւ՝ ձգի զհիւսիսիւ: Եղեկ. Ը.
14. Եւ դազանքն երագս ընթանային՝ և թեթևս դառնային 'ի
նմանութիւն արեգական: Ըմիս. Սաղ. Շ' Գ. 19. Ըրարեր
զլուսին վասն ժամանակի. արեգակն ծանեաւ զժամ

մտանելոյ իւրոյ : Եւ եղանակ և տարի . Նոնն . Ը . 14 . Եւ
եղիցին 'ի ժամանակս և 'ի տարիս : Երկրիս չ'շարժուին ալ .
Յոր . իզ . 7 . ՕՏիւսսի ձգեաց զոչնչիւ : Սաղմ . ՂՊ .
5 . Հաստատեաց զերկիր , զի մի սասանեսցի . և այն :

Ն Ե Ր Ք Ի Ն

Հ Ո Գ Ի Ո Յ Ա Ն Մ Ա Հ Ո Ի Թ Ե Ա Ն Հ Ա Մ Ա Ր

Հ Ե Ն Դ Է Ս Ե Օ Թ Ն Ե Ր Ո Ր Դ

Ը . Եւ այնպէս ծիրկաթինէն վեր բնաւ մէկը իրենցներով
հանդերձ նոյն նիւթի պարզ յատկութիւնները ստեղծուելով՝
շինչ և ծակօտիք չունին , 'ի խոնարհ երկրիս տարերքներ ,
տունկեր , և խոտեր փափկութիւն ունին , հանքեր և քարերն
ալ պնդութիւն : Եւ ծովային կէտեր , օգային թռչուններ ,
երկակենցաղներ , հողային գազաններ , խոտակերներ , միջատ
ներ առնէ տեսակներով և անհատներով զգալ ունին , և կե-
րակուրնին առհասարակ ստամոքսներուն համակրութիւննե-
րով կը ճանաչեն , ուր ոմանք բոյներ կամ սորեր կը գտնան , և
թշնամեաց դէմ՝ սոսկ 'ի հարկէ և երկիւղիւ կը հնարեն : Նոյն
կապիկներ և շներ որ ինչ կարելի կը թութիւններ առանց ընտ-
րութեան միայն կ'ունակեն , թութակներ սորուած լեզուները
և եթ կը շաղակրատեն , բորենիներն ալ մարդոյ լսած անունին՝
որսալու համար կը կանչեն , կոկորդիլոսներն ալ իրենց լեզ-
ուաց վրայ իջած ճանճերը ժողովող թռչուններուն հեշտա-
նալով չեն վնասեր , էգ առիւծներ իրենց օգնողներուն մարմ-

նոյ զգալի դիւրութեամբ կը պարտաւորուին՝ և սոսկ արեամբ և ցանկութեամբ կ'երազուին, վախելներէն վեր կ'ոստչին, և ոչ թէ երեակայելներէն, և կշտանալներէն անցքերնին կրելներէն ետքը անդէպ ուշ բերել չունին՝ ևս և կապիկներն ալ մէկ տեղ միայն գողութիւն անելու համար կը ժողովին, և թըռչուններն ալ բարեխառն կլիմաներու ներքև ճանապարհորդելու համար. և մըջիւններն ալ սոսկ գործով կ'ամբարեն՝ և ոչ նախագուշակութեամբ՝ կամ թէ այնքան՝ և ալ բոլորը երկրաւոր են. զի անմահ հոգիներ չունին:

Բ. Բայց մարդիկ Մստուածազօրեցիկ լինելով՝ և կամ իրենք իրենցմէն լեզու և ճշմարիտ կրօնք յառաջ բերած՝ յորոնց ոմանք Մստուծոյ խորհուրդներ և գաղտնիքները մարգարէացած, ոմանք ալ ամեներջանիկ բարւոյ գագաթները հասնելով յուշազուութեան պէս անոնց կրօնները աւետարանած և հաստատած են. և աստիճան առ աստիճան իբրև հրեշտակային սուրբ հոգւով վառուած զայնոսիկ երաժշտութեամբ գեղանուագած, և ոմանք ալ նրբախորհուրդ իմաստասիրական փորձառութեամբ անոնց վսեմագոյն մասանց խելամուտ գտնուած՝ տրամաբանելով աստուածաբանած են, և շատերնին գերբնակական իրական հրաշքներ սրբազնաբար ամենագործած են, և իբրև հոգւոյ անասպարէզ ներգործութեամբ՝ ևս ազգաց բազմութեան զգացմունքնին յաւիտենացուցած են, այնպէս՝ եթէ հետերնին ստեղծուած անեղծ և բանական և անմահ գոյութեամբ Մստուածային ազօրեցութիւն չունենային՝ ծայրագոյնները միջերնին Մստուածութիւն և կամ Մստուածային միաւորութիւն, և միւսներն ալ անշուշտ Մստուածայնական սոսկ հոգեղինութիւն կ'ունենային, ապա մեր հոգւոց անմահութիւններ կան:

Գ. Եւ անընդհատ անհարկեցուցիչ ալ իւրոնցովի սպըստամբեալ հոգեղինաց թշուառեցուցիչ ազօրեցութիւննին ներընդունելով և հաղորդուելով՝ և կամ իրենք իրենցմէն աշխարհիս փառքը սոսկ իրենց էութեան բաժին սաստիկ և անպայման հաւատալով՝ ամբարշտեցան և զեղխուեցան, և ոմանք

ալ արեգական ոսկեփշիտ ակներ՝ և այլք ալ լուսնոյ և տստեղաց ակնվանի և ականակիտ զուարճառիթ ակերը նշմարելով, և ծիրկաթինին մանրացօլ մեծութեան վրայ ապշակիրթ զարմանալով՝ և անոնց և երկրիս տարերաց և տարրայնոց ազդեցութիւննին զգալով՝ մինչև ՚ի սոխ և ՚ի պրաս և չքոտի միջտաները և ճճիները և որդուկները հասած՝ Աստուածապատիւ պաշտօններ մատուցին, և ապա հրօնամոլ քրէ ՚ի քուր ռամկութիւննին որդեկոտոր զոհեր նուիրեցին ձօնեցին. և ևս կերպ կերպ հիւանդութիւններէ կամ հիւանդութեան մէջ յայանի եղած խօլական երևոյթներ, և անէակ բաներ, և երկիւղէ վտանգաւոր վիշապներ և գազաններ աստուածացընելով՝ բազմակրօնութեամբք աշխարհս լեցուցին. սակայն առանց Տեառն արգար օրէնքէն բոլորովին զանցառութեան գործքերնուն պէս վերջին հատուցմունքները դիցաբանական և դիցապաներգական առասպելներով գերասանեցին, և միակրօն ժողովրդոց սահմանակիցներն ալ առյարուելով անձն յանձն և ազգ յազգ յարմարուեցան՝ և շատեր ալ աւանդաբար լըով անձանօթ և անիմանալի էակ կամ Արարիչ գոլը կենալը փիլիսոփայական նբբազննին կամ մանրակրկիտ խուզարկութեամբ զուարճագեղ երևելիներէն ՚ի կարծիս իմաստասիրեցին, և մինչև անկրօնները փորձութեան նախկին ժամանակ «Աշխարհս յաւիտեան կայ, ամէն բան իրեն բնութեան մէջ չկորսուիր, նոյն բանը որքան որ փոխուի, դարձեալ կը դառնայ և իր տեսակը կը գտնայ՝ առանց մէկ կերպի սկսեալ յաւիտենականութիւննին չուրանալոյ իմաստակեցան, և ուր ոմանք ալ իբրև թէ գերադոյն մարդ ձևանալով՝ ազգային աւանդութիւններուն դէմ անխորհուրդ սոսկ անչափ անձնասիրութիւննին ցոյց տուած՝ և որևիցէ համարներով բազմութիւններու բնաւորացած են, այնպէս՝ թէ որ հետերնին հոգևոր էութիւններ չ'ստեղծուէին՝ անշուշտ մեջերնին աստիճան առ աստիճան յանցաւորեալ սոսկ հրեշտակներ կը լինին, ապա հոգւոյն անմահութիւններ կան :

Դ. Եւ անմիջապէս ալ անգաղափար ստեղծուելով՝ կերակուրներ, հանքեր, բժշկականութիւններ, անյագուրդ վաճառականութեան և արիւնայեղց ամենակոխ պատերազմուն մեծագործ աղբ ազգի շինութեանց հրաշարուեստ գտումներ՝ օր քան զօր բազմապատկելով և բարգաւաճեցուցանելով յաճախեցուցին, մանաւանդ և Եգիպտական հնարագիտութիւններ, և դիւամոլ կախարդասարկան ուրուկանութիւններ, երեակայափոխութիւններ՝ բոլորը գիտելու բաղձանքի շարժամբ՝ և խելամտութեամբ յառաջացուցած՝ և անհրաժեշտ հակամիտուած կ' յառաջացրենն՝ որ գրեթէ դիտաւորութիւններուն մէջ այնպէս հակամիտուած են՝ որպէս զի փոփոխութեամբ ոչնչանալի աշխարհս յաւիտենական պէտք է առնեն, զի գոյ անմահ հոգի :

Ե. Եւ կամ առանց նորին անմահութեան որով մէկ մարդ ամէնքին տիրել բաղձալով շատերը իրեն հնազանդեցնել կը շարժէ, փոխանակ ճշմարտութիւնը չընդունողներուն ստուստութիւններ կը հրաշացնէ, մէկ աշխարհակալ լսելով՝ թէ լուսաւորաց մէջ ևս մարդկային պետութիւններ կան՝ ան տեղերն ալ իրեն դրոշակը պարզել կը թառաչէ, մէկ վաճառական նաւերով ծովու տիրելով՝ և կարաւաններով ալ ցամաքներու ևս ագահութեան բոցը սրտէն կը ցոլացընէ, և որով մէկ հզօր բեմբասաց բոլոր ունկնդրաց սիրտը իրեն դրաւելով՝ անոնց կամքերնուն կը տիրէ և կը թագաւորէ, և կամ միահեծան տերութիւններու՝ և սուսերամերկ լէգէօնախումբ սպարապետաւոր յանդուգն զօրաց բազմութեան ձեռքերէն զննքերնին վար կը թափէ. և խաղաղական դաշնագրութեան սիրաւետ ուխտը կը հաստատէ, և ընդհակառակն ալ ուզէ կ'աղմկէ և կը զայրացնէ. և երեակայութեան սագրիչ քմազարդ քերթողաբանութեամբ վայրենաբարոյներ կ'ամօքէ, և կը կրթէ և կ'առաքինացնէ՝ և սուտ և ճշմարիտ կրօնից հետ պնդուելով՝ և անչափ գովասիրութեամբ և պատուասիրութեամբ և համբաւատենչութեամբ և մահուան դիտութեամբ աներկիւղ՝ և

երկիւղն ալ անմահ մնալու համար ունենալով՝ կամ Մատուծոյ դատաստանէն վախնալով՝ ազգ առ ազգ և թագաւորութիւն առ թագաւորութիւն բոլոր նախանձնին գործ դնելով և վըհատութիւննին բորբոքելով՝ Տունական կրակներու և լայնալիճ աղեղանց պղնձահերձ խորատանց սլաքներու դէմ կուրծքերնին կ'ընէին, և առաւել քան ամէնքը դժնդակ ահեղ ումմներուն և բումբերու, և սյլեայլ անգութ մեքենաներու դէմ ևս :

Օ. Եւ կամ որ հոգւոց անմահութիւններ չունենային՝ վասն էր իմաստասէրներ գեղեցիկ մոլութեան անբարեխառնութիւնը սրտերնուն միջերն կրելով՝ երկրիս և երկնից և անոնց միջիններուն բնութեանց ամէնքը՝ և բոլոր Մատուածային կրօնքին գործոց և բանից բազմայեղանակ պատճառները՝ և մինչև Մատուծոյ գոլը գիտնալ և Մատուածահաղորդ լինիլ կը դանկան. և կամ կրօնաւորներ ճշմարիտ հաւատոյ լըռիւն լնոնէ լնոն թափառուած՝ և յողթող քունը աչքերնէն հալածած՝ կ'ուզեն Մատուածահպատակ անմարմին հրեշտակներ շրջուիլ. և կամ վասն էր զատ զատ կրօնից ընդհանուր միութեամբ՝ են որ առանց անձնական ներկայութեանց գաղտնիքական անհաս ներգործութեամբք մէկզմէկու մտքերնուն մէջ նախապաշարմունքներ կ'ըգացուցանէին, և ուրիշ ալ իրեն ամենասիրած դերագոյն, և վատթարագոյն յատկութեանց ենթակայ եղած՝ այն օրինակ ներգործութիւննին զգալի կ'առնեն, և անձամբ տեսնուելնին՝ յառաջ տեսածի պէս մարդիկ կը պաշարեցնեն, և բարեկամք բարեկամաց մերձավայր հեռաւորութիւններէ սրտառուչ յիշտակութիւննին կը շարժեն, թշնամիք ալ թըշնամեաց մէջ իրենց կատաղի ատելութիւնները և խռովութիւնները կ'ալէկոծեն, և գալերնին յառաջ անգիտաբար կը յիշեցընեն, և ոմանք յանդիման այլոց բանաւոր խորհուրդնին չ'ասելներնէն յառաջ՝ կը մարգարէանան, և ոմանք վարդապետութեան մոլորութիւնով՝ որպէս միայն մարմնոյ բնութեան անմահութեան միջոցով բարի կ'առնեն, և կան որ ստորին վի-

Ճակներէ մինչև թագազարդ կայսերութեան, և պճղնազարդ
 հայրապետական օթոռներու ևս կը հասնին և կը ժամանեն, և
 անդատին բարոյականութեան առաջին ծայրերուն մէջ բազ-
 ձանքնին դործ չ'զննելով՝ ևս աները հլուութեամբ կրօնից կ'ըն-
 կերանան, և վերջին ծայրերովն ալ կ'անհանան. և դարձեալ
 երկու ծայրերն ալ բարեխառնելով բնական լուսով և ամե-
 նաւորձ ներվարժութեամբ 'ի միջակայիսն վեհանձնաբար կը
 դիւցազնանան, և անտի ևս վերտանելով դէպ 'ի գերբնական
 լուսոյ սանդուխտները իբրև հազարապետք խորոց խոհրդոյն
 Մատուծոյ կը հանդիսանան, և անտեսութեամբ հոգելից ազ-
 դեցութեանց մէջ քրիստոնէախումբ ազատ որերոյն մաքերնուն
 անգամ սխալ խլրտմունքը մարդարէանալով մինչև 'ի վերջ
 աշխարհի կ'զգուշացնեն և կը յանդիմանեն, և շատեր ալ լրով
 հաւատոյ աներկմութեամբ և պահպանութեամբ սրբութեան
 վարուց իբրև հեղինակ անոնց հրաշալուրս անսխալ գործնա-
 կանօք կը վսեմաբանեն, են են որ անընդհատ սխալ կրօնքնին
 ճշմարիտ ընդդունելով իբրև ճշմարտինն կը յարգարուին և
 կ'առնեն, և կրթողներով, և մահարձաններով, և բրգունգնե-
 րով, և տաճարներով, և բազիններով և աշխարհիս եօթն
 հրաշալեօք և այլ շինուածներով, յիշատակութիւննին անմա-
 հացնել անհատ շարժուած ևս կը շարժուին, և կամ իրենց
 մարդկային մարմնոց յարուէ և հոգւոց անմահուն յուսով
 իսկ մեծագործութիւններ չէին առներ, և հասած ցմէկ ամե-
 նամանը շարժերնիս չ'կայ 'ինչ որ մեր մէջերը ստեղծական
 ղնոյն յաւիտենականութիւննիո չ'յայտնէ չ'թարգմանէ, և
 դմարմիննիս ևս իբրև 'ի մահկանացութենէ անմահալի ևս կը
 լուսաբանենք, և թող ամէն մեկերնուս ստեղծական արդարու-
 թեանց կանոնները, կրթութեանց և շնորհաց ազդեցութիւն-
 ները, և սրբոց գերազանց բարեաց հասնելու խելամտութիւն-
 ները, և համբերութեամբ ներքին և արտաքին հալածանաց
 տանելը, և ամէն արհեստաւորաց օրէնքները, և իրենց յե-
 տիններուն համար հոգածութիւնները, թագաւորաց ասեղ

սպառնալիքները և երկայնմտութիւնները, և խորհրդակցաց յառաջատեսութիւնները ձգեալ 'ի յարատեութիւն' և 'Սեռերու բուն զօրութեամբ Աստուծոյ դէմ կենալը, և թոյլատուութեամբ ժամանակաւոր տեսողութիւնները, և 'ի զոյգ մարդկանց մինչև զգալոյս խափանուիլը ազգաց ազգաց կրօնից ամենասիրով յարողութիւնները, և 'ի վերջոյ մինչև փոքր ինչ գաղափարներ ունեցած տղայոց Աստուծոյ ներգործութեանց հետ հաղորդուիլը, և զիրենք բարի տրամադրելը, որ յանձնարիցս հակառակօք անձերնուն միջերուն բնազանցական անեղծութիւնները կ'ապացուցանեն և կ'վաւերացուանեն, և եթէ առհասարակ աշխատութեամբ չ'լինէին անշուշտ գերազանց բարեաց իւրաքանչիւր հոգինին ստեղծուածոց սկիզբն, բաներնին կարգադրիչ, և մտքերնին պահպանութիւննին մէկտեղ կ'իմաստասիրուէին, ուրեմն անմահ են հոգինիս :

Եւ Այլ թէ կրօնական մատենագրութիւններ ձեռքի և կազմութեան յաջողութիւն լինէին, իրենք իրենցմէն և բանիւ գիտութեան կապիկներն ալ կ'առնէին. և լեզուներուն 'ի հարց առ որդիս աւանդութիւն որ լինէին՝ թուրթակներուն ալ պէտք էին լինիլ, առհասարակ ամէնքը կրօններու համար պէտք էին կուռիլ, և ոչ թէ սոսկ կերակրոյ համար անհատ անհատի հետ, և կամ հակառակ հակառակի հետ կը կուռէին՝ և կերակուր ճարելու համար՝ միայն կ'հետեւէին, և կամ դարձեալ և արուեստնին ալ մարդկան պէս ընդհանուր պէտք է հնարէին՝ և ամէն մէկուն մէջ անհասապէս հայեցողութիւննին ալ պէտք էին նշմարուիլ, և անընդհատ հետեւիլ և շուայլուիլ: Այլ կամ թէ մարդիկ որ բոլոր բնութեան հնարքներուն անօթներ լինէին՝ տեղն ու տեղը անոնց կեդրոն, այսինքն իրենցմէն ուրիշները պէտք է լինէին, և կամ անկերպարան տարերքնին կ'լինէին, և կամ թէ որ մարդիկ միայն մեքենայ լինէին՝ անհրաժեշտ մէկ բանի խելօք չ'էին հակամիտուիր՝ և կամ համողուիր, և թէ որ հակառակներ մարմիններուն մէջ իրարու զգացմունքներ տային, միայն անոնց վերայ դաղափար պէտք էին ունենալ, և

Թէ սոսկ անձերնին կծկելով բարբառէին, բոլորովին ընտրու-
Թիւն պէտք չէին ունենալ, և ամէն խորհրդով զիսնալու չէ-
ին հետեւի՝ և կամ նպատակներնուն չ'հասնելով՝ հերձուա-
ծողութիւններ հանել :

Բ. Եւ թէ որ տիեզերաց շրջանները մարդիկ կրօնաւորէին՝
աւելի տիեզերքնին կրօնք կ'ունենային, և թէ երկիւղի տեսա-
րանները՝ նպաստակներն ալ այնպէս կը լինէին, և թէ զու-
արձութեան տեսարանները՝ աւելի քաղցրաւաչ թռչուններն
ալ պէտք է կրօնք ունենային, և թէ մարդկան բնական զու-
րութիւննին՝ փղերն ալ, և թէ երկայնակեցուք լուսնին՝ Ժամա-
նակի համեմատութեամբ անոնք՝ և մանաւանդ ծովերու կրիա-
ներ ալ պէտք էին կրօնք յառաջացունել՝ և թէ որ յայտնի
յառաջացուցած չեն՝ ծածուկ ալ չեն, որովհետեւ մարմնոյ ըզ-
զայութիւնը առանց իմացականութեան կրօնք չի կրնար ար-
տասանել, զի կրօնքն է առարկայ իմացականութեան :

Թ. Եւ թէ կենդանեաց երեւակայութեանց հաւաքութիւննե-
րն են՝ ապա իրենցներէն ուրիշներն ալ պէտք է լինէին, եթէ
ստամոքսներէն՝ վարազներն ալ բանական կը լինէին, եթէ ըն-
կերական ներդաշնակութիւննին՝ ուրիշ կենդանիք ալ պէտք
է կրօնք ունենային, և թէ սնունդնին՝ շիկներ և կապիկներն
ալ, և եթէ մելամաղձնին վագրներ ալ կը կրօնաւորուէին :

Ժ. Եւ թէ որ արեան գալտնիք, բաշխմունք և զտմունքը
կրօնք յառաջացնէին՝ ուրիշներ ալ այնպիսով եղած են՝ ա-
նոնց այնպիսիքն ալ պէտք էին յառաջացընել, և կամ թէ
որոնցմէն որ արիւննին եղան անոնցմէն արտակերպոն զորու-
Թիւն չէին ունենար, և թէ որ շիտթութիւնը կրօնք յառա-
ջացնէր բնաւ դատ չէին ունենար, և թէ որ սչնչութիւնը՝ ինչ
չէ որ ազդեցութիւն ունենայ, կամ մարմնոյ անթուելութիւնը՝
մէկ փոշիի պէս հունաւոր լինելուն պէտք չէինք խելամտութիւ
և թէ գիշերուան և տուունջեան ներգրծութիւնը կրօնք ազ-
դէին՝ որոնցմէն որ կը պատճառուին՝ անոնցմէն այն կողմ մըտ-
քերնուս Թափանցութիւնը պէտք է արգիլուէին, եթէ բա-

ցարձակ հրաշք չ'անելնին դէմ լինիննէ՛ անստեղծ կ'լինէին՝ ոչ հրաշից բաղձանք կ'ունենային և և ոչ ալ քրիստոնէական հաւատովք հրաշք կ'առնէին :

ԺԼ. Եթէ հարկ, երկիւղ, ունակութիւն, հեշտութիւն և դիպուածը առանց գոյութեան չէին՝ և գոյութիւննին ալ մինչև կրօնքով յաւիտենական նպատակ չ'ունենային և չուզող չարչարուողներն ալ ուր որ երկիւղ չկայ՝ անդ չէին ամենաբերկչոտ լինէր, և ոչ ալ կամաւոր ընդունելութիւն՝ և ընդունելութեամբ հակառակութիւն կ'ունենային, և թէ որ հոգին այնքան անմահ է՝ որքան որ մէկը ննջած չէ, ապա արթուելնէս յետոյ աւելի մտքերնիս պէտք չէին պայծառ յուշ ածել, կամ թէ որքան որ մէկին որովայնը կուշտ է՝ որևիցէ հոգեղէն էակ մարմնոյ հետ ստեղծուինէ, մինչև որ այդ ընկերութիւնը չ'ունենայ՝ չ'ստեղծուիր, և կամ որքան որ անզգայական տենդ չ'ունենալն, անհուն սիրահարութիւն չպիտի լինէր. և անմոլի ծերութիւննիս աւելի յաւիտենական յուսոյ չէր հրազինէր, եթէ մահը, բոլոր արարքը յուշ բերելով չէր լինէր, եթէ յանկարծամահն կանուխ չէին զանոնք զգացուեր, և այլ որքան որ կան՝ եթէ որ մոռացումն, առ ամենայն ծաւալուիլն չէր պատճառ լինէր. մեր պատուիրանաւանց նախածնողքներնէս ծնուիլնիս և չարչարուելով որոշուելնին յուշ կ'ածեն, զի մարմնով որ մարմինները զիտցուի, և անմարմնով ալ անմարմիններ պէտք է խօսուին. և եթէ ոչ անկարելի է որ մէկ ենթակայի մէջ ֆիզիքական և մեթամֆիզիքական կրելութիւններ և ներգործութիւններ լինին՝ մինչև որ երկու էութենէ չ'բաղկանայ. և որևիցէ կերպով ծայրագոյն սիրով և բաղձանքով շարժուած հոգինիս անմահ չ'լինի, ապա հոգինիս են անմահ, և այս անմահութեանց համար ալ անկարելի է որ 'ի վերջոյ մարմիննիս յարութիւն չ'առնեն. ուրեմն գոյ ևս մեռելոց մարմնաց յարութիւն :

Ե Ր Տ Ե Ք Ի Ս

ՆՈՅՆ ՀՈԳԻՒՈՅ ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Հ Ե Ն Դ Է Ս ՈՒԹ Ե Ե Ր ՈՐ Դ

Նօնն. Ե. 27. Եւ արար Տէր Աստուած զմարդն ըստ պատկերի և ըստ նմանութեան իւրում: Խմստ. Բ. 23. Հաստատեաց Աստուած զմարդն յաննղծութեան: 'Եոյն ժ.Ե. 11. Որ շնչեաց 'ի նա զշունչ ազգեցուցիչ' և որ փչեաց 'ի նա զղգի կենդանական: Ե կորնթ. ժ.Ե. 7. Օգի պատկեր է և փառք Աստուծոյ: Ղուկ. ժ.Օ. 22. Եւ եղև 'ի մեռանել աղբատին' և տանել Հրեշտակացն զնա 'ի գոգ Աբրահամու' մեռաւ և մեծատունն և թաղեցաւ 'ի դժոխս' և Համբարձեալ զաչս իւր: Յայտ. Օ. 9. Յորժամ երաց զկնիքն Հինգերորդ' տեսի 'ի ներքոյ սեղանոյն 'զհոգիս ամենայն մարդկան զիննեղց վասն բանին Աստուծոյ: և այլն:

Ն Ե Ր Ե Ի Դ

ԱՆԵԵՐԵԻՈՒԹԻՑ ՀԱՄԱՐ

Հ Ե Ն Գ Ի Ս Ի Ն Ն Ե Բ Ո Ր Դ

Ա. Եւ այդպէս մեր ստեղծումն չար լինինէ՛. չարիքնիս մեր մէջ եկամուտ չ'լինելով Տարկաւ գոյութիւննիս պէտք է լինին . և այսպէս ալ որքան որ չար գործէինք նէ՛, անյաջողութիւն և հիւանդութիւն մարմիննուս վրայ, և խթանք, երկիւղ և յուսահատութիւնն ալ հոգինուս վրայ չ'պիտի իշխէին, ուրեմն ինչպէս որ մարգարէներնիս գրած են՝ նախածնողքնիս ճշգրիտ մէկ երջանիկ վայրի մէջ մեղանչած են՝ և այն տեղն Այարգիլ լեալ ծառը անոնց օրէնք տալը յայտնի դաստիարակութիւն է՝ որ մարմնով իրեն հնազանդէին, և այս հնազանդութիւնը վերջ չ'լինէր նէ՛ գերերջանիկ չէին լինէր, և թէ սահմանեալ ժամանակաւ անոր պտղէն ուտելովը այնպէս լինէին նէ, անշուշտ իրենք ալ գերերջանիկ, և իրենց աճելի որդւոց ալ գերերջանկանալու օրինակ չէին լինէր, քայց միայն իրենց վրայ օրէնք դրուած և անոնց օրէնք չ'դրուած անվաւեր ինչ մը կը լինէր, ապա ուրեմն չուտելու ժամանակնին կատարելէն այնպիտի սուրբ գերազուարճ տեղ մի պէտք էր վերափոխուէին, որ բնաւ առանց ուտելոյ որկրամուլութեան արգիլմամբ գերերջանիկ հրճուէին, զի և ըստ մարգարէութեան նշանակածն բոլոր սերնդոց աճելու անթիւ քառորդներուն մէկ քառորդին չէր բաւականանար, ասել է թէ որդիքնին ալ յետոյ ժամանակի պայմանին լրամմն՝ պէտք է որ անոնց մօտը սաւառնէին, և այն տեղն որ սևակներով բազմակնութիւններ, և նոճեհասակ անբնականութիւններ լինին նէ՛ ամենայն խղճմտանքնե-

րու և ամենայն մարդարէութեանց հակառակ են :

Բ. Բայց թէ որ ամենամաքուր իսկացեալ նիւթեղէն որ չ'լինի, մենք մարմնոյ հետ գոյութեան տեսակ չպիտի ստեղծուինք, և մարմիննիս ալ պէտք չէ յարութիւն առնեն, և 'ի զուր ալ Մատուած կատարեալ կրօնքով ևս մեծագործութեանց վրայ դրոշմեց, և ծայրագոյն սեռով զանազան խորհուրդներ ևս կաղմեց, քանզի բոլորովին ոչնչանալի ինչերու անոչնչանալիներ շրթայ չ'լինիննէ՝ Մենակալն կերպիւ տեսակի ալ մտքին մէջ չէր ունենար և անմիջապէս միշտ ունեցմամբ բազմաստուածութիւն կը լինին, և թէ որ այն մարմիննուս 'ի վերջոյ անապականալոյ համար իմանալի աննիւթ լինի, և նոյն ևս առած իրերը ժամանակաւոր յարգութիւն ունենալով՝ այն միջոցը մարդարէութիւններ հակասական կը լինէին, և վերջին ծայրովն ասնք մարդիկ այժմ՝ անբնացած գնացած էին : Մպա վայելուչն է նիւթական արքայութիւն կայ : և նիւթական դժոխք ալ չի կենարնէ, իրենք անզեղջ մեղաւորներ չէին լինէր, և ալ մարմնով յարութիւն չառնելնին ալ արդարոց մարմնոց յարութեան ալ եղծ կը լինին, և այս ալ թշնամեաց հակասութեան ներքմամբ՝ հրէայք կ'ասեն թէ եկող Քրիստոսն կախարդութեամբ մեռեալները կը յարուցանէր, և իբրև թէ քանի մը սեաղէմ՝ մարդիկ պահապանները զարհուրցնելով գերեզմանը բացած գողացած են, և առաւել ծաղրելին է իբրու թէ աշակերտներուն ծախելով՝ ասոնք ալ ոտքերուն մսերուն մէջ կախարդական թուղթեր դնելով երկինքը թռուցեր են և այլն, որոնք ստութեամբ անժխտելի բոլոր Մետարանը ըստ պատմութեան ուղիղ կ'ստուգեն, ապա մեր մարմնոց ալ յարութիւն կայ, և մենք ալ մարմնով գոյութեան տեսակ ստեղծուած են :

Գ. 'Ի հարկէ մեր հոգիները առանց գաղափարի ստեղծուելով աներևութէն մարմիննուս մէջ գայիննէ, երախայից փոքր մարմիննին անոնց գաղափարներուն արգելք լինելով անմահ լինելնին չպիտի ապացուցուէին, և ալ Մատուածն չըս-

տեղծուէիննէ, առանց Մատուծոյ մարմնանալով խրատուելու արգելք մը չէին ունենար, և ըստ ինքեան բարւոյ և չարի ամենակարողութիւններ գործ կը դնէին, չարի ամենակարողութիւնը գործ չ'դրուիր, և բարւոյ ամենակարողութիւններն ալ բոլորովին Մատուծոյ յանձնուելով անոր բանիւն և հոգւովն գործած են, ուրեմն են ստեղծուած: Իսկ և ասկէց անկողմը սոսկ հոգեղէններ կենալնուն ապացոյցնիս են, որ մեր հոգիները մարմնոց հետ առաձին ներգործութիւններ ունենալով, ինչպէս գոյ Մատուած՝ ևս առաւել և անոնք առանձին գոյութեան տեսակ կը լինին, և մարմնոց բնութեամբ նիւթական բնութեան հետ կը կապուինքնէ, հոգւոյ բնութեամբ ալ հոգեղէն բնութեան հետ պէտք է կապուինք, և որքան որ Մատուածային յայտնութիւնները իր անմարմին ամենապարզութեան ընդդիմադրուիննէ՝ ևս զանոնք չ'ստեղծերնէ՝ ոչ զմեզ և ոչ սոսկ նիւթական ինչեր կ'ստեղծէր, պատճառը որ իրեն ամենարդար արարչագործութեան կարգը օրէնքին այսպէս կ'ենթադրուի, և ալ անոնց առանձին գոյութիւնը զիրենք կը հրպարտացունէր, և մեր առանձինն ալ զմեզ կը հպարտացունէր, և այսպես ամէն մէկս որ հպարտանանք մեղքերնիս մեզի կը վերաբերի, 'ի վերայ՝ իմանալի և կամ աննիւթ տեղ չունենաննէ՝ մեր այն նիւթականներն ալ և այս ալ չպիտի լինէին, դժոխքնին ալ ինչպէս մերը դաստիարակութիւն է, և թէ որ մէկ լինէին ևս տեսակնիս կը շփոթէին և կը կորսնցնէին:

Գ. Եւ Մատուծոյ աղբեցութիւնն ալ առանց խտրականաց բոլոր կամքով երբևիցէ իրեն հնազանդող արդարոց, մարդարէից, առաքելոց, հայրապետաց և ընտիր ընտիր ընտիր թագաւորացմէն և իրեն եկեղեցիէն յայտնի կը լինի, և հոգեղենացն ալ անոնց միջակայնոց, և որ արտաքիններէն միայն բարի լինիլ կը յարգարուին, և սատանայից ապստամբութիւննին ալ «զի յորժամ ուտիցէք լինիցիք իբրև զՄատուած» ին մերերն գիտէին որ ծառը ստեղծուած է անկէց՝ ընդդէմ՝ իրենց խաբուեցան, և ասոնք ալ առանց թելադրողի ևս իրենց ընդդէմ,

քանզի բարոյական նախանձնին առ նա չափազանցելով՝ դիտէին որ ազատ չէին կարողանայր Աստուածանալ, և այդեցութիւննին ալ, որ մենք առանց բաղձանք անելոյ յանկարծ բռնի սուտ խղճմատտանքներ, միշտ ճշմարիտ կրօնքի սիրոյ մէջ աւամայ հայհոյութիւններ, և ծայրագոյն Աստուածապաշտներ խողական տեսիլքներ՝ բոլոր բարին ձեռք բերելու միջոցնիս հակառակն անպատճառ երկիւղ կ'ազգուինք, և սոսկալին որ կը վարուինք Աստուծոյ անհաս էութիւնը քննել և առանց ուղնչէ ինչ չ'ստեղծելով հաւատքնիս ճշմարիտ չեն. և այլևայլ յուսահատութիւններ յառաջ կը բերեմք. և ասով ալ թէ գոն աներևոյթք:

Ե Ր Տ Ե Վ Ե

Ն Ո Յ Ն Ա Ն Ե Ր Ե Ի Ո Ի Թ Ի Ց Հ Ա Մ Ա Ր

Հ Ե Ն Դ Է Ս Տ Ե Ս Ն Ե Ր Ո Ր Դ

Նիւթական արքայութիւն :

Օճն. Ե. 24 : Գ թաղ. Բ. 11 : Ե Սակ. Բ. 58 :
 Գ ռկ. ԺԲ. 30 : Նոյն. ԻՊ. 43 : Լա դժոխքն. Սատ. Ե.
 22 : Նոյն. ԺՊ. 50 : Սաղ. ԺԵ. 10 : Յայտ. Ի. 9 : 'ի ծով
 հրոյ. Լայլն : Հրեշտակքն են : Օճն. ԺԹ. 1 : Նոյն. ԻԲ.
 12 : Նոյն. ԼԲ. 1 : Սաղ. ՆՊ. 4 : Ո՞ արար զհրեշտակս
 իւր հոգիս : Յես. Ե. 14 : Յոր. ԼԲ. 7 : Նոյն. Խ. 6 :
 Սատ. ԺԲ. 10 : Հրեշտակքն նոցա յերկինս : Նոյն. ԻՊ.
 31 : Եբր. Ե. 14 : Ո՞չ ապաքէն հոգիք հարկաւորք են, որք
 առաքին 'ի սպասաւորութիւն այնոցիկ՝ որք ժառանգելոց են
 զփրկութիւն : Յայտ. Ե. 11 : Լա տեսի և լուսայ զձայն հը-
 րեշտակաց բազմաց՝ որք կային շուրջ զաթոռովն : Եսայ. Օ.
 2 : Լա սերովքէք կային զնովաւ : Եզեկ. Ե. 5 : Լա տեսի
 կերպարանք չորից գաղանաց : Ոմանց ապստամբութիւն :
 Օճն. Գ. 1. Լա օճն էր իմաստնագոյն քան զամենայն գա-
 զանս : Սաղ. ՆԲ. 6. Սատանայ կացցէ ընդ աջմէ նորա :
 Յոր. Բ. 2 : Ուստի՞ դաս սատանայ : Սատ. Գ. 3. Լա ահա
 մատուցեալ փորձիչն : Բ Պետր. Կաթ. Բ. 4 : Յուդ. Կաթ.
 Ե. 9 : Եստուծոյ ազգեցութիւնն : Ե. Եզր. Բ. 2 : Լա յարոյց
 Տէր զոգի Կիւրոսի : Գան. Ե. 45 : Օլարթոյց Եստուած ըզ-
 Հոգին Սուրբ 'ի վերայ մանկան միոյ աղայոյ : Հրեշտակացն :
 Բ Օրին. ԼԲ. 8 : Կացոյց սահմանս ազգաց ըստ թուոց հը-
 րեշտակացն իւրոց : Եբր. Ե. ԺՊ. : Սատանայիցն : Գ ռկ.
 ԻԲ. 31 : Եհա սատանայ ինդրեաց խարբալել զձեզ : ԲԹես.
 Բ. 4 : Որոյ գալուստն է ըստ ազգեցութեան սատանայի : Լա

Թղլատրուելին: Ը, Սնաց, ԻԸ, 1: Ը, Պետր, Լ, 8: Օ՛ն
ոսոխն ձեր սատանայ իբրև զառիւծ գոչէ: Տայտ, Լ, 7:
Լուծցէ զսատանայ՝ և հանցէ ՚ի բանտէ անտի:

Ն Ե Ր Վ Ի Ն

Չ Ս Ր Ի Ն Հ Ա Մ Ա Ր

Հ Ե Ն Դ Է Ս Մ Ե Տ Ե Ս Ե Ն Ե Ր Ո Ր Ի

Ը, Լուսորիչներն անձնիշխան չ'լինելով, սս տեղ ալ այն
հրեշտակաց և մերն պէտք է գիտնամք՝ այսինքն Ըստուած
անձնիշխան լինելնիս ամենագիտական և այլ ստորագելիքներէն
կերպիւ ետք և յառաջ ներգործած չէ, և իրօք առնելովն ալ
իրերը ժամանակի ներքև անկանելով իրեն մօտը նոյն են, ին-
չու որ միփոխապէս ժամանակ չունի, այլ և նոյն ամենագի-
տութիւնն ալ, անբունաբար բարի գոյութիւննիս անընդատ
կրթականութեան հետ ունենալով, մեզմով խոնարհ, յար-
գարուողնուս միշտ իառք՝ և մեզմով ապստամբելոցս ալ ՚ի յա-
ւիտենից պատիժ տեսածէ, և ամենարդարողութեամբն ալ
կիսով հատուցած և բոլորովին ալ պէտք է գատաստանին՝ օրը
հատուցանէ, զի անհատնին տեսակներնէն չեն զատուիր, և
ինքն ինքնին՝ և միջնորդներով ալ անոնցմէն ոմանց առանց
թելադրողի և մեզմէն ոմանց անոնց ալ թելադրութիւն և ս մեղք
գործելնուս ամէն կետերն ազդեցութիւններ կ'առնէ, նոյն ի-
րեն ամենաբարի գերագոյութենէն, և բոլորն ալ շնորհք և ո-
ղորմութիւնն են, որով ուրեմն Ըստուած չէ չարեաց պատճառ:

Ի. Եւ ամէնքս բանին մարդեղութեան կերպին և թէ նոյն իրողութեան նախասահմանութեան առթիւ ունեցած և ստեղծած է. այնպէս որ մարդկային մարդկային հոգւով, իրենցմով հրեշտակներէն և բոլոր մարդկութեամբն ալ մեզմով մերերէն հնազանդողները Մտուածային փառաց հետ ևս հաղորդէ, և իրենցմով անոնցմէն և մեզմով ալ մերերէն ապստամբները նոյն իրեն բարկութեան կրակին զոհէ, բայց թէ խոչընդոտն չունենալը արգելք լինի, փոխարէն և հեղական շնորհաց որքանութիւնները ամենարդար կ'առնեն զինքը, որ իրեն չմեղանչելովը անոնց այնպէս հատուցանելովը ևս ամենարդար հանդիսանալով մեղքերնուն պատճառ չէ :

Գ. Եւ անոնք և մէք մեզմովներէն անոր հակասութիւն յառաջ գերէիննէ, ասացինք ամէն մէկերնիս մեր միւսնոյն տեսակներովն և 'ի վերայ ալ ևս բնութեամբ ասեմք մէկ չպիտի լինէին, և այլ ինչ ալ կաննէ, որոնց որ շատ ազդեցութիւն ըրաւ, ոմանք արդիւնաւորեցին և ոմանք ալ ընդդիմացան. և բնաւ անբարոզահետ տեղ մի սոսկ երկու մարդիկ ալ կրնան գանուիլնէ, զանոնք ալ զրական արդարութիւններուն և կամ մեղք չի գործելներէն առաջ Մտուածազդեցիկ մի մի արգելականներուն որ է մերը, որքանաբեր չմեղանչեն այնքան ալ փառքեր, և որքան որ կ'մեղանչեն այնքան ալ պատիժներ պէտք է որ տայ, բայց ես և տն շատերը ճշմարիտ կրօնի մէջ բաժնուած շնորհքներու կանչողներուն վերադրելով կաննէ, ամէն անձնիշխան ստեղծուածք կարող են բարի լինիլ և անխտրաբար Մտուածային ամէն շնորհքները ազդուիլ. ե՞րբ, այն միջոց որ մանկական անմեղութիւննին պատկառանքնին և բարիներու գիտութիւննին չ'կորսնցնեն և մէկն ալ և բոլորն ալ իրենց տգիտութիւններն անոնց կրեցնելու բնաւ բաղձանք չ'առնեննէ, ամէն հետևողական մեղքերէ ազատ կրմնան, ուստի ամէնքն ալ 'ի բնէ և 'ի գոյէ են բարի, և որպէս և իցէ առանց Մտուածոյ իրենցմով անընդհատ բարեաց գիտութիւններուն դէմ կը զայրանա, և այլ ևս չարի գիտութեանց ալ

դէմ կարող են բարի լինիլ, առ այս հետեալ, մէկն բարի և մէկն չար լինելոյ, Աստուածային նախասահմանութիւն չի գայոր չարեաց պատճառ լինի, ապա Աստուած չէ պատճառ չարեաց :

Վ. Թող և ներքոյ ամենապարզ ապացոյցներնիս, Աստուած գերազանցապէս անձնիշխանութիւննիս ստեղծերնէ, առանց մարդեղութեան տնօրէնութեան իրեն բացարձակ հակառակ էր, եթէ անստեղծ խաւար մը միջերնիս չար ազգերնէ, հակառակ ենթադրութեամբ երկու չարի և բարի սկզբունքներ գոյով իրարու հետ կ'պատերազմէին, և համաբնութեամբ ընդդիմութեամբ ալ, գոյութեամբ բնութեամբ և էութեամբ ալ Աստուածային երրորդութիւն չէր կենար. նոյն եթէ բարեխառնապէս, իր և իրեն գերամաքուր ներքին գործքերուն պակասութիւն բերելով այն գամ մէկ փոշի չէր կարողանար առնել, և ներգործմամբ ամենուս միջերը կենտրով հակառակ կրելութիւննիս երբեմներով պէտք էր զգալ, և առանց դատաստանի ալ անպատուուելու միտումն կ'ունենար, եթէ անձնիշխան չ'առներնէ, իմացական գոյացութիւններ չ'լինելով ուրիշները երբեք չէր ստեղծեր, զոր անոնց և մեր ամէնքս իրեն համար ստեղծած է. և համառօտներ ամէն չարագործներու յամառութիւններնէն ևն, անհանգիստ լինել յուսահատուիլ կատաղուիլ նախապաշարուիլ երկիւղի ներքև գրաւուիլ, բոլոր սնոտիներու յուսով հարուածուիլ, և մինչև անգամ Աստուած չարի պատճառ ասողն ալ պէտք չէր ներքուստխայթուիլ, և արտաքոյ հաւատոյ ասել և առանց ունակութեան պէտք չէինք մենք զմեզ չարի պատճառ ենթադրել, որ և այլ անթիւններ կը լուսաբանեն թէ Աստուած չէ պատճառ չարեաց, և ասողն ալ իրեն մօտը Աստուածուրացութիւնէն աւելի մեղաւոր է :

Ե Ր Տ Ը Ք Ի Ն

ՆՈՅՆ ՉԱՐԻՆ Է ԱՄԱՐ

Հ Ե Ն Դ Է Ս Ե Ր Կ Ո Տ Ը Ս Ը Ն Ե Ր Ո Ր Դ

Նոյն. Ը. 31: Ետես Ըստուած զամենայն զոր արար բարի են յոյժ: Եւ յն. Գ. 5: Ետես Տէր Ըստուած, թէ բազմանան չարիք մարդկան: Նոյն. Ե. 20: Եւ մեղք նոցա մեծացան յոյժ: Սատ. Ե. 27. Տէր, ոչ սերմն բարի սերմանեցեր յազարակի քում: Ղուկ. Ե. 21: Հայր, մեղայ յերկինս և առաջի քո: Յովհ. Գ. 20: Գլի ամենայն որ ըզչար գործէ ատեսայ զլոյս: Յակ. Կաթ. Ը. 14: Եւրաքանչիւր ոք փորձի առ յիւրոցն ցանկութեանց ձգեալ և պատրեալ. և այն:

Հ Ի Ա Շ Ի Ց Հ Ա Մ Ա Բ

Հ Ե Ն Ի Է Ս Ե Ր Ե Ք Տ Ե Ս Ե Ն Ե Ր Ո Ր Կ

Ը. Հին կտակարանէն համառօտելով ասեմք, եթէ Լ. դամ և Լ. այ զշք արու և էգ բոլորովին այս աշխարհիս մարմիններէն լինէին՝ մէկը որ՝ նոր ուրիշներ ևս պիտի ստեղծուին, և երկրորդն ալ ուրիշ կենդանիներն ալ ամենատիեզերախոյս բանականութիւն պիտի ունենային, որոնք ամենեցուն 'ի քնոյ զարթնուելներէն յետոյ տրեւազգեցիկ խլրտումն՝ կամ սոսկ զուարճութիւն կ'զգան. և եթէ տարրական ներհակութիւննին միջերնին ջերմը ցուրտը, ցուրտը ջիւրմը, դառնը քաղցրը, և և որքան լուսոյ պարզ որակներն պատճառէին՝ զնոյն յիշեալ կեդրոնախոյս զօրութիւնները չպիտի ունենայինք. որ իսկ են աստուածային հրաշք, ապա են հրաշք:

Ի. Լ. թէ որ մարդիկներ դիմադէմ գալով ամենասիրահարութեամբ բանականութիւն յառաջ բերէիննէ, նոյն սիրահարութիւննին էին կրօնքնին, և եթէ ոչ այն անհուն բաղձանքներովը դիցուք թէ և բացասութիւններով՝ ևս ոչնչէ բացարձակ ամենայն ինչ պէտք է ստեղծէին. և ալ բնաւ մէկին մէջ Լ. ստուածաբանական և բարոյական լսյսերը չպիտի ազդուէին. և ընդհակառակն ալ կրկին խղճմտական գոյացութիւննին իրարու հետ հոգիներով միութիւն չպիտի ունենային՝ որ ունին, և են հրաշքով. ապա ուրեմն են հրաշք:

Գ. Լ. թէ որ բնածին՝ կամ պատրաստի գաղափար ունենային՝ վերջը չպիտի փոխուէին, 'ի սպառ ալ Լ. ստուածատուր մարգարէական ձիրք չ'ունենային, չէին փոյթ արուեստներ

հայթայթել և ապրիլ. և գաղաններու պատահելով վախեննե-
րէն Մստուած կանչէին նէ՛ մինչև որ սկիզբէն անունը չլսէին՝
պէտք էին լքանել և յուսահատուիլ, և թէ որ քարով կամ
փայտով զիրենք ազատէին՝ Մստուծոյ ստորոգելիքները անոնց
չէին ընծայեր, և թէ որ անոնց նիւթերը քննէին և սրբագ-
րէին՝ պատմութեամբ չէին հաստատեր, և կամ ռամիկներուն
համար զրէին նէ, մէջը պատմութիւննին և խորհուրդնին և
հակառակութիւննին յայտնի կը լինէին. և ներդաշնակ առաս-
պելներով ժողովրդոց բոլոր ակորժակներուն համաձայն պէտք
էին առնել և վերջը այնու ամենայնիւ իրենց խղճմտանք լինե-
լով՝ մինչև որ ամէն բանի ամենագիտութիւն չունենային՝ չէին
բուն կրօնք ունենալ. որովհետև այն ծայր հասնելին աշխա-
տութենէ անցանելով բացարձակ անհատ Մստուածային ան-
ձինքներ կը լինէին, ապա թէ ոչ, ուրեմն գոն Մստուածային
հրաշք:

(Թող և մէկ մարդ բոլոր կռապաշտութիւնը առանց կրիտիկ
անելոյ) և բոլորս ստեղծուածները քննելոյ՝ բուն ստեղծիչն կա-
րող չէր գիտնալ, և աշխարհիս նիւթը և դրութիւնը ուղիղ
Մստուածաբանել, և շատ չեզոք իրեր և արտադրական՝ արու
և էգ անձներ կարգաբանել, որ տիեզերացս զօրութիւններէն
ևս չեն ստեղծուիր. կամ վայելուչ օրէնքով երկու մարտէ
մարդկային ազգը եղած հոգիներուն անմահութեանը հետ եր-
ջանիկ տեղ դրուած, մասնաւոր սխալմամբ դուրս ելած՝ չէր
զօրէր մարդարէանալ, որ յՄստուծոյ առանց ընդգիմութեան
դատապարտեալ ստեղծուելով անոր սէրէն ինչեր չէին լինիր,
և չէին անհուն բարւոյ բաղձալ. ուստի գոն Մստուածային
հրաշքի եր:

Ե. կամ Մերիկայ գտնուած չէր՝ որ լեռնակրօններուն նա-
յելով համատարած ջրհեղեղ գուշակէր, և Տէրամբ անկէց
ուրթն ազատուած մարդիկներէն ևս այժմեաններս յառաջ ե-
կած նշանակէր. և եթէ ոչ երկրիս խորհուրդը երևոյ-
թը սկիզբը ջրով ողողուած ցոյց կու տայ, և վերջն այս որ չէ

լինի՝ ցամաքային կենդանիներ պէտք չէր լինէին, և տապանին
 երկրաչափուն չալ՝ մէկը որ հիւսնական է, և երկրորդն ալ ան
 ժամանակին գերքանակութեամբ, և այժմ՝ այլայլուած է, ինչ-
 պէս պատուական իւղերու հարիւր լիարը մէկ նուկիի տեղ կը
 դրուի, թող և յարգող կամարը՝ որ բոլորակին երրորդը
 կոտորուելով մէկը մնացած է, ապա ուրեմն գոյ Մտուածա-
 յին հրաշք :

Չ. Նոյն ամենալշտակիր մարդը աշխարհագրութիւն չէր
 գիտէր՝ կամ չի կար, որ Սինէացւոց կամ Սիմէացւոց Սիմ, և
 Սոսկովաց՝ մտք նահապետներուն արտասանական փոփոխու-
 թեամբ անուննին նշանակէր, և հիւսիսային ծագերը Վոգ և
 Սագոգ անյայտ տերութիւնները եօթը անհալ շրջապատ լեռ-
 ներու դաշտերու մէջ բնակած, որ վերջը ծծմբի առաւելու-
 թիւններով հաշուելով՝ պէտք է որ աստեղ գան, և իրենցմէն
 մոլորուելով ևս նեռութիւն պէտք է հաստատեն՝ ընդդէմ չք
 հաստատելու պէտք չէր նշանակել, և պէտք չէր ուրիշն ալ ա-
 ռանց անոր գիրը կարգալու նշանակել, ապա են Մտուածային
 հրաշք :

13. Ի՛նչ հայերու բնաւորութեան տեղեակ չ'գոյլով մարդկա-
 յին աճման կեդրոն չէր կարող բնաբանել, հաստատութիւնն՝
 որ ամէնարտակեդրոնատոյս ազգեր նախանձով բնաւոր-
 ուած են իրենցմով իրենց կողմը շրջելու, և կը մարդարե-
 անամ անոնցմով՝ թող սեպեն յանդգնութիւն. պէտք է որ
 վարդապետութիւնը ընդունին և թէ զուարճալի է ասել “ե-
 ղիցին մի հօտ և մի հովիւ”, և չէր ալ կարող գիտնար որ ամէն
 լեզունը բոլորովին՝ ի հարկէ առաջագայած չ'է. զի “Տէր խառ-
 նակեաց զիզուս նոցա” խառնակեաց մեր լեզուի տառադարձուի-
 ներովն, հնչմունքներովն և վանկերովն, ևս ուրեք ուրեք բա-
 ռերու նոյնութիւններովն են, և ուրիշ տեղ ալ որ գնացած են,
 ես լեզունը չեմ գիտեր, բայց ասոնցմէն տարած են, վկայ
 քեզ Մտարատին միապաղաղ քարը՝ որուն ջրհեղեղին ալեք-
 ները հարկանելով ետ դարձած, և խորտակուած են, և այն

երկրիս բարձր դրութեան Ա Էսուվ և Լստնայի լեռներուն կ'որոտայ . և վերջն ալ Սինայ և Թափօր լեռները իրեն հետը պիտի կցորդէ , որովհետև անդ իրացած կայ ԼՆ քառանկիւնի գիծը որով աշխարհը ստեղծեց , բոլորակ և եռանկիւնի գծին ամենակարողութեան ենթագործով , իրին ամենագաղափարութիւր որով յառաջ քան զլինելն աշխարհի էր ամենիմաստ . զայս ալ Լստուածաբան երկրաչափ մը թող քննէ . պատճառը որ մասնաւորը չկրնար , և բոլորն ալ պարզական և բաղադրական գծերու վրայօք , ինչպէս որ տիեզերաց հանդէսին մէջ խօսեցանք , և այս ևս սքանչելիք , սքանչելիք որ մեր մարմնոյ յառութեան համար զգայական առնչութեամբ՝ երկինքներ իրեն լուսաւորներովը և երկիրս իրեն վերջին փոշիովը , արձագանք կուտան , ապա գոն Լստուածային հրաշքներ :

Ը . Չէր կարող ոմանց արեամբ՝ և ոմանց ալ հոգևով ամենածանօթ կուպաշտ ազգերուն մէջ մէկ աստուածապաշտ պահպանուած էակաբանէր , և եթէ ոչ ամենքին մէջ անոր դրական անունը չէր լինէր , և կամ հինգ քաղաք վերջին ամբարշտաց դատապարտութեան համար չէր ապացուցանէր , և եթէ ոչ գետնաշարժական թաւալմամբ ինչպէս ուրիշ տեղերը՝ պէտք էր որ այժմ մեռեալ ծովը չի պիտի մնար . և պիտի մնայ այնպիսի մէտօրիաներով , որ ուրիշները այնպէս չեն՝ ապա են Լստուածային հրաշք :

Թ . Չէին ամենասրամիտ և քաղաքակենցաղ ազգեր սնտիւններ պաշտէր , և ընդդէմն ամենատելի և որովանամու մէկ չգոտի ազգ բուն Լստուածգիտութիւն ունենալ , և եթէ ոչ բնաւորութեամբ ամենասիրելի պէտք է լինէին՝ որ չեն , բայց թէ Վրիստոնեաներուն ներելովը այժմ կը կենան , չէին և Լստուածոյ գոյութիւնը առանց անոնց ամենաբաւական կերակուրներնին տալոյ տպաւորել տալ . չէին շատերը զոհերու արիւններու և տաճարներու և քանդակուածներու միջոցներովը փոփոխելի մեծագործութիւններով անոր բանին մարգանալով չարշարանացը և ահաւոր փառօք յայտնութեանը հաւատալ , և

եթէ ոչ մեկնութիւնները պէտք էր դժուարաւ չգիտնայինք, չէին ամենաթշնամի ազգերէն պահպանուիլ, և թագաւորել, չէին և թշնամիքներն ալ անոնց մեղքերէն զգալով հետերնին պատերազմիլ, ինչպէր որ սկիզբէն կռապաշտ Ասորոց Լոռ և Յունաց և այլոց գրքերնին և աւանդութիւննին կը վկայեն, ապա են Աստուածային հրաշք:

Ե. Չէին 'ի փառասիրութենէ թագաւորնին, մանր տղաքնին, և հովիւնին յանկարծ Սեսիային երկրորդ գալուստը առաջին գալստեանը հետ մէկտեղ մարգարէանալ, և եթէ առաջինը չը լինէր, վաղ ուրեմն բոլոր մարդկութեան սեռ չէր կենար, և ամենայն երեւելի անքցեր՝ և իրենց ազգէն ու մանց իրենցմով անոր առաջին գալստեան չհաւատալով ցիրուցան լինննին, և հարիւրաւոր տարիներով Տիտոսի Արուսաղէմ կործանելը չէին նշանակէր, թող և ինչպէս Ալիւրոս Պարսկայ թագաւորը անուամբ յառաջ չէին կարող ուշակել, եղբակացուցաբար Աստուած հրաշքը և շնորհքները ամենատգէտներուն ձեռքով յայնի ըրաւ, ապա են Աստուածային հրաշք:

Ե. Անցքերնին բնութեան գաղտնիք լինէին նէ 'ի հարկէ բնաւորութիւննին այժմ ևս կայ, և դպրութեամբ ալ ուրիշի հետ պատրաստուած չեն. անհաստատապէս պէտք է մարգարէանային, և նոյն անոնցմէն հղորններուն միջերէն ևս առաւել այսպիսի անձինք պէտք էին գտնուիլ, կամ թէ կրօնք անելու համար յեղանակնին ուրիշ կերպ գրուած լինէին, իրենց ակորթակնուն և երեւակայութեանց դէմ չպիտի հնարէին, և բնաւ իրարու հետ խաղաղութիւն ունեցած չէին՝ որ կարողանային, և կամ թէ իրենցմէն մէկը կ'աստուածացնէին, և անհոգութեամբ և կռամուլութեամբ առանց համեմատարանութեան չէին ևս ընդ գէմն յատուկ կրօնք ունենալ՝ մինչև որ Աստուածային հրաշքներ չլինէին, ապա ուրեմն եղած են հրաշքներ:

Ե. Իսկ և նորը անոնց բուն առարկային երեւել լրութիւն հիսուս Վրիստոսն անցեալ և զանցեալ՝ նախ որ ժա-

մանակագրներն չէին առանց բոլոր վիճակին ժամանակագրութիւններ շինէր, և այն ժամանակէն յառաջ Ճշմարիտ պատմութիւնն Աղեքսանդրին համարպատմութիւնն համարուած էր, և այն ալ մէկ պատմագիր ունէր՝ և ըստ մեծի մասին է անվուեր, և թէ որ ընկերութեամբ հնարէին, միւսն յն առարկային արպիսութեան հանգամանքները ղանաղանելով չէին սկզբնաւորէր՝ այլ միօրինակ պէտք էին գրել, և կամ թէ երբեմն զատ զատ բործողութիւնը միւսնոյն մտքին կամ յիշողութեան մէջ պահելու պէս անխանխարդախ ամենապարզ և անսենգ հոգւովն սրբով չէին այլուէր. և չէին ևս միւսնոյն անցքերը առանց իրար տեսնալոյ՝ երբեմն ընդարձակ և համառօտ գրէր, և ուրիշ երբեմն մէկը տեղը և ժամանակը պիտո բռած, երբեմն ալ քանին՝ և տեղերն ալ ոմանք ամենեւին չյիշած՝ մարդկային հնարագիտութենէն դուրս՝ և տեղեր ալ դասաւորութեան նայելով՝ և տեղեր ալ զանց առնելով չէին խմբագրէր. և և մինչև որ անոր գոյութիւնը իրօք չլինէր՝ համեմատութեամբ խորհելով և հնարքով հրաշքներուն մասունքները չէին կարող այնպէս արասասներ, և ոչ անգամ ալ մէկը պատմականաւ և հաւատոյ մասամբ՝ և ուրիշն ալ ուրիշի հետ խրատական վարդապետութեամբ, և առականրովն և անոնց բաժանմամբ՝ տարբեր ոճերով և անտարբեր պարբերութեամբ չէին անիւ անոյ և թե թե ի ընդ խառնելով վարէր. և կամ իբրև երկու պղնձի լեռներէն չորս երիվարներու պէս գերահրաշ մէկ կառք երկրիս ամէն կողմը չէին արշաւեցնէր, և վարդապետականներն և վարդապետուն ընթացքներն և առականներն անընդէմ միւսնոյն մտք չէին ամենագեղեղ եզանակաւորէր առանց հրաշից՝ ապա են և Աստուածային հրաշք:

ԺՎ. Չէին առանց դպրութեան մարդիկ մէկ ժամու մէջ հոգեկից լինելով բոլոր խելամտութեան ձևերու մէջ վսեմաբաներ, և այն կրօնական և բարոյական ընդհանրութիւնները առանց խորհելոյ և մտքերնին հարելոյ կամ անձերնուն մշոն տալոյ՝ չէին ճշմարտախօսէր, որ ան նախապաշարեալ

սրտերնուն ալ տպաւորուին, և ՚ի վերջոյ խորագէտներն ալ ի-
 րենց խորագիտութիւններու մէջ ալ բռնեն, և ոչ անոնց պէս
 ալ առանց հետեակութեան ուրիշներն ալ կը կարողանային
 թղթագրել, և չիշածնին ալ համաձայնաբար իմանալ, և
 գործքերէն ամէն մէկին մէջ անհատապէս բազմայեղանակ
 պատճառներ ևս չէին գտնուիլ, նոյնպէս և վարդապետութեանց
 և առականերուն մէջն ալ մէզմէն միայն ըղձալի գիտութիւններ
 ամենադպրութեամբ չէին բովանդակէր, և մեր բնութեան ալ
 ամենայն ստորագութիւններուն մէջ անցեալը ներկայն և ապա-
 քայն չէին ցոյց տալ, և ամէն բանի մէջ նախագիտութիւն և
 ամենագիտութիւն չէին ունենալ, և ամէն նմանութիւնները
 ճշմարիտ գազտնիքներով չէին լինիլ, և առանց փորձոյ բոլոր
 մարդկային վիճակի փորձովն չէին դաստիարակէր, և չէին ևս
 առանց իմաստասիրական այնպէս խնդիրներ բաժնելոյ բոլոր
 մարդկութիւննիս պահպանելու բնական, քաղաքական, բարո-
 յական և Մտուածաբանական օրէնքները հանրաբանել, և
 խօսքերուն շատերն եղած՝ և չեղածներն ալ անտարակոյս
 լինելոյ չէին հատացուիլ, և կամ մէկը լինելու բաները ամե-
 նապարզ՝ և միւսը ահեղ տեսիլներով չէին յայտաբանել, ո-
 րոնց մէկ գլուխը ուսումնական և բանաստեղծական ընկերու-
 թեամբ անսխալ և անբռնաղբօսաբար չ'այլաբանուիլ, և Մտ-
 տուծոյ, որոք հրեշտակաց և սատանաներուն և մարդկան ա-
 ներևոյթ գաղտնիքները առանց քննութեան բոլոր նախապա-
 շարմանց դէմ չէին կրնար գրել, և ալ բռնի պատմականի մէջ
 մէկ բառ չէին կարող շարուստակել, և աւանդութեամբ ալ
 չէին զօրեր այնպէս գրել, որ Մտուածաշնչի դէմ չ'լինի, այլ
 կարողացան անոնց խորհուրդները բացայայտել, կամ լուսա-
 բանել, այնպէս՝ որ սրբազնութեամբ մեկնիչներուն ամէն տնե-
 րէն՝ ինչպէս արեգակը ովկիանոսի մէջ՝ Մտուածային
 ամենազուարթ լոյսեր կը ճառագայթեն. ևս ամէն տը-
 ներնուն մէջ տիեզերաց արարչապետը կ'երեցնեն, քանզի մար-
 քաբէից գրուածքներէն առանց եղած բանի բաղադրութեան

այնպէս, դրբեր չեն շինուիլ, և հեղինակնին ալ ինչպէս Ուարինները՝ ծաղրական վիպերէ և մեկնութիւններէ չէին կրօնաւ ազատուիլ, ապա գոն Մատուածային հրաշք :

Եւ. Մտա թէ ոչ, ինչպէս այնպիսի ճշմարտաբանութեան առարկայ Մազովրեցի մէկ հիւսն՝ մէկ կողմէն կրօնք քարոզելը արգիլելու, և ամէնմարդ բազմակրօննին պատուի հետ կապելով ունակութիւն անելու, և ամէն ազգ թագաւորութիւն՝ բաժնուած՝ և ամէն աշխարհական փառօք և քաղաքականութեամբ բարգաւաճած, և ճոխութեամբ հարստացած, այլ ևս դիցաբանութեամբ, և փիլիսոփայութեամբ և գաղտնաբանութեամբ և խաբէական հնարագիտութեամբ հաստատուած ժամանակնին՝ թէ հրէայներէն և թէ ուրիշ ազգերէն առանց սրայ և շողքորթութեան ամենափոյթ եկեղեցի կազմեց, եթէ ոչ հրաշիւք և սուրբ վարութք, ապա են Մատուածային հրաշք :

Եւ. Եւ կամ ինչպէս բոլոր երկրի բնակչաց բնական և քաղաքական և գաւառական ամէն լեզուներ ամէն մէկ աւետարանչի, առաքելոյ և տշակերտի և անոնցմէն իրեն անուանը հաւատացելոց մինչև բրիտոննէութեան հաստատուելու գաթաթը հասած սորուեցոյց՝ և անոնցմով զինքը Մատուածոյ մարդացեալ բան տպաւորեց, որս ընդ դէմն Մատուած դատաստանի օրինօք երկու հարիւր տարիէն աւելի մէկ ազգի կէսն չէր ուղղէր, և ուղղածներն ալ ասոր հաւատացին. եթէ ոչ հրաշիւք՝ ապա են Մատուածային հրաշք :

Եւ. Կամ ո՞ր ամենակարող օրէնսդիր յատուկ արիւնուշտ և ամենակատաղի դարի մէջ հեզութիւնով և խոնարհութիւնով՝ ամենանախանձութեամբ կուրացեալ թշնամիները ծննդեամբ գուշագտկան կրօնքով պանծալնուն համար՝ առանց պտտօճոց պակասութիւննին կը յանդիմանէր, և այնպիսի զօրութեամբ և յօժար կամօք և սիրով՝ ոչ միայն վարձկանի պէս գայլը տեսնալով կը փախչէր՝ այլ քաջ հովուութեամբ ոչխարներուն տեղը իրեն անձին մահը և վերջին արեան կաթիլը չէր

խնայէր. նա թէ անհաւատներն առ հասարակ Մատուածային հաւատքով չ'սրբուէին կամ չ'փոխուէին՝ ի՞նչպէս կ'զգային և կ'ընդունէին, և այնպէս առանց Մատուածային զօրութեան ի՞նչպէս յանկարծ ցնցուելով չէին խելագարուիլ. և ուրիշներն ալ կ'կարողանային համուլել. և ո՞ր անձինք բնական կարողութիւններնուն զէմ՝ ամէնքէն սկսուած մինչև թշնամիները իրենց անձանց պէս սիրելով ինչպէս Վրիստոս և իրեն Վրիստոսեանները բաւականացան՝ և թէ ոչ հրաշիւք, ապա դոն Մատուածային հրաշք:

ԺԱԶ. Եւ ո՞ր կրօնքի վրայ երբեմն մէկ ազգ, և երբեմն քանի՛ և երբեմն մարդկան չորրորդ մասին երրորդ մասը մինչև մերտանուածերորդարը՝ թէ արտաքոյ և թէ ներքուստ բանակուելու եղած ինչպէս ալիքներ անխորտակելի վիմին զարնուելով ցնդուած են, բայց թէ այս կրօնքին միայն, և քանի՞ քանի երկնքի պէս կուռն գլուխ ունեցող ամենագէտ սինօդներով քննուած՝ և մինչև յաւիտեան ևս պէտք է ընդունուի, և եթէ ոչ հրաշիւք, ապա ուրեմն են Մատուածային հրաշք:

ԺԱԳ. Կամ թէ ո՞ր կրօնք յայտնի ամէն կրօնքի մէջ անմեղստութիւթ ընդդէմ մարդկանց ամենասխալ զաղափարներուն և մոլասէր կրից և ակորժակնուն՝ ինչպէս որ այս կրօնքը քարոզուած է, և կամ թէ ո՞ր կրօնքի համար անհաւատ հայրը հաւատացեալ որդին և այլ ամէն մերձաւորը՝ և ազգ ազգ մինչև երկու հարիւր տարի ժամայնակ մորթած, և առանց մեռնիլը կրթութիւն անելոյ, ամէն հասակաւ անմեղ դառներու պէս, իրենց քարոզուածին համար զոհուած են, և առանց ատելութեան բաժնուելով եկեղեցի կազմուած են՝ ինչպէս որ հաւատացեալները եղած են, և կամ ո՞ր կրօնք մինչև այն միջոց՝ աշխարհիս սկիզբէն մէջի և հանդերձեալի համար երկնային փմաստութիւններով անթիւ վիաներ ունեցած՝ և ՚ի վերջոյ հոգեղինաց կարողութիւններէ վեր գործքով անտանելի բոլոր բարոյականութեան կէտի վրայ կատարուած է՝ ինչպէս որ այս կրօնքը, ապա են Մատուածային հրաշք:

ԺԹԻ. Եւ կամ թէ ինչպէս ալևորնալ և անցեալ զաւուրբք Սուրբն Սեղբեսարիոս ամենափառասէր և ամենամեծագործ մեծն Կոստանդիանոս՝ և բաղմաշարչարն Վրիգորիոս, ամենա-յամառ և ամենաքաջն Տրդատէս՝ անհամար աղգերով կը շրջէին՝ և ՚ի վերջոյ սրերնին Վրիստոսի՝ առաջին և երկրորդ գալտեան միջնորդ նշանն կը փոխադրէին, և կամ ինչպէս, մեր գիտցածները կ'ասենք՝ մինչև ցայսօր Հայեր Պարսկաց սուրը՝ որ Սարգանայ սրտին մէջ մտուած կայ՝ և Թաթարներունը և այլոց շատերուն՝ որ տակաւին ևս չեն կարող սպառեր՝ և ո՞ր արտաբոյ կրօն ունեցող ազգ մը հիւսիսային կայսերութեանը՝ և կամ ուրիշ մէկ քրիստոնեայ թագաւորութեան զօրութիւնը ունեցած իրեն հաւատքի թշնամիները այսպէս չէ խողճողէր, ինչպէս որ անոնք չեն, եթէ ոչ Ճշմարտութեամբ, ապա են Մատուածային հրաշք:

Ի. Եւ թէ նոյն Հիսուս Վրիստոսն Ճշմարիտ Մեսիայն չ'իներնէ՝ վասն է՞ր այս սյնքան աղգերու նախնիք յառաջ և յետոյ եկողներուն չհաւատացին, և կամ բոլոր հրէից համընթաց գնալով վասն է՞ր անոնց և նոյն մեր մարգարէներուն զկնի անով սրբացեալ հաւատացին՝ և կամ թէ որ այս Հիսուս Վրիստոս Հրէից գիտցած Ճշմարիտ Մատուծոյ բնութենակից Մատուածային Բանն չ'լինէր, կամ Մատուած յՄատուծոյ՝ չէ՞ որ թողութեան օրինօք անկէց կը գերազանցուէր, և չէ՞ որ անոնց ուխտի արիւնները մեղքի թողութիւն լինելով անոնց Մատուած իրենց կուսպաշտութիւն հաստատած կը լինէր, և թէ ուրիշ մէկ մը ասոր տեղը փոխադրուէրնէ՝ կամ թէ որ նոյնը լինէր՝ չէ՞ որ վկայութիւններ պէտք էր ունենալ, և կամ գոնէ հրաշքները և բարոյականութիւնները անկէց պէտք էր գերադանցուէին, և թէ որ անոր քարոզիչներուն, տեղոյ, ժամանակի, բանի կրկնութեան և առաւելութեան և նուազութեան և այլ այսպիսեաց ընդդիմութիւնները զայն Վրիստոս չ'ենթադրեննէ, չէ՞ ունակութեամբ և յուշածութեամբ պատմութիւնները կը վաւերանան, և չէ՞ որ բուն Մատ-

ուածային ամենակատարեալ կրօնքը բարոյական սուրբ սիրոյ մէջ կը կայանայ, չէ թէ ոճի և ակորթակի դասաւորութեանց մէջ, և կամ ո՞ր ժամանակագրութիւններ, ինչպէս աւետարանիչները՝ կրնան առանց հակասութեանց արդարանալ, ապա ուրեմն է Մստուածային հրաշք:

Ի՛նչ. Այլ ևս թէ որ քարոզածնին տիեզերակալութեամբ լինելու ասեմնէ՛ բոլոր Հրէայները կը մեռցնէին, և պատիւնուն դէմ դուրս՝ և աղանդաւորութեամբ ալ անմիջապէս հեթանոսաց չէին կարող քարոզել, և ատելութեամբ իրարմէն բաժնուելու գործի առնէին մինչև ցայսօր ազգային նախանձնին վերցուած չէ, որ այնքան ազգեր կարողանային մէկտեղ զայն ընդունիլ, և չէին ալ քարոզիչներ ստեղծական ոգւոց ուժգնութեամբը այոքան յարատեւել տալ. նա թէ և կայսերներու զօրութեամբ եղած են ալ նէ՛ երկար չտեւեցին՝ վերստին փռուեկտեցան. ուրեմն են Մստուածային հրաշքը, ապա են հրաշք:

Ի՛նչ. Եւ թէ որ մէկ Մստուած մը պաշտելու համար միանային՝ իրենց ամէնքին ծանօթ մէկ կուռք կ'ընտրէին, և կամ թէ Քրիստոս է Մստուած այսքան կ'սորվեցնէին, և պարզաբանութիւնները ընդունելի առնէին նէ՛ շատն այլաբանութեամբ պէտք չէին լինիլ, և կամ նորութեան համար ընդունէին՝ չկրօնքը ունակութիւն լինելով շատ դարեր կ'ուզէր՝ որ փոխուէին, և դպրոցի միջոցով տարածուէրնէ՛ զրուածնին տղայոց երևակայութեան միայն պէտք էին յարմարուիլ, և թէ որ դարը տղայ լինէր՝ այժմեան կայսերներ հազիւ անոնց հաւասար են, և կամ թէ անհետեակ Հոմերոս՝ Աիկերոն և այլ այնպիսիներ պէտք էր լինէին և հնարագիտութիւն չ'կենարնէ՛ այժմ Ազիպտոսի հնարագիտութեան պէտք էր հասնէին, և Հրէից զայն Մեսիայ չհաւատալը արգելք լինի նէ՛ անոր հրաշքները դեւերու իշխանաց չափտի տային, և անոր խաչուիլը որ յանկարսաց լինէրնէ՛ չէին թողնուր որ մէկ օր արև տեսնար, զի բոլորովին ագահութեան և որովայնամոլութեան մատնուած՝

և զանոնք իրենց հաւատք տրած՝ և անյագ մարմիններէն խելքերնին յաղթուած՝ երկու կողմի կամքով խաչուած է . և արբոյականը՝ որ իրեն հաւատացեալները իրենց սիրելեաց մահուան հետ մարդապաշտարար շնեանին, և թէ որ յարութիւնը մագնիստական կարողութիւններ պատճառէին՝ իրեն բոլոր բնականը մահուամբ տիեզերաց մէջ ցնդուած էր, և աշակերտներն ալ վայրի մէջ բազում զինուորներէն չէին կարող յափրշտակել՝ և փառասիրութիւններնուն համար ալ անշունչ դիակը ի՞նչ պէտք է անէին, և եթէ ոչ անխելք գոլով տիեզերաց ի՞նչպէս խելք կուտային և կամ թէ առանց հրաշքի և սուրբ վարուց ի՞նչպէս անհամար քարքարոս ազգեր առաքինի և քաղաքական կառնէին, այլ արդ Վրիստոս՝ մեռեալ տեղէն յարութիւն առնելով՝ և թէ որ երկինքը չ'վերանար այս տեղ պէտք էր լինէր, և թէ կախարդութիւնը այս աստիճան զօրութիւն ունենար՝ կախարդութիւն չէր լինէր . ասոյս են Մատուածային հրաշք :

Ի՛յ . թէ որ սուրբինի մարդկանց երեւակայութեան մարմինը լինէր, անկէց վաղ ուրեմն փոյթ մեղքերնուն ալ անընդհատ պէտք է լինէին, որոնք որ երկրիս մէջ ընդ շնորհացն Մատուծոյ կրներուին, և թէ որ մտքի շքեղութիւնը յառաջ բերեր՝ կամ ամէն մարդկան խելքովը լինէր, ընաւ նիւթի հետ չէր լինէր, թէ որ թշնամիները խղճահարութեան շրջուէին՝ պարտուց դէմ վրիժառութիւն չպիտի լինէր, թէ որ թագաւորաց օգտի համար՝ սուրբ խաչին հետ պէտք էր միութիւն ունենար, և թէ որ սանձի համար լինէր՝ ուրիշները կանուխ եղած էին, կամ թէ որ Մատուածային անձանց ընդդէմ լինէր՝ և եթ զինքն Մատուած՝ և ոչ թէ հաւատարիմ վկայութեամբ իւր Մատուծոյ կը քարողէր . որ է աննզր ճշմարտախօսութիւն՝ թէ որ քարողիչներն անհուն ուժգնութեամբ ազգէին՝ մեղմ չէին քարողել, և թէ որ յիշատակութեան համար՝ այնչափ գիտութեամբ զիրենք կը քարողէին, կամ պարզ իմանալի էակ մը՝ որ սկզբէն մարդացեալէն աւելի ընդունելի կը լինէր՝

քան թէ ԱրրորդուԹեան միջոցով կը քարոզէին . ապա են
 Աստուածային հրաշք :

Եւ թէ որ հեԹանոսներ իրենց կուռքերէն ձանձրա-
 նային նէ՛ աներևոյԹ էութեամբն և խորհրդով և եԹ պէտք
 չէր անոնցմէն տարբերուի , թէ որ Հրէից ատելութեան հա-
 ւատային՝ մէկը վա՛շ վա՛շ պէտք է կարգային՝ և կամ անոր
 պէս սպաննուած ամէն աւտղակաց ալ պէտք էին հաւատալ .
 և թէ որ քահանայապետներէն և քրմապետներէն ձանձրա-
 նային՝ մարմնուոր օղնականներ պէտք է ունենային , և թէ
 բռնակալութենէ Թագաւորութիւն պէտք է ունենային . և թէ
 որ հարստութեամբ փող՝ եԹէ շողքորԹութեամբ ձև և երկար
 ժամանակ՝ որ ամէնքն ալ չունէին , թէ որ սկզբէն գրած և
 վերջը հրատարակած լինի՝ ոչ թէ միայն հաւատոյ՝ այլ բոլոր
 գիտութեան , և ծիսերուն պատճառներուն և յեղանակներուն
 առ հասարակ ամենալրիւ հասու պէտք էինք լինիլ . մանաւանդ
 որ Աստուած Արրորդութիւն է , մինչև որ յայտնուելով ամե-
 նագերազանց հրաշքներովն և ամէն մեր բաղձանաց բարու-
 Թեան ծայրովն չ'վարդապետէր՝ չէինք կարող այնպէս իմաս-
 տասիրել՝ և ոչ առաջին և միջին վկաններն ալ "ահա կոյս յը-
 ղասցի" և "Բանն բանն մարմին եղև" և այլ ամէնքն կ'որոտա-
 յին , որովհետև բոլոր մարդկութեան մտքերներէն չանցնուած
 բաներ են , և թէ որ Սոկրատ և պլատոն և այլն իրենց զրքե-
 րուն մէջը աշխատանօք նշանակած են նէ , առումնին կամ գը-
 րով և կամ լրով մարդարէններէն են , վերջապէս ոչ մէկ հո-
 վիւ առանց Աստուծոյ մէկ բռնակալ տիեզերակալէ մէկ ազգ
 կրնար ազատել՝ և ոչ մէկ անսուր հիւսն ալ ամէն կրօնք հաս-
 տատուելէն յետոյ անմիջապէս և թէ միջոցով զինքը շատ ազ-
 գերու Բանն Աստուծոյ փոյԹ միջոցաւ տպաւորելի կրնար առ-
 նել , և կամ արարածոց վրայ նայելով մէկ Աստուած կայ կը
 գիտցուի՝ ևս առաւել չորս աւետարանչաց վրայ նայելով մէկ
 Վրիստոս Բանն Աստուծոյ կը գիտցուի , որովհետև բոլորն ալ
 ամենարդարութեամբք են , ապա բերնն գոն Աստուածային
 հրաշք :

Ա Ր Տ Ե Ք Ի Ն

Ն Ո Յ Ն Հ Ր Ս Ա Ի Ց Ի Հ Ա Մ Ա Ր

Հ Ե Ն Դ Է Ս Չ Ո Ր Ե Ք Տ Ե Ս Ե Ն Ե Ր Ո Ր Ի

Ը. Նոնն. Գ. 9: Նոյն. Գ. 9: Նոյն. Օ. 13: Ըսէ Տէր Աստուած ցՆոյ: Նոյն. ԺԻ. 1: Լս ասէ Աստուած ցԼորաՀամ: Ելից. Գ. 4: Կոչեաց զնա Տէր 'ի միջոյ մորեննւոյ: Եսայ. Օ. 1: Երեմ. Ը. 11: Ըմովս. Թ. 1: Տեսի զՏէր՝ զի կայր 'ի վերայ սեղանոյ. և այլն:

Բ. Քրիստոսի առաջին գալստեան Համար. Նոնն. ԻԲ. 18: 'ի զաւակի քում օրհնեսցին ամենայն ազգք երկրի: Նոյն. ԽԹ. 9 — 12: Ս'ի պակասեսցի իշխան Յուդայ, և մի պետ յերանաց նորա՝ մինչև եկեսցէ Հանդերձեալն: Սաղ. ԼԹ. 7: Ըսլ մարմին Հաստատեսցեր ինձ: Եսայ. Լ. 14: Ըհա կոյս յղացի և ծնցի որդի, և կոչեսցեն զանուն նորա Ըմանուէլ: Սաղ. ՀԸ. 10: Թագաւորք Ըրաբայ և Սարայ պատարագս բերցնն նմա: Ս'իք. Լ. 2: 'ի քէն ելցէ ինձ իշխան լինել Իսրայէլի, և ելք նորա 'ի սկզբանէ աւուրց աշխարհի: ՍատԹ. Բ. 6: Գուկ. Ը. 38 — 42: Նոյն. Բ. 30: Ըովհ. Ը. 17:

Գ. Սկրտութիւնն: Եսայ. Խ. 3: Չայն բարբառոյ յանապատի. պատրաստ արարէք զճանապարհս Տեանն: Սաղաք. Գ. 1. Ըհաւասիկ ես առաքեմ զհրեշտակ իմ առաքոյ քո օր Հանդերձեսցէ զճանապարհս քո ստաջի քո: ՍատԹ. Գ. Սարկ. Ը. Գուկ. Գ. 2 — 21: Ըովհ. Ը. 36:

Դ. Փորձութիւն. Սաղ. Գ. 12: Լս 'ի բազուկս իւրեանց ընկալցին զքեզ: Բ. Օրին. Օ. 3: Տեանն Աստուծոյ քում երկիրպագես: ՍատԹ. Գ. 10: Սարկ. Ը. 12 — 13:

Ե. Սարգսպետութիւն : Եսայ, ԿԸ, 1 : Հոգի Տեառն 'ի վերայ իմ, վասն որոյ և էօծ խկ զիս աւետարանել աղքատաց առաքեաց զիս : Սաղ, Օ, 9 : 'Ի բաց կացէք յինէն ամենեքեան յք գործէք զանօրէնութիւն : Սատ, Ե, — Ժ, 'Նոյն ԻՊ, Սարկ, ԺԳ, 'Նոյն ԺԲ, Ղուկ ԺԸ, Յովհ, Գ, — Գ, Ե, 19 : Օ, 26 : Ժ, — ԺԼ :

Օ, Հրաշքն, Եսայ, ԼԼ, 5 : Յայնժամ աչք կուրաց բացցին և ականջք խլից լուիցեն : Ղուկ, Ը, 22 — 57 : Յովհ, Ե, 8 : 'Նոյն, Թ, 6 : Սարկ, Օ, 48 : Սատ : ԺԼ, 17, ևայլն :

Լ, Սաղ, Պայծառ, ՁԸ, 13 : Թափօր և Հերմօն յանուն քո ցնծասցեն : Ղուկ, Թ, 29 : Սատ, ԺԼ, 1 — 8 : Սարկ, Թ, 1 — 7 :

Ը, Մաղկ, Եսայ, ԿԻ, 11 : Ըսացէք դստեր Սիօնի զի ահաւասիկ փրկիչ քո հասեալ գայ' և ունի զվարձս ընդ իւր : Օսք, Թ, 9 : Հեծեալ 'ի յէշ և յաւանակի իշոյ : Սաղ, ՂԺԼ, 26 : ( ) րհնեալ որ գալոց է յանուն Տեառն, և օրհնեցաք զնա 'ի տանէ Տեառն : 'Նոյն, Ը, 3 : 'Ի բերանոց սղայոց և ստնդեայց կատարեցեր զօրհնութիւն : Սատ, ԻԸ, 7 — 9 : Սարկ, ԺԸ, 7 — 11 : Ղուկ, ԺԹ, 29 — 48 : Յովհ, ԺԲ, 14 :

Թ, Ըռակ, Սաղ, ՀԼ, 2 : Բացից առակօք զբերտն իմ, և բղխեցից զծածկեալսն 'ի սկզբանէ աշխարհի : Սատ, ԺԳ, 1 — 52 : Սարկ, Գ, 2 : Ղուկ, ԺԳ, 18, ևայլն :

Չարչարանքն, Սաղ, Խ, 10 : Որ ուտէր զՏաց իմ յաճախեաց առնել ինձ խարէութիւն : Եսայ, ՄԳ, 1 — 12 : Տէր, ո՞ հաւատաց լոյ մերում' և բազուկ Տեառն ո՞ւմ յայտնեաց : Օսք, ԺԸ, 12 : Եւ կշռեցին զվարձս երեսուն արծաթի : Սաղ, ԻԸ, 17, 18 : Մակեցին զձեռս իմ' և զոտս իմ', և թուեցին զամենայն ոսկերս իմ' : 19, Բաժանեցին ըզհանդերձս իմ' 'ի մեջ իւրեանց և 'ի վերայ պատմուճանի իմոյ վիճակս արկանէին : Իմաստ, Բ, 18 : Եթէ իցէ արդար և

Որդի Լստուծոյ պաշտպանեացէնմա : Սաղմ. ԿԼ. 22 : Լստուն
 'ի կերակուր ինձ լեղի՝ և 'ի ծարաւ իմ՝ արբուցին ինձ քա-
 ցախ : Օւար. ԺԲ. 10 : Հայեցին 'ի նա՝ յոր խոցեցինն :
 Նշն. ԺԳ. 7 : Հարից զհոյժուն և ցրուեցին ոչխարք հօ-
 տին : Սատ. ԻՕ. 48 : Սարկ. 45 : Ղուկ. ԻԲ. 47 : Յովհ.
 ԺԼ. 3 : Գործ. Բ. 23 : Սատ. ԻԶ. Սարկ. ԺԳ. ԺԵ :
 Ղուկ. ԻԲ. ԻԳ : Յովհ. ԺԼ. ԺԹ : Բ Կորնթ. Ը. 5 :
 Եբբ. Լ. 27 : Ը Պետ. Գ. 1. Լայլն. Լայլն :

ԺԸ. Յարութիւնն. Լսայ. ՆԳ. 10 : Եւ Տէր կամի
 սրբել զնա 'ի վերաց անտի : Սատ. ԻԼ : Սարկ. ԺՕ. 1 —
 14 : Ղուկ. ԻԳ. 1 : Յովհ. Ի. ԻԸ :

ԺԲ. Համբարձումն. Սաղ. ՇԹ. 1 : Լսաց Տէր ցՏէր
 իմ՝ նիստ ընդ աջմէ իմմէ : Լսայ. ԿԳ. 1 : Իսկ ո՞վ է դա որ
 զիմեալ գայ յԵդովմայ, կարմրութիւն ձորձոց իւրոց 'ի բոսո-
 րայ : Սարկ. ԺՕ. 19 : Ղուկ. ԻԳ. 51 : Գործ. Ը. 9 :

ԺԳ. Եւ Հոգւոյն Սրբոյ գալուստն. Յովէլ. Բ. 28 :
 Հեղից 'ի Հոգւոյ իմմէ 'ի վերայ ամենայն մարմնոյ՝ Լ՛մարգա-
 րէասցին ուստերք ձեր և գտտերք ձեր : Գործ. Բ. 1, 17 :

Ն Ն Ր Ք Ի Ն

Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ի Ո Յ Է Ա Մ Ա Ր

Հ Ե Ն Գ Ի Է Ս Հ Ն Գ Ե Տ Ե Ս Ե Ն Ե Ր Ո Ր Դ

Ը. Որովհետև եզրակացուցինք վերը, թէ Վրիստոս է Մատուած Մատուծոյ, ապա անոր կուսէն ծնուին ալ, և կուսին կոյս մնայն ալ նոյնպէս տրամաբանութեան դէմ չեն, քանզի ինքը 'ի սկզբանէ մարդս հողէն ստեղծեց, և անոր կողէն ալ անոր կինը՝ 'ի վեր քան ական քթթեւ տեղը մարմին լեցնելով՝ մարդը նոյն մնաց. և եթէ ոչ մէկ մեղուի գլխին ստեղծուիլը պէտք է որ ամենալուրի գիտնամք, որ անոր ևս այս ժամանակէ ծնունդն ալ բնականի ենթադրեմք: Այլ Մատուածածին դառանելիս ալ տրամաբանութեան եղանակաւ որութեան դէմ չէ, ինչու որ մարդու հոգին մօրը արգանդին մէջ սաղմնառութեան հետ նոր ստեղծուելով, մէկտեղ Սիմոն որդի Յովնանու ասելով, Յովնանը Սիմոնի հոգւոյն ստեղծման պատճառ չ'լինիր, այնպէս և Ս. Կոյսն դաւանելով ալ կոյսը ոչ Վրիստոսի աստուածութեան պատճառ կը լինի, և ոչ ալ անոր ստեղծեալ բանական հոգւոյն, այլ ըստ մարմնառիկ տընօրէնութեանն յարանունաբար է մայր Տեառն, կամ մայր Վրիստոսի և կամ մայր Յիսուսի՝ և այլ ամենայն ներգործական անուանց, ապա և ըստ այսմ Ակեղեցին է անոխալ:

Բ. Վրիստոսի Մատուածութիւնը մարմնոյ հետ չչփոթեցաւ, և եթէ ոչ Մատուածութիւնը մարդկայնոյն հետ հաւասար պէտք էր լինէր, և իրեն երկու բնութիւն ալ՝ առաջնոյն ներգործութիւնը երկրորդին մէջ դադարելով՝ երկրորդը տնօրինաբար կ'երևնար, այսինքն այնուհետև անապականաբար միայն քաղց, ծարաւ և ցաւ չ'զգար, ապա թէ ուրիշ խլրտական մեղ-

քերը յաղթելով որ անէր, մէկը^մ մեր փրկութիւնը կարող էր խաբանել, և հանգերձ մարմնով օգուտ ունենալն ալ, յայտնի է որ մարդացաւ, պատճառը որ անմիջապէս մեղքերնիս անոր անժամանակութեան դէմ էր, և ժամանակաւորութեան հետ դէմ չ'լինելու պատճառն ալ գերագոյն եղանակաւորութեամբ ծննդեան և մարդկութեան դիմահարուութիւն կամ դիմաւորութիւնն է. և եթէ ոչ՝ յետ նախաստեղծնիս ստեղծանելոյ ուրիշ մէկն ալ թերևս կրելարար կուսէ պէտք էր ծնուէր, որ մինչև 'ի կատարած աշխարհի, որ և յետ այնորիկ ևս ծնունդ չ'լինիր՝ պէտք չէ լինի, և նոյն Վրիստոս իրեն շօրը աջ կողմը նստած մարմնովն. որ յարութեան ժամանակը հաց ուտելով արտահասութիւն չունեցաւ. նոյնպէս 'ի ծննդենէ ալ չունեցաւ. և Հոյսէփ ոչ յառաջ և ոչ յետոյ կուսին մօտ չգնաց, մէկը որ աշխարհիս սկիզբէն մինչև 'ի յաւիտեանս թէ անոր ստեղծումը, և թէ շնորհքները, և թէ իրեն հետևողական կամքը և թէ վախճանը ամեն կոյսերէ գերազանցագոյն պէտք էր լինէր, որ միմիայն անկէց մարմնանար. և եթէ ոչ հարկ էր անոր բազմակրկնամարդանալ, և երկրորդն ալ 'ի յաւիտենից առ շայր Վրիստոսի և շոգւոյն Սրբոյ աստուածութեան, և Սրբոց բարեխօսութեան եղև Աոյսն, և անոր վերայ հովանաւորեցաւ շոգին Սուրբ. և վերջն ալ մարմնով փոխուեցաւ և նստաւ որդւոյն աջ կողմը, և եթէ ոչ Վրիստոսի մարմինն ալ միշտ գերեզմանի մէջ պէտք էր մնալ, որովհետև նոյն անոր մարմինն և արիւնն էր, բայց թէ որ չեղոք թողունք նէ՝ ուրիշ շատ մինչև բառերը չեղոք թողնելով բոլորովն Վրիստոնէութիւն չ'լինիր, և թէ որ փրկութեան վերաբերելիք բան չ'լինիննէ, ոչ Վրիստոս կրլինի, և ոչ ալ մարդկային փրկութիւն, զի միշտ շոգւոյն Սրբոյ հովանաւորութիւնը տիրածին կուսէն վերցուինէ, ուրիշներէն 'ի հարկէ կը վերցուի, ապա և ըստ այսմ՝ Աղեղեցին է անսխալ:

Գ. Եւ հետևութիւններն նոյնպէս տրամաբանութեան հակառակ չեն, պատճառը որ կրօնքը մէկն որ՝ մեր տեսակին պէս

պէտք է որ այլակրօններէն զատուելով բուն ճշմարիտ Մատու-
ծոյ նայի, և երկրորդն որ՝, Մատուծոյ Ռանը մարդացաւ ևս ի-
րեն անունով կրօնք կացուցանելու համար էր. և եթէ ոչ
պէտք էր որ ինքը երկրիս մէջ մնար, որ ներկայ անոր նայե-
լով, մեր զգայարաննոց հարուածներ չ'լինէր, և այսպէս ալ ա-
ռաջին գալուստը զեղէնով տիեզերաց նախաշարժութեան դէմ
ալ կը լինէր, և Մատուածաշունչ հին կտակարանին օրէնքը
չ'խափանուելով մինչև ինքը՝ միշտ կենդանւոյն մեղաատրներ
երկրիս մէջ պիտի տանջէր, և արդարներն ալ միշտ
պիտի պսակէր, և այնպէս ալ Մ. դամէն յառաջ անստեղծ մար-
մին ունենալով բոլոր արարած 'ի յաւիտենից՝ կամ իրեն ա-
ռընչակից պիտի լինէին, և կամ թէ իրեն հակառակ, որով-
հետև նիւթ և նիւթականք հակառակօք են, և ի-
մացականք ալ բարոյական նախանձով են, որով ան-
կարելի է որ անժամանակ լինին. արդ երբոր այնդպէս չեն,
ապա և ըստ այսմ Ազկեղեցին է անսխալ:

Դ. Բայց և թէ առանց ներքոյ ենթադրութեանցն միշտ
մտքի սլացմամբ Հօր աջ կողմը անոր պաշտեմք նէ, այս օ-
րինակ աշխարհի վարչութիւն պէտք չէր լինէր, և դարձեալ
որքան որ մարմնոյ հետ ենք, այն հարուածներն ևս օր ըստ օ-
րէ զօրանալով, վաղ ուրեմն արտադրական ծնունդնիս դադար-
ուած էին, և թէ որ արտաքիններ կը կենան, աստուածեան-
ներն ասեմք, անոնք ասոր դէմ հակառակուելով կը կենան, և
անկարելի է որ մէկ կրօնք չունենան, նիւթապաշտութիւն և
այն. բայց թէ պէտք է որ վաւերացնեմք թէ Սկրտութիւնն
ալ արամաբանութեան դէմ չէ, պատճառը որ Քրիտոստի ա-
ռեցեալ մարմնոյն ջրին մէջ Հոգւոյն սրբոյ ներդործութեամբ
և Հօր ամենակալի սիրովն անոնց անունով կ'ընկղւմք, և մեր
նախաստեղծից սկզբնական մեղքէն մարմիննիս կը սրբուին, և
օծումն ալ տրամաբանութեան դէմ չէ, վասն զի նախաստեղ-
ծից մեղքը իրենց արիւններէն իրենց՝ և մեր հոգւոց մէջ մլտ-
նալով՝ անկէց վեր հոգւոյ նմանութիւն չի կայ, որ ևս նոյն

ամենասուրբ Արրորդութեանն ներգործութիւնովն հոգիներէս
 ալ նոյն մեղքը դուրս հանէ, որով ալ Վրիստոսի մարմնոյն
 հրային տարերքը մեր մէջը կը կրեմք. և հաղորդութեան հացն
 ալ տրամաբանութեան դէմ չէ, պատճառը որ ասով ալ Վը-
 րիստոսի հողային տարերաց հետ կը հաղորդիմք, և հաղորդու-
 թեան գինին ալ տրամաբանութեան դէմ չէ, պատճառը որ
 ասով ալ Վրիստոսի օդային տարերքը մեր մէջը կրելով՝ կը մի-
 աւորուրմք անոր հետ իբրև որդի, իբրև եղբայր և այլ ամենա-
 սիրոյ անուններովը՝ մէկ մարմին և մէկ ոսկոր մեր նոյն մէկ
 գլխուն Յիսուսի Վրիստոսի հետ, ապա և ըստ այսմ եկեղե-
 ցին է անսխալ:

Եւ Եւքահանայական և հայրապետական կրկին օժումներն
 ալ այնպէս տրամաբանութեան դէմ չեն, պատճառը որ՝ մէկն որ
 եկեղեցին ըստ Վրիստոսի աճման հասակին մանկութեան պա-
 տանեկութեան և երիտասարդութեան վրայ հաստատուած է, որ
 ամէնքը լինին քրիստոնեայ, և հասակը և ոչ էութիւնը զանա-
 զանեն, և երկրորդն ալ ժողովուրդ և իշխան որոշուին՝ որ ի-
 րարուհնազանդուին, և ալ ամէն մէկը մէյմէկ գործոց բաւա-
 կան լինին, մանաւանդ թէ Մտուած մարդուս համար մարմ-
 նանալով այն անշունչները՝ և ուրիշ ասելու անշունչներն՝ որ
 կը զօրացնէ՝ հարկաւ և ասոնք ալ պէտք է զօրացնէ, որ սը-
 նընդական առնչականութիւնը զգայական և հոգեկան միաւո-
 րութեանց հետ ՚ի բնականէ բնազանցեալ անոր ամենակարո-
 ղութիւնովը կցորդուին, և կուտութիւնն ալ տրամաբանու-
 թեան դէմ չէ, պատճառը որ Վրիստոս և իրեն մտյրը կոյս
 կեցան, և եթէ ոչ ըստ մարդկութեան Վրիստոս կոյս չ'կե-
 նարնէ՝ ուրիշ կոյսեր չէին լինէր. և միանգամայն այր անձինք
 Սողոմ և Գոմօր կը լինէին, և էգ անձինքն ալ առասպելեալ
 Մտղիկներ, և ալ առ ամենայն կրօնի նախաշարժութիւնով
 բնաւ մէկը այդ ազդեցիկ բաղձանք չէր ունենար, բոլորն ալ
 կ'անասնանային, և բնաւ մարդ չէր ստեղծուէր. և ամուսնու-
 թիւնն ալ տրամաբանութեան դէմ չէ, պատճառը որ՝ կը կա-

յանայ Վրիստոսի Մատուածային և մարդկային միաւորութեան մէջ, և երկրորդ ամուսնութիւնն ալ կը կայանայ Վրիստոսի իրեն եկեղեցւոյ միաւորութեան մէջ, «Խորհուրդս այս մեծ է, բայց ես ասեմ՝ ՚ի Վրիստոս և յեկեղեցի»։ Աւ սրբոց բարեխօսութիւնն ալ տրամաբանութեան դէմ չէ, պատճառը որ՝ սուրբը է ենթակայ բարեխօսութեան, և բարեխօսութիւնն ստորագրութիւն ենթակայի, ոորեմն սուրբ է, ապա բարեխօս է, և եթէ ոչ սուրբ չ'լինիր, և արեգակը առանց ջերմութեան ասելու պէս բան մը կը լինի, սուրբեր մարմնով երկրի մէջ միայն որ բարեխօս լինին, ծուռ շրջան յառաջ կու գայ, ապա անասուններն ալ պէտք է բարեխօս լինին, ապա հոգւով յերկինս ալ բարեխօս են, որովհետև մարմնով որ բարեխօս չեղան նէ, յայտ է թէ հոգւով ալ բարեխօս եղան, և եթէ հոգւով բարեխօս չ'լինին, ևս ծուռ շրջան յառաջ կու գայ. այս է թէ հոգին չէ անմահ, և թէ որ կատարեալ փառաւորութիւնէ, մարմինն յարութիւն չպիտի առնեն, և Վրիստոս ալ բարեխօս չ'լինիր, ի վերջոյ Վրիստոս աստուածութեամբ մարմնոյ և բանական հոգւոյ հետ միաւորուած է բարեխօս, և Սուրբ Հոգին ալ առանց մարմնոյ միաւորութեան է բարեխօս, որ կ'եզրացուցանեն, որ սուրբերն որ մարմնովք երկինք են՝ հանդերձ մարմնով բարեխօս կը լինին, և որ սուրբեր որ հոգւովք երկինք են՝ հոգւովք բարեխօս կը լինին, պատճառը Վրիստոսի և հոգւոյն բարեխօսութիւնը շօրը բարկութիւնը կարգիլ է. և սուրբերուն ալ Վրիստոսի մարդկութեամբ բարկութիւնը կ'արգիլեն. ապա և ըստ այսմ՝ Ակեղեցին է անսխալ։

Չ. Սրբազան մեծագործութեան և տաճարի յարգութիւնն իս ալ տրամաբանութեան դէմ չէ, պատճառը որ ոչնչանալի և անոչնչանալի ստեղծուածոց շղթայ մի է, ինչպէս որ դրախտըն էր, և թէ որ Մատուած մեզի երեք մեծագործութիւն տուած է, ընդդէմ չէ անոր, որ ՚իրեններէն փոքրագործութիւններնու իրենք, և ալ Մատուածապաշտներ ՚ի վերջոյ խղճմտանքնին յայնպիսի սրբեալ տեղեր կը հանդարտեցնեն, և ալ

պէտք են որ վերոյիշեալ խորհուրդները և վարդապետութիւնները 'ի հաստատութիւն եկեղեցւոյ կատարուին, և ամենքն անոնց սրբանուիրմամբքն իրարու հետ արտաքոյ ցանկահան խլրամունք չունենալով, իրարու հետ սուրբ հաւատքով և անդադար միաւորուին, որուն քառանկիւնի ձևը Վրիստոսի մարգեղութիւնը կը նշանակէ, և հնոյն բոլորակ ձևն ալ Մատուծոյ անհունութիւնը կը նշանակէր, և ասոր աւագանն որովայն Վրիստոսի, որովայն նորա թակոյկ կ'ձեայ:

Օտա կենաց, կամ Խաչի յարգութիւննիս ալ այնպիսի ճշմարիտ տրամաբանութեան դէմ չէ, մէկն որ Մատուծոյ նախադադափարութիւնը կերպիւ տեսակի անոր 'ի յաւիտենից էութիւնը կը նշանակէ. երկրորդ Մատուծոյ բանին 'ի յաւիտենից մարմին չունենալուն՝ և 'ի ժամանակի մարգեղութեան խտրոց անջրպետ է, երրորդ առաջին և երկրորդ գալուստներուն միջնորդական կնիքն է, որ աստուածաբանական և բարոյական չորս առաքինութիւնները կը թարգմանէ, և կամ իսկութիւնները ցոյց կուտայ, և 'ի վերջոյ եթէ Մատուծ արարչագործութեան մէջ չեզոք երկրպագելի մարմին մը չ'նշանակէրնէ՝ ոչ ինչ մէկ բան չէր ստեղծեր, և ալ անոր մաթէմաթիզական օրէնքն, կամ բոլոր գիրքը, և բոլոր տնօրինականներուն բովանդակութիւնները, և անոր վրայ հիմնական վարդապետութիւնները կը նշանակէ, վասն որոյ է երկրպագելի՝ և իշյարգութիւնն ալ ընդ բնական ցանկութեան իբրև հարկաւորութիւն գործոյ, և ոչ իբրև հարկաւորութիւն կրօնի պէտք է որ գիտցուի, նաև նոյն ևս 'ի վերջոյ չորութեամբն կ'արգիլէ արքայութեան մէջ կանայք չառնելնիս, և վերստին կանանչութեամբն ալ անմեղ զուարթութիւննիս ցոյց կուտայ, ապա և ըստ այսմ՝ եկեղեցին է անսխալ:

Եւ նոյն սրբազնական պատկերաց յարգութիւննիս ալ տրամաբանութեան դէմ չեն. պատճառը որ, մարդակազմութիւնը տրամաբանական է, և այն ժամանակը դիւցազնական անհրաժեշտ սովորութիւն մի էր՝ 'ի հարկէ կը նկա-

րէին զՎրիստոս եթէ կարողանային նէ՛ ինքը իրենը ամէն վե-
ճակներով մարդացեալ Մստուած Մստուծոյ տնօրինէր առանց
մեղաց և այլն . և ալ միւսներուն ևս իրենք հետեողական կամ
քով անոր հետ գալ միաւորելին կ'առնէին՝ ներկայութիւն
աներևութից՝ և անոնցմէ ալ ամէն մէկուն զօրութիւննին թա-
փանցուելին ալ տրամաբանութեան գէմ չէ . պատճառը որ
աբեթալոյժ ապակիներ լուսաւորաց աղբեցութիւնները իրենց
մէջը հաւաքելով անոնց օրինակ ստեղծուած են , ճնճղաներն
ալ հարկանելով Վրիստոսի մարդեղութեան սէրը առ մեզ
սփռիլ կընշանակեն . և քահանայից զգեստներն ալ Վրիստո-
սի հոգևոր թագաւորութիւնը կը յայտնեն . շուրջառններն ալ
սուր չառնելին կընշանակէ , կամարներն ալ ցանկութիւնը
կապելին կըլուսաբանեն , և սարկաւազաց ուրարնին իբրև
Վրիստոսի խաչին մէկ ուղղագիծը բարձած՝ և դպրաց գոյն-
զգոյներ ալ ևս անոր առաքինութիւնները դրոշմած՝ և բուր-
վառներն ալ այնպէս մարդացեալ Մստուած բոլոր վկաներովն
ցոյց կուտան և սյլերն՝ ապա և ըստ այսմ եկեղեցին
է անսխալ :

Ը . Եւ որքանաբար աղօթքներն ալ ամենքը կը կացուցա-
նեն զՅիսուս մի հովիւ իրեն միոյ հօտի հետ , և սրբոց մա-
սանց յարգութիւնն ալ տրամաբանութեան գէմ չէ , զի են
սուրբ . և առ հասարակ կը կայանան Վրիստոսի քղանցա-
յարգութեան և առաքելոց թաշկինակայարգութեան վրայ՝ և
և ուխտագնացութիւններն ալ անհուն ջերմեռանդութիւնով
անոր մատենայարգութեան վրայ կը կայանան , «հաճեցան
ծառայք քո ընդ քարինս քո , և ՚ի հողս քո գթասցին , եթէ
մոռացայց զքեզ Արուսաղէմ՝ մոռացի զիս աչ իմ , և ընդա-
մենայն տեղիս է տէրութիւն նորա . ոչ միայն Արուսաղէմ
երկրպագցին նմա՝ այլ ընդ ամենայն տեղիս՝ . որով եղրական
գծերը կեդրոնական գծին հետ կը կապէ իբրև շղթայ նիւթա-
կան արքայութեան , և ամենայն անապական ստեղծուածոց , և
՚ի վերջոյ պէտք է որ ՚ի փառս Մստուծոյ անտեղ շրջուին ,

սրբերու մասունքներ յարգուի չունենան՝ ևս՛լ մարմիննին անպատիժ յարուի չպիտի առնեն : Եւ ծէսերն ալ հաւատոյ հարկաւորութեան դէմ չեն, պատճառը որ՝ բոլոր գիտութիւն չունի եկեղեցին՝ և ալ վիճակէ ՚ի վիճակէ թաւալումն ունի, վասն որոյ երբոր որ վերցուին, Վեռերու հալածանաց ժամանակը՝ բոլորն ալ Վեռական կը շրջուին, և կերակրոց ծոմապահոյն ալ բարոյական առաքինութեանց հիմն է, և ընդհանուրին ալ այսպէս կրնայ դաստիարակուիլ, և կերակրոց խտրութիւնն ալ աստորժակի փոփոխելու համար է, որովհետեւ մէկ կերակրոյ հակամիտութիւնը՝ բոլոր մոլութիւն յառաջ կը բերէ, և խոստովանութիւն որ չ'լինինէ՝ պատկառանաց պահպանութիւնը յուսոյ և երկիւղին օրէնքէն ծռատուելով՝ բոլոր մարդիկ կ'անառակուին, և ապաշխարութիւն որ չ'լինինէ՝ բոլորովին կը յուսահատուին. և ալ մեր ընտրողական կամքին համընթաց չէր Մատուածայինը, և ալ պէտք է որ կատաղուէինք՝ և ոչ թէ խղճահար կը լինէինք. ապա և ըստ այսմ եկեղեցին է անսխալ :

(Ի) Բայց մենք եկեղեցեաց միութեան համար հաւատոց ձայնին վերայ ամենաստուգութեամբ հաստատուած եմք, վասն զի ՚ի զանազանութեան վարդապետութեան՝ եկեղեցւոյ Մատուածաբանները կրնան իրարու հետ ներհակուիլ, և ոչ թէ եկեղեցին. և վասն զի Հայ, Յոյն, Լատին և այլն, ամէնքս Յորդանանու և թափօրի տեսլեամբ՝ Քրիստոս Որդի Մատուծոյ, և Հոգին Սուրբ Հոգի Մատուծոյ կը դաւանիմք, և այլն. վասն որոյ յՈրդւոյ բղխումը Լատինի Մատուածաբանին կը վերաբերի, և կրկնամկրտութիւնն ալ Յոյնի քահանային կը վերաբերի, և կուսին չեղբորութիւնն ալ Սոսնիսեօսին կը վերաբերի, և անյօժար հարկերն ալ մեր ինքնակոչ վեստեաններուն կը վերաբերուին. և ոչ թէ հաւատացելոց. վասն որոյ մինչև որ Մարթոնի լեռներուն վրայ սոսկ Քրիստոսի անունը ընդունածները՝ պէտք է բարեսրտութեան հետ բոլորն ալ փրկուին՝ և անոնք որ թիւր կը վարդապետեն՝ պէտք է որ

կորնչին 'ի կորուստ յաւիտենական: Ասան զի պատճառանօք
 իրենց որովայնին կր ծառայեն որոնց որովայնն է Առտուած
 իւրեանց, և ամօթն փառք իւրեանց. «Վարող է Աստուած
 ազատել զմեզ 'ի հնոցէ հրոյն բորբոքելոյ և 'ի ձեռաց քո ար-
 քայ» և այլն, և այլն: Այս տօնսխմբութիւնն ալ անընթեք
 ժողովուրդներուն մէջը Աստուծոյ և աստուածայնոց սէրը բոր-
 բոքելու համար է հաստատուած. և երբեիցէ հարկաւորու-
 թեամբ կրօնի ճշմարտութիւններէն, ապա և ասոնց ընդունե-
 լութեամբ եկեղեցին է անսխալ:

Ե Ր Տ Ե Ք Ի Ն

Ն Ո Յ Ն Ե Կ Ե Ղ Ե Ց Ի Ո Յ Հ Ա Մ Ա Ր

Հ Ե Ն Դ Է Ս Վ Ե Ը Տ Ե Ս Ե Ն Ե Ր Ո Ր Դ

Այսն օրինակաբար. Նոնն. Գ. 20 : Եւ կոչեաց զանսն կնոջ կեանս : Սաղ. 107 : 10 : Կացցէ դշխոյ ընդ աջմէ քում մէ : Երգոց երգ. Գ. 12 : Պարտէզ փակեալ և աղբւր կընքեալ : Եղեկ. 107 : 2 : Բայց որ էն Ըստուած Խարայելի մոցէ և ելցէ՝ և դարձեալ փակեալ կացցէ : Գ. Թադ. Ը. 4 : Եւ արքայ ոչ զիտաց զնա : Դան. Բ. 35 : Եւ վէմն՝ որ եւհար ՚ի պատկերն՝ եղև լեառն մեծ : 45. Օ. ՚ի ՚ի լեռնէն հատաւ վէմ՝ առանց ձեռին :

Եւ իսկութեամբ. Գուկ. Ը. 35 : Հոգին սուրբ եկեսցէ ՚ի քեզ : 48 : Ըստուհետև երանեսցէն զիս ամենայն՝ ազգք երկրի :

Բ : Խորհուրդ եկեղեցւոյ Մկրտութիւնն : Նոնն. Ը. 2 : Եւ հոգի Ըստուծոյ շրջէր ՚ի վերայ ջուրց : Եղեց. ԺԳ. 21. 22 : Գ. Թադ. Բ. 21 : Երոյն. Ե. 10 : Սատ. Գ. 16 : Իբրև մկրտեցաւ Յիսուս, եւ վաղվաղակի ՚ի ջրոյ անտի՝ և ահա բացան նմա երկինք : Սարկ. Ը. 10 : Եւ նոյն ժամայն ընդ վերանալ ՚ի ջրոյն՝ ետես ցելեալ զերկինս : Գուկ. Գ. 21 : Եւ ընդ Յիսուսի մկրտին, և կալ յաղօթաբանալ երկնից : Սատ. ԻԲ. 19 : Մկրտեցէք զնոսա յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ : Յովհ. Ը. 33 : Եւ ի որ մկրտէ Հոգւով Սրբով : Երոյն. Գ. 5 : Որ ոչ ծնցի ՚ի ջրոյ. և ՚ի հրոյ, ոչ կարէ մտանել յարքայութիւն երկնից : Երոյն. Գ. 2 : Ոչ թէ ինքնին մկրտէր՝ այլ և աշակերտքն : Սարկ. ԺՕ. 16 : Որ հաւատասցէ և մկրտեսցի կեցցէ : Գործ. Բ. 38 : Եւ մկրտ-

տեսցի իւրաքանչիւր որ 'ի ձէնջ յանուն Հիսուսի Վրիստոսի :
 41. 'Առն . Եւթ . 5 : Սկրտեցան յանուն Հիսուսի Վրիս-
 տոսի : 'Առն . Թ . 18 : 'Առն . Եւ . 48 : 'Առն . Եւ . 33 : Լ
 Կորնթ . Լ . 13, 15 : 'Առն . Եւ . 2 : Լ'մենեքին 'ի Սովսէս
 մկրտեցան յամպն և 'ի ծովն : Գաղ . Գ . 27 : Եփես . Գ . 5 :
 Կողոս . Բ . 11 : Եբբ . Եւ . 22 : Լ Պետր . Գ . 21 :

Օժումն . Գ և . Լ . 35 : Լ'յս օժումն է Լ'հարօնի' և որդ-
 ւոց նորա : 36. Յաւուր յորում էօժ զնոսա յորդւոցն Խար-
 յէլի : 'Առն . Գ . 3 : Եթէ քահանայապետն օժեալ մեղանչի-
 ցէ : Ելից . Խ . 13. Եւ օժցես և սրբեսցես զնոսա : Եւ եղիցի
 օժումն յաւիտեան յազգս նոցա : 'Առն . Լ . 31 : Եւ ասացես
 իւղ օժումն յօժուածեան սրբոյ եղիցի ձեզ : Լ Թագ . Եւ . 1 :
 Լ'յառ Սամուէլ զսրուակն իւղոյ' և եհեղ 'ի գլուխ նորա :
 'Առն . Եւ . 13. Եւ էօժ զնա 'ի մէջ եղբարց իւրոց : Սաղ .
 Խ . 18 : Ս'ան այսորիկ էօժ Լ'ստուած' Լ'ստուած քո իւ-
 ղով ուրախութեան : Եբբ . Լ . 2 : Լ'բուցից զքեզ 'ի զին-
 ւոյ իւղ եփեցեսց : Սատ . Եւ . 7 : Սատեաւ առ նա կին
 մի , որ ունէր շիշ իւղոյ ծանրագնի' և թափեաց 'ի գլուխ նո-
 րա բազմականին : Յովհ . Եւ . 3 : Սարկ . Եւ . 13 : Օժա-
 նէին զհիւանդս և բժշկէին զնոսա : Լ Կորնթ . Լ . 16 : Տալ
 ետու կնիք և տանն Ստեփաննայ : Յակ . Կաթ . Եւ . 14 :
 Օժցեն իւղով յանուն Տեառն : Յայտ . Եւ . 6 : Եւ զձէթ և
 զգինի մի' վնասեսցես :

Հաղորդութիւն : Օնն . Եւ . 18 : Եւ Ս'եւքիսեդէկ ար-
 քայ Սաղմայ եհան հաց և զինի : Ելից . Եւ . 15 : Լ
 Թագ . Եւ . 4 : Ո'չ կայ հաց պիղծ ընդ ձեռամբ իմով , այլ
 հաց սրբութեան' և եթե իցէն զգուշացեալ մանկտին 'ի կա-
 նանց' կերիցեն : Սատ . Եւ . 24 : Թող զպատարագ քո 'ի վե-
 րայ սեղանոյն : 'Առն . Եւ . 26 : Եւ մինչդեռ ուտէին նորա
 առեալ զհաց օրհնեաց' և երեկ' և ետ աշակերտացն' և ասէ ,
 Լ'ռէք կէրէք . այս է մարմին իմ , և առեալ բաժակ գոհացաւ'
 և ևտ նոցա' և ասէ , Լ'րբէք 'ի դմանէ ամենեքեան , զի սյս է

արին իմ՝ նորոյ ուխտի, որ 'ի վերայ բազմաց հեղանի 'ի թողութիւն մեղաց: Մարկ. Ժ. Գ. 22 — 25: Ղուկ. Ի. Բ. 19: Յովհ. Օ. 52 — 57: Հացն՝ զոր ես տաց ձեզ, մարմին իմ է: Լ. Կորնթ. Ժ. 16: Բաժակն օրհնութեան՝ զոր օրհնեմք՝ ո՞չ ապաքէն հաղորդութիւն է արեան Վրիստոսի, հացն՝ զոր բեկանեմք՝ ո՞չ ապաքէն հաղորդութիւն է մարմնոյն Վրիստոսի: Նոյն. Ժ. Ը. 27: Լ. յուհետև որ ուտիցէ զհացն և ըմպիցէ զբաժակն անարժանութեամբ, պարտական եղիցի մարմնոյ և արեան Տեառն: Նոյն. 29. Օհ ոչ խտրէ զմարմին Տեառն: Եբր. Թ. 23: Եւ նոյն բուն իսկ երկնաւորացն առաւել ևս պատարագօք քան զնոյնս: Եսայ. Ժ. Թ. 21: Եւ մատուցեն զոհս և զպատարագս՝ և դիցին ուխտս Տեառն և կատարեսցեն:

Եպաշխարութիւն: Օնն. Գ. 9: Ո՛ր ես Եղամ: Նոյն. Գ. 9: Կայէն, ո՞ր է եղբայրն քո Եբէլ: Նոյն. Ժ. Բ. 21: Եթէ ըստ աղաղակի նոցա վճարիցեն՝ ապա թէ ոչ զի գիտացից: Յոր. Ի. Բ. 9: Եւ արարին որպէս հրամայեաց Տէր. և ելոյժ զմեղս նոցա: Բ. Թագ. Ի. Գ. 10: Եւ ասէ Գաւիթ զՏէր մեղայ յոյժ: Մատ. Գ. 2: Եպաշխարեցէք: Նոյն. Լ. 5: Եախ հան զգերանդ յականէ քումմէ: Մարկ. Լ. 4: Վարողէր զմկրտութիւն ապաշխարութեան: Նոյն. 15: Եւ հասեալ է արքայութիւն Ըստուծոյ, ապաշխարեցէք: Գործ. Բ. 22: Եպաշաւեա 'ի չարեացդ յայդցանէ: Ղուկ. Գ. 8: Երարէք այսուհետև պտուղ արժանի ապաշխարութեան: Նոյն. Ժ. Գ. 5: Եթէ ոչ ապաշխարիցէք՝ նոյնպէս կ'որնչիցիք: Նոյն. Ի. Բ. 62: և այլն:

Խոստովանութիւն. Օնն. Գ. 23. Լուարուք ձայնի իմում: Օհ այր սպանի 'ի վերս ինձ, և երխտասարդ՝ 'ի հարուածս ինձ: Մատ. Գ. 6: Եւ խոստովան լինէին զմեղս իւրեանց: Մարկ. Լ. 5: Եւ մկրտէին 'ի նմանէ 'ի Յորդանան գետ՝ խոստովանեալ զմեղս իւրեանց: Ղուկ. Ժ. Թ. 8: Եւ եթէ զբզրկեցի՝ հատուցից չորեքկին: Նոյն. Ի. Գ. 41: Գործ. Ժ. Թ. 18, Եւ այլք բազումք 'ի հուատացելոցն գոյին և խոստովան

լինէին զմեզս իւրեանց : Յակ. Կաթ. Ե. 16 : Խոստովան ե-
ղերուք զմեզս ձեր՝ և աղօթս արարէք 'ի վերայ միմիանց :

Վահանայու թիւնն : Նոյն. Ե. 18 : Օր քահանայ
էր Լստուծոյ բարձրելոյ : Ելից. Իթ. 1. Եւ սրբեսցես զնո-
սա քահանայանալ ինձ : Ե. Թագ. Ե. 3 : Եւ էին անդ և ե-
ղի և երկու որդիք նորա՝ քահանայք Տեառն : Նոյն. ԻԼ. 1 :
Եւ եկն Վաւիթ 'ի Նամբայ առ Երիմեէք : Ղուկ. Ե. 5 :
Վահանայ ոմն անուն Օւքարիա : Սատ. Բ. 4 : Եւ ըրթ ցոյց
զանձն քո քահանային : Նոյն. Թողեալ լիցին քեզ մեղք քո :
Նոյն. Ե. 22 : Եւ Եւթանանեկին եօթն անգամ թո՛ղ
զյանցանս նորա : Նոյն. Ե. 19 : Եւ զոր միանգամ կապի-
ցէս յերկրի, եղիցի կապեալ յերկինս, և զոր արձակիցես
յերկրի եղիցի, արձակեալ յերկինս : Յովհ. Ի. 23 : Եւ թէ ու
րուք թողուցուք զմեզս, թողեալ լիցի, եթէ զուրուք ունիցիք
կալեալ լիցի : Ղործ. Ղործ. Ե. 22 : Չեունադրեցին ըստ
եկեղեցւոյ երիցունս : Ե. Տիմ. Ե. 19 : Օերիցուէ չարախօ-
սու թիւն մի ընդունիցիս : Ե. Պետ. Բ. 9 : Եւ զքուք էք՝ աղօ
ընտիր՝ թագաւորութիւն՝ քահանայութիւն՝ ազգ սուրբ՝ ժողո-
վուրդք սեպհական : Նոյն. Ե. 1 : Երիցունս այսուհետև ա-
ղաչեմ :

Սարկաւազ. Ե. Թագ. Բ. 18 : Եւ Սամուէլ մանուկն ար-
կեալ զուրեալ եփու թ : Երեմ. Ե. 7 : Սի՛ ասեր, թէ մանուկ
եմ ես : Ղուկ. Գ. 17 : Եւ ետուն նմա զգիրս Լսայեայ մար-
գարէի : Ղործ. Օ. 6 : Եւ աղօթս արարեալ եդին 'ի վե-
րայ նոցա ձեռս : Ե. Տիմ. Գ. 12 : Սարկաւազունք լինիցին
միոյ կնոջ արք : Բ. Տիմ. Գ. 9 : Գեմաս եթող զիս և սիրեաց .
Ե. Փիլիմոն. 20 :

Եպիսկոպոս. Գ. Թագ. Բ. 13 : Եւ էառ Եղիսէ զմաշ-
կեակն Եղիայի՛ և ընկէց 'ի վերայ նորա : Ե. Տիմ. Ե. 2 :
Տիմոթեսայ որդւոյ սիրելւոյ. նոյն. Գ. 14. Որք տուան քեզ՝
մարգարէութեամբ 'ի ձեռնադրութենէդ երիցութեանն : Տիմ.
Ե. 4. Տիտոսի որդւոյ սիրելւոյ : Ղուկ. Ի. 50 : Եւ եղև

յօրհնելն նորա և այլն : Կաթուղիկոսուծիւն : Չաղ . Ը . 1 :
 Յակ . Կաթ . Ը . 1 : Ը . Բ . Պետր . Ը . 1 : Ἐπιτομή Պետրոս
 ծառայ Յիւրի : Սարգսպետուի . Ես . Օ . 8 : Ղուկ . Չ . 2 :
 Եղև բան Ըստուծոյ 'ի վերայ որդւոյ Օգոստինոս : Յակ .
 Կաթ . Չ . 1 : Սի բազում վարդապետք լինիլ եղբարք իմ :
 Եփես . Չ . 8 : Եւ ետ պարգև որդւոց մարդկան : 11 : Եւ
 նա ետ զմանս առաքեալս , զմանս մարգարէս , զմանս աւե-
 տարանիչս , զմանս հովիւս և վարդապետս : ա . Կորնթ . ԺԲ .
 28 : Եւ եդ յեկեղեցւոջ իւրում նախ զառաքեալս . երկրորդ
 զմարգարէս՝ զտեսուչ՝ զհովիւս՝ և զմանս վարդապետս և այլն :

Չ . Ըմուսնուծիւն : Նոնդ . Բ . 22 , 23 : Եւ եղեցին եր-
 կոքեան 'ի մարմին մի : 'Նոյն ՉԼ . 12 . 7 : Եւ եմուտ 'Նոյ և
 որդիք իւր և կին նորա և կանայք որդւոց նորա ընդ նմա՝ 'ի
 տապանն : 'Նոյն ՉԼ . ԻՊ . 67 : Եւ եմուտ Խսահակ 'ի տուն
 Սարայի մօր իւրոյ՝ և էառ զՍերբեկայ , և եղև նորա կին՝ և սի-
 րեաց զնա : 'Նոյն ՉԼ . ԽԸ . 45 : Եւ ետ նմա զԸսանէթ
 դուստր Պետաբրեայ քրմի Ըրեդ քաղաքի կնուծեան : Ղուկ .
 Ը . 6 : Եւ էին արդարք երկոքին ասաջի Ըստուծոյ : Սատթ .
 ԺԹ . 6 : Ըպա ուրեմն ոչ են երկու՝ այլ մի մարմին , արդ
 զոր Ըստուած զուգեաց մարդ մի մեկնեսցէ : Սարկ . Ժ . 6—9 :
 Ը Կորնթ . 12 . 10 : Ըյլ կանամբեացն պատուիրեմ ոչ ես՝ այլ
 Տէր . կնոջ յառնէ մի մեկնել : 11 : Ըպա եթէ մեկնեսցի , ան-
 այր մնացէ՝ կամ անդրէն ընդ առն իւրում հաշտեսցի . և առն՝
 զկին իւր մի թողուլ : Եփես . Ե . 32 :

Կրկնամուսնուծիւն : Նոնդ . ԻԵ . 1 . Եւ յաւել Ըբրա-
 համ առնուլ կին , որում անուն էր Վետուրա : Ը Կորնթ .
 12 . 39 : Կինն կապեալ կայ՝ ցորքան այրն կենդանի է , ապա
 եթէ ննջիցէ այր նորա , ազատ է , ում կամիցի ամուսնանալ :
 Հռոմ . 12 . 2 : Վանզի կին առնակին՝ 'ի կենդանի այր
 իւր կապեալ կայ օրինօք , իսկ եթէ մեռցի այրն , արձակեալ է
 ցօրինաց առն :

Կուսուծիւնն , Ը Կորնթ . 12 . 37 : Պահել զկոյսն իւր բար-

ւոր առնէ : 38. Որ ոչ ամուսնացուցանէ զկոյն լաւ ևս առնէ

Կրօնաւորութիւն : Օ՛նն . Գ . 21 : Եւ արար Լստուած Լստուածս և կնոջ նորա հանգերծս մաշկեղէնս : Մատ . Գ . 4 : Եւ ինքն Յովհաննէս ունէր զհանգերծ 'ի սաւեոյ ուղտու , և գօտի մաշկեղէն ընդ մէջ իւր , և կերակուր նորա էր մարախ և մեղր վայրենի : Գ ուկ . Լ . 80 : Մարկ . Լ . 6 : Ե . 29 : Եւ ամենայն՝ որ եթող զտուն , կամ զեղբարս , կամ զքորս , կամ զհայր , կամ զմայր , կամ զկին , կամ զսրղիս՝ կամ զագարակս վասն անուան իմոյ՝ հարիւրապատիկ առցէ , զկենսս՝ յաւիտեանականս ժառանգեցէ : Եբր . Ե . 37 : Եւ զքեցան լեշկ մաշկօք՝ և մօրթօք այծենեօք՝ կարօտեալք , նեղեալք , չարչարեալք : 38 : Հանապատի մուրեալք՝ 'ի լերինս , և 'ի յայրս , և 'ի փապարս երկրի : Յայտ . Ե . 3 . և այլն :

Ե . Օ՛մամպահուութիւն . Ելեց . Ե . 18 : Եւ 'ի լեառն , և էր Մովսէս 'ի լերինն անդ զքառասուն տիւ և զքառասուն գիշեր : Ե ( )րին . Ե . 9 : Եւ եղէ 'ի լերինն զքառասուն տիւ և զքառասուն գիշեր՝ զհաց ոչ կերի՝ և զջուր ոչ արբի : Սոյն : Ե . 10 : Գ թագ . Ե . 8 : Եւ յարեաւ և եկեր զմի նկանակն՝ և էարբ զկուժ ջրոյն , և գնաց զօրութեամբ կերակրոյն զքառասուն տիւ և զքառասուն գիշեր : Յովնան . Գ . 5 : Եւ քարոզեցին պահս՝ և քուրձ զեցան 'ի մեծամեծաց : Մատ . Գ . 2 : Եւ պահեաց զքառասուն տիւ և զքառասուն գիշեր : Մարկ . Լ . 13 : Գ ուկ . Ե . 37 : Սոյն Գ . Գ . 2 : Մատթ . Ե . 17 : Եւ զու յորժամ պահիցես , օ՛ճ զգլուխ քո՝ և լուս զերեսս քո : Սոյն Գ . Ե . 20 : Եւ աղգ ոչ իւրք ելանէ՝ եթէ ոչ պահօք և աղօթիւք : Ե Կորնթ . Ե . 5 : Եւ ծայեցուցէք զանձինս ձեր յաշխատութիւնս , 'ի հսկմունս , 'ի պահս :

Պատուիրանապահուութիւն : Օ՛ննդ . Ե . 17 : Եւ այց 'ի պլտղոյ ծառոյն գիտութեան բարւոյ և չարի , մի՛ ուտիցէք , զի յորում աւուր ուտիցէք 'ի նմանէ՝ մահու մեռանիցիք : Գ Եղր . Ե . 24 : Եւ զմիս մի ճաշակեցես՝ և զգինի մի ըմպիցես՝ այլ միայնակ զճաղիկս : և այլն :

Բարեխօսութիւն Սրբոց : Նոյնդ . Գ . 10 : Գոչումն արեան
 եղբօր քո բողոքէ առ իս յերկրէ : Նոյն ԳԼ . ԺԲ . 23 : Մի-
 թէ կորուսանիցնս արգարն ընդ ամբարշտին : Ելից . ԺԻ .
 11 : Եւ ընէր յորժամ ամբառնայր Սոփէս զձեռս իւր՝ զօ-
 րանայր Խարայէլ : Նոյն ԳԼ . ԼԳ . 10—13 . և 17 : Յաճեաւ
 Տէր 'ի չարեացն' (այսինքն 'ի պատժելոյ') զոր ասաց աննել ժո-
 զովողեան իւր : Նոյն ԳԼ . ԼԳ . 9 : Եւ ասէ գաի շնորհս ա-
 ռաջի քո՝ երթիցէ ընդ մեզ Տէր , և դու բարձցես զանօրէնու-
 թիւնս մեր , և զմեզս մեր՝ և մեք եղիցուք քո : (Թուոց . ԺԳ .
 19 : (Թող զմեզս ժողովրդեան քում՝ ըստ մեծի ոչորմութեան
 քում , որպէս ներեցեր նոցա յԱզգիպատոսէ 'մինչև ցայժմ : 20 :
 Եւ ասէ Տէր՝ ցՍոփէս . ներեցից դոցա ըստ բանի քում :
 Յոր . ԽԲ . 10 : Յառնել նորա աղօթս 'ի վերայ բարեկա-
 մացն' եթող զմեզս նոցա : Սատ . ԺԲ . 10 : Օ՛ի հրեշտակք
 նոցա յերկինս տեսանեն զերեսս հօր իմոյ : Նոյն . Օ . 10 :
 Եկեսցէ արքայութիւն քո : Սորկ . ԺԲ . 27 : Ոչ է Լստ-
 ուած մեռելոց՝ այլ կենդանեաց : Սատ . ԺԲ . 23 : Ըրձակեալ
 զդա , զի աղաղակէ զճեա մեր : Գլուկ . (Թ . 31 : Եւ ասէին
 զելիցն՝ որ կատարելոց էր յԱրուստղէմ : Յովհ . Բ . 7 : Լսէ
 ցնոսս Յիսուս , լցէք զԹակոյկսդ ջրով : Նոյն . ԺԳ . 13 , 14 :
 Եթէ զոր ինչ խնդրիցէք յինէն՝ արարից զայն : Նոյն . ԺԲ :
 16 : Եւ զոր ինչ խնդրիցէք 'ի Հօրէ՝ տացէ ձեզ : Նոյն .
 ԺԳ . 23 : Սատ . ԺԲ . 19 : Օ՛ինչ և խնդրիցեն եղիցի նո-
 ցա 'ի Հօրն իմմէ : Բ Կորնթ . Ե . 20 : Ըրդ վասն Վրիստո-
 սի պատգամաւորիմք՝ որպէս և Լստուծոյ բարեխօսութեամբ
 մօք : Յովհ . Լ Կաթ . Լ . 3 : Օ՛ի և դուք հաղորդութիւն
 ունիցիք ընդ մեզ՝ որպէս և մեր հաղորդութիւնն իցէ ընդ Հօր
 և ընդ Որդւոյ իւրում՝ Յիսուսի Վրիստոսի : Յայտ . Օ . 10 :
 Սինչև ցե՞րբ Տէր , ոչ դատես՝ և խնդրես զվրէժ արեան մերոյ :
 Յովհ . Ե . 45 : Ես չեմ չարախօս զձէնջ , դոյ չարախօս զձէնջ
 Սոփէս՝ յոր դուքն յուսացեալ էք :

Սրբոց յարգութիւն . Սաղ : ՆԼԲ . 17 : Ինձ յոյժ մեծս
 10.

տուք եղևն բարեկամք քո : Գան . Բ . 46 : Եւ երկիր եպագ
Գանիէլի և զոհս և խունկս անուշուժեան հրամայեաց մատու-
ցանել նմա : Եւոյն . Գ . 95 : Եւ երկիր եպագ թագաւորն ա-
ռաջի նոցա Տեառն : Մատ . Ժ . 40 : Որ ընդունի զձեզ զիս
ընդունի , և որ զիս ընդունի ընդունի զառաքիչն իմ : Յովհ .
ԺԼ . 21 : Մարկ . թՎ . 40 : Գուկ . Ժ . 16 : Ը կորնթ . Գ .
1 : ԸՅԼ այսպէս գիտացեն զձեզ մարգիկ հաղարապետս խոր-
հրդոցն Լստուծոյ : Մատ . ԻԳ . 22 : ԸՅԼ վասն ընտրելոց
կարճեաց զաւուրսն : Եբր . ԺԸ . 38 : Օորս ոչ արժէ աշ-
խարհս

Մասունք սրբոց . Ծանն . Ծ . 5 : ԸՆԳ թաղեսցես զիս :
Ելից . ԺԳ . 19 : Եւ էառ Սովսէս զոսկերսն Յովսէփու ընդ
իւր : Գ թՎագ . ԺԳ . 21 : Եւ ընկեցին զայրն 'ի գերեզմանն
Եղիսէի , և գնաց և մերձեցաւ յոսկերս Եղիսէի և կենդանա-
ցաւ , և կանգնեցաւ 'ի վերայ ոտից իւրոց : Սաղ . ԼԳ . 21 :
Տէր պահէ զոսկերս նոցա , և մի 'ի նոց անէ մի կորիցէ :

Պատկերայարգութիւն . Ելից . ԼԼ . 7 : Եւ արար երկուս
քրովբէս : 9 : Եւ էր քրովբէիցն տարածեալ զթևս իւրեանց :
Գ թՎագ . Օ . 23 : Եւ արար 'ի ներքս 'ի դաբիրն երկուս
քրովբէս : Մատթ . ԺԳ . 36 : Որք միանգամ մերձեցան 'ի
քղանցս հանդերձից նորա , փրկեցան : Գործ . ԺԹ . 12 :
Տանել 'ի քրտանէ նորա թաշկինակս , կամ վարչամակս և
մերժել 'ի հիւանդաց ակտիցն , և այսոց չարաց ելանել :

Տաճարք . Ելից . ԻՕ . 1 : Ը՛ւ արացես խորան տասնիեղ-
կեան : Գ թՎագ . Ե . 5 : Եւ շինեսցէ զտուն անուան իմոյ :
Եւոյն . Օ . 1 : Բ Մնաց . Գ և Գ : Ը Եզր . Ե . 56 : Յամ-
սեանն երկրորդում սկսան շինել զտաճարն : Եզեկ . Խ—ԽԳ :
Եսայ . ԾՕ . 7 : Գուկ . Բ . 49 : Եւոյն . ԻԲ . 12 : Գործ .
Բ . 2 : Ը կորնթ . ԺԸ . 18 :

Ե Խաչն . Ծանն . Բ . 9 : Եւ ծառն կենաց 'ի մէջ դրախտին :
Եւոյն . Գ . 22 : Եւ առնուցու 'ի ծառոյն կենաց : 24 : Պահեւ
զձանապարհ ծառոյն կենաց : Եւոյն . ԻԴ . 12 : Եւ ահա սան-

դուղք հաստատեալ յերկրէ յերկինս : Նոյն . Լ . 37 : Լա է-
 առ Յակօր զգաւազանն շերտ : Նոյն . ԻԲ . 13 : Լա ահա խոյն
 կակեալ կայր զճառոյն Սարեկայ : Ել . ԺԵ . 25 : Լա եցոյց նմա
 Տէր փայտ : Սալ . ԳԼ . 5 : Երկիր պագէք պատուանդանի ու-
 տից նորա , զի սուրբ է : Եսայ . ԿՕ . 19 : Լա թողից 'ի վե-
 րայ նոցա նշան : Իմաստ . ԺԳ . 7 : Օրհնեալ է փայտն՝ որով
 լինի արգարու թիւն : Մատ . ԻԳ . 30 : Լպա երևեսցի նշան
 որդւոյ մարդոյ յերկինս : Փիլիպ . Գ . 18 : Լալով ասեմ ըզ
 թշնամեաց խաչին Վրիստոսի : Յայտ . ԻԲ . 19 : Հատցէ
 Լստուած զբաժին նորա 'ի ծառոյն կենաց :

Լկեղեցական զգեստք . Ելից . ԻԹ . 5 : Լա առեալ զպատ-
 մուճանս , զգեցուցես Լհարօնի եղբօր քո : Իմաստ . ԺԼ . 24 :
 Վանզի 'ի պճղնաւորս հանդերձին էր ամենայն զարգն : Գան .
 Ժ . 5 : Լըր մի զգեցեալ փառս , և ընդ իւր ածեալ զկամար
 յոսկւոյն Ուրալայ : Յայտ . ԼԳ . 13 : Որք զգեցեալ են զհան-
 դերձս սպիտակս : Նոյն . Լ . 13 : Օգեցեալ զպճղնաւոր , և
 գօտեորեալ առ ստեամբն գօտի ոսկեղէն : Նոյն . Գ . 4 :
 Օգեցեալ հանդերձս սպիտակս :

Գործիք երգոց . Լ Եղբ . Ե . 69 : Կանգնեցան հանդերձ
 նուագարանօք և փողօք , և որդիքն Նասարայ ունէին զճընձ-
 զայս օրհնէին զԼստուած :

Լբարողութիւն կամ ծէս : Եսայ . Օ . 2 : Երկուքն ծած-
 կէին զերեսս իւրեանց , և երկուքն զոտս իւրեանց . և ասէին
 Սուրբ՝ Սուրբ՝ Սուրբ՝ Տէր զօրութեանց . լի է ամենայն երկիր
 փառօք նորա : Լ Տիմ . Ի . 8 : Բառնայցեն զսուրբ ձեռս իւ-
 րեանց առ Լստուած : Յովհ . ԺԳ . 4 : Լա առեալ զզենջակս
 լուանայր զոտս աշակերտացն և սրբէր նովալ :

Տօն . Գ ուկ . Ի . 13 : Լա յանկարծակի եղև բազմութիւն
 զօրաց երկնաւորաց : Նոյն . ԺԹ . 36 : Ոմանք զհանդերձս իւ-
 րեանց տարածանէին : Լ Կորնթ . Ե . 7 : Օգտիկ մեր զենաւ
 Վրիստոս արասցուք տօնս :

Հրաշք եկեղեցւոյ . Մարկ . ԺՕ . 17 : Յանուն իմ դևս

հանցեն: Յովհ. Ժ'Ի. 12: Եւ որ հաւատասցէ յիս մեծամեծս
գործեսցէ քան զիս յանուն իմ: Գործ. Գ. 8: 'Ի վեր վա-
ղեսց կաղն և սկսաւ գնալ: Յայտ. Լ, 1: 'Նոյն. Բ, 3:

Եւ միութիւն Լակեղեցւոյ: Մատ. Բ, 11: Բազումք յա-
րևելից և յարևմտից եկեսցեն: 'Նոյն. Ժ, Գ, 18: Եւ 'ի վե-
րայ այգբր վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ, և դրուելք դժոխոց զնա
մի յաղթահարեսցեն: 'Նոյն. ԻԲ, 20: Եւ ահաւասիկ ես ընդ
ձեզ եմ զամենայն աւուրս մինչև 'ի կատարած աշխարհի:

Ն Ե Ր Վ Ի Ն

Գ Ա Յ Թ Ա Կ Ղ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ց

Ե Ի Տ Ա Ր Ա Ձ Ա Յ Ն Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ց Հ Ա Մ Ա Ր

Հ Ե Ն Դ Է Ս Տ Ե Ս Ն Ե Ի Ե Օ Թ Ն Ե Բ Ո Ր Դ

Ը. Աստուածային կրօնքը մեր ստեղծման հետ չէ, բայց զմեզ այնպէս ստեղծած է, որ կրնանք զայն ընդունիլ, և ալ ըստ մեր կրելու թեանց տակաւին դուրս կը սեպուիմք՝ և եւք, պատճառը որ՝ անոր մէկ մասը մեր մէջը լինելով, մեղանչէինք նէ՝ Աստուած ինքը բոլորովին մեղաւոր կ' լինէր, և այս շնորհարաշնութիւնն ալ մարդուս գաղափարներուն մէկն է. վասն որոյ կ' ըսուի նախադրական. և եթէ ոչ՝ մինչև 'ի վերջ աշխարհի՝ անգամ թիւր միջոցով մէկը ոչ Աստուած կը պաշտէր, և ոչ անոր անունը ուրիշն վրայ կը դրոշմէր. ապա ուրեմն կռապաշտութիւնն է մոլորութիւն :

Բ. Վանզի մէկն որ՝ մէկ բանին Աստուած ասէ՝ մինչև որ զայն բոլոր բանի սկզբունք չ' ճանչնայ՝ իմաստասիրապէս չ' կըրնար ասել, և իմաստասիրապէս ալ ան բանին բնուէն առնչակցութեամբն ասէ նէ՝ այդ ալ սկիզբէն ասացինք թէ անունը որ չ' լէր՝ չէր ասէր, և յուսահատութեամբ ալ անկարելի կը լինէր, ուրեմն Աստուածային կրօնքը սկզբնաստեղծ մարդկանց տրուած է՝ և այն ասողները անկէց ապստամբելով ուրիշներու այլադրած են, նոյնպէս նոյն կրօնքը յառաջ է քան զկռապաշտութիւն, ապա կռապաշտութիւն է մոլորութիւն :

Գ. Աթինայ տաճարը ճանկելով վեր ելանք, և Հեղինէի գերեզմանը Ագիպտոսէն դուրս հանեցինք, Սինէացոց բեր-

դերուն՝ բրդունքներուն և թագաւորաց շիրիմներուն վրայ ալ և անոնց քրմապետներուն գրքերուն ծայրերն ալ կարգացինք, գուցէ թէ աշխարհս հազար միլիոն տարիներէօրստեղծուած է, բայց ՚ի հարկէ յԱստուծոյ չ'ասենքնէ՝ ամենայն ինչ ժամանակաւոր շարժմամբ և տկարութեամբ դէպ ՚ի անոր անժամանակութեան և ամենակարողութեան չ'պիտի երթան, և եթէ ոչ վարկածով՝ իբրև թէ երկիրս լուսաւորաց ազդեցութիւններէն եղած, և կամ թէ անոնց կեդրոնները փտտանալով կօտորակներէն միացած՝ ալ ուրիշ բան չենք կրնար ասել, և այս ալ երկրիս հիւժուութենէն վերստին ամէն բաներ հակառակօր կլօր կլօր լինեններուն դէմ է, և իրեն կեդրոնը նետնալով ոչնչանալուն դէմ է, դարձեալ և ՚ի վերայ այսորիկ արտադրականներ, չեղօքներ և անարտադրական պատահմունքներ՝ յատուկ յատուկ բնութիւններ չէին ունենալ, և զանոնց ինչպէս լինելին չգիտնալով բանը կ'գայ մարգարէութեան կը հասնի, որ աշխարհիս ստեղծումը գիտնանք, և մարգարէութիւնն ալ մեր հոգեկան կարողութեան ներընդունելութիւն լինելով՝ ամէն մարդ բուն Աստուածային կրօնք պէտք էր ունենար, և եթէ ոչ անոնց վարկածներով Մարկոսին շիրիմին վրայ ես ալ կ'դրեմ՝ այդ թուով, և հնութիւնն ալ չէ կարող մեր գիտցած աշխարհին ստեղծումը կլիմայից ներգործութենէն ազատել, ապա ուրեմն այն թուերը ստիասուտ վարկածներով յառաջ դալով նշանակած են, ոչ թէ աշխարհի ստեղծման հետ են, ապա են մոլորութիւն:

Դ. կամ թէ Նինուէի և Մեմփիսի հիմներուն քարերը մարդկային և անասնոց կարողութիւններէն վեր լինելով՝ աշխարհքիս ստեղծումը հետի ձգեննէ, մէկը որ քարային հանքերը տեղն ՚ի տեղը լինելնէն է՝ միայն քարահատութիւննին իրենց աշխատութիւն կը լինին, երկրորդն ալ «հակայք էին ՚ի վերայ երկրի», կլիմայի առողջութիւնը՝ և այսքան մարդկանց չը բաղմանալը՝ և ներսրտութիւնով չաճելնիս կրնան ապացուցանել մեր եօթը հազար այոքան տարիներն աշխարհիս ստեղծ-

ման ժամանակը, և անոնց և մեր շինուածքներուն հնոտու-
 թիւններն ալ ասոր չեն կարող ընդգիմադրուիլ, պատճառը որ
 անառիթ այս հնոտութիւնները ունեցող հոյներ և այլեր
 քրիստոնեայ եղան, և թէ որ այլքան տարիներ անոնց շինուած-
 ները վաւերականութիւններ ունենային նէ, չէին քրիստոնեայ
 փոխուիլ, և բաց ասկէց Ադամը Արնէացուցմէն գաղթական
 խաբեբայ մարդ մը լինէր նէ, պատմութիւնը երկու հազար
 տարիէն յետոյ չպիտի գրուէր, և այն պատմութեան վրայ ալ
 մեզմէն տարածայնութիւն պէտք էր լինէր, քանզի անոնք պէտք
 է որ ամէն ազգի սկզբունքներ զատ զատ ստեղծուած գիտնան, և
 զատ զատ ստեղծուած գիտնալն ալ 'ի վերջոյ Արարացուց
 վրայ պէտք է կայանայ, և անոնց ազգահամարութեանն ալ
 ներհակ կը լինի, և նոյնք ալ չեն կարող տարբերել, և եթ ոչ
 այժմ մարդաբնականութիւններէ հեռի զատ տեղեր ուրիշ տե-
 սակ ամենայն ինչ պիտի լինէին, որ չեն լինիր, և կարող են
 այնպիսիք սկզբնաստեղծ մարդկանց երակներէն ալ լինել՝ սը-
 նընդենէ ալ բնատրուիլ, կլիմայից շարունակութենէն ալ՝ որ
 թիւ չունին, ապա ուրեմն կռապաշտութիւն է մոլորութիւն :

Ե. Եթէ Արնէացիք աշխարհիս ստեղծման ժամանակագի-
 տութիւն ունին նէ, աւելի պէտք է վերոյգրեալ բուն առ-
 տուած գիտութիւնները ունենային, որովհետև անոնք իրենք ի-
 րենցմէ չեղան՝ և ոչնչէ ալ չեն կարող լինել, պատճառը որ ո-
 չինչը ինչ չէ՝ որ ինչ առնէ, ուրեմն պէտք չէին կռապաշտ լի-
 նել, և թէ որ միջտբար երկրիս արբանեակներովը Աստուած
 կը գիտնան նէ՝ այդ կրօնի փոխադրութիւն է, և էթէ ոչ ա-
 մենեին ամենագետ և ամենաստեղծ լինելով՝ իրենք Աստուած
 կը լինէին, և երեսուն հազար տարի մարդու մը սկզբունք տալը
 պողպատէ որ լինի՝ չէ կարող այդքան ապրիլ, և բանակա-
 նութեան չհետ լինիլ, ինչու որ բանականութեան հետ կա-
 պուած բանը հիւթերու վերջին ամենափափկութեամբ և ամե-
 նագողարկութեամբ կրնայ լինիլ, և իրենց ընդհանուր ջըրհե-
 ղեղ չլինելը ասելինն ալ սուտ է, պատճառը որ երկիրը տե-

զիր տեղեր վեց ամսուան՝ կամ վեց տարուան ժամանակ՝ և այլ որքան որ ժամանակ կ'ուզեն՝ հարթայատակ դաշտեր լինին նէ ասոնց ընդդէմն ալ անցեալ զանցեալ լեռներ և խորոփիքներն կան, և ասոնցր մասնաւոր տանք նէ՝ աշխարհիս ստեղծման համար ամենաճշմարիտ մարդարէութիւններ պէտք չէր լինէին, և միւսն ալ իրեն ապականութեան հակառակ կը լինի. և կամ թէ՛ սկիզբը ողորուելովն՝ ասացինք՝ թէ ցամաքային կենդանիներ չէին լինիր, և թէ երկրիս վրայ միջնորդութիւն գեղերելու ժամանակը եղան նէ, մէկ մըջիւնի մը ճակատ ամենալիւ պէտք է գիտնայինք. որ չենք գիտեր, և 'ի վերայ ալ տարիներով երկրիս ներքև քարացեալ անտառներ պէտք չէին լինել, և ազատ երկիրներու մէջն ալ բոլոր կենդանեաց ոսկորներ մէկտեղ չպիտի հաւաքուէին, և դուրսի դժուարամտոյց և հեշտին տեղեր ալ ծովային քարացեալ կետեր՝ և խեցիներ ընդհանրապէս պէտք չէին գտնուիլ՝ մանաւանդ սառուցեալ ծովերու հետ կապուած՝ և ջերմոտ աւազուտներուն մէջ զետեղուած չէին լինիր, և գետնաշարժութեամբ ալ ինչպէս պատուեալ ժայռ ցոյց կուտայ՝ յառաջ Սիպիւրէն Ամերիգայ անցնելու գազանաց ճանապարհորդութիւն չպիտի լինէր, և այն տեղին բնակիչներն ալ լեռնակրօն չպիտի լինէին. հիմայ ասոնց դէմ որ Վոյին նաւուն կանգունը և ապահովութեամբ մեր Այրարատի դուրսը կենալը ընդգիմադրուին նէ՝ ճարտարապետական կանգունը պատուաւաքական կանգունին դէմ չպիտի լինի, և թանկագին իւղերու լիարն ալ այսինքն տրամը հասարակ իւղերու լիարներուն տեղը՝ դնով չպիտի փոխադրուի. և սքանչելի Սոլսէսն ալ մատամբ Աստուծոյ անտեղը վարուած չպիտի վստահաններ, և ամենայն ժամանակով, դորձքով, վարդապետութիւնով, հրաշքով և սուրբ վարքով Յիսուս Քրիստոս՝ զայն չպիտի ստուգէր, և եթէ ոչ այն միջոցներով կռապաշաներն բուն Աստուած զիտցան նէ՝ վասն էր ժողովուրդինն թանձրացուցին, վասն էր ոմանք կերակուրնին Աստուած ասելով՝ և ոմանք ալ բռնաբար իրենցմով իրենց ցնեխտաները հասած հակամիտու

Թիւնով մարմինին զօրացնել, և ցանկութիւնն գործ դնել մոլորուեցան՝ եթէ ոչ բուն Մտուածպաշտութիւնը զեղխութեամբ մոռանալ ուղելու ժամանակնին հարուածուելէն է, ապա են մոլորութիւնք :

Օ. Նոյնպէս Հրէութիւնն ալ ամենասարսափելի մոլորութիւն մի է. որովհետև Հիսուս Վրիստոս իրենց և մեր մարգարէներուն և առաքեալներուն կեդրոն չ'ունենաննէ, մարգարէներնին ամենասուտ երազատես կը լինին. և Վրիստոսի առաջին գալուստը երկրորդին հետ չ'իմանաննէ՝ զրուածնին բոլորովին հակասական կը լինին, և երբէք չընդունուիր, և նշաններնուն որ ապաստանուին՝ տաճարէն աղբիւր մը պիտի բխէր և այն աղբիւրն էր Հոգին Սուրբ, երկոտասան առաջ բաժնուիլն ալ Վրիստոսի երկոտասան առաքեալները կը նշանակեն, և եթէ ոչ բնաւ այլաբանական մարգարէութիւններ պէտք չէին լինել. իրենց և մեր Հակոբ նահապետն գրեց թէ՛ Վրիստոսի անգալտեան ժամանակը Յուդայի թագաւորութիւնը պէտք է վերջանայ. ահաւասիկ այն ժամանակը վերջին Հերովդէսի վերայ վերջացաւ, Լսային գրեց որ առանց օրէնքի թագաւորներ սուր չ'պիտի խաղցընեն, ահաւասիկ չեն խաղցըններ. և ապօրինաւորներն ալ արգիլուած են՝ և օրէնքով սուր խաղցընողին ալ հոգւոյն արգարութիւնը աշխարհիս մէջը կը պտըտի՝ բարոյական և ոչ մոլեկան ազատութեան համար. Վանիէլ գրած էր թէ Սեսիային մեռնելէն յետոյ անհաւատ Հրէաները պէտք է ցիր ու ցան լինին՝ եղան. և քահանայութիւննին պէտք է վերջանայ՝ վերջացաւ. տաճարը պէտք է վառուի՝ վառեցաւ. և արտաքոյ Լորուսաղէմի զոհ պէտք չէ լինի՝ չ'լինիր. ո՞վ նախախնամութիւն, ինչո՞ւ ամէն մարդկանց ցաւը իմ սըրտիս մէջ ձգեցիր, ուրեմն դու ամենքը միացուր ՚ի Հիսուս Վրիստոս : Եւ եթէ ուրիշներ ալ կան՝ որ Հիսուս Վրիստոս Մտուած Մտուածոյ չեն դաւանիր, թող մեր թշնամիները Հրէից Ուարբիներուն հարցնեն. Սեսիայն պէտք է գայնէ Ռան, Որդի Մտուածոյ է՞ և եթէ ոչ. Տէր Մտուած մեր դա-

տաւոր մեր և փրկիչ մեր, որոյ իշխանութիւն 'ի վերայ ուսոց իւրոյ կ'ազաղակէ Ասային, և իրենց ալ միջին ճամբան Փիմին բուհինայ՝ և վերջինն ալ և սկիզբն ալ մոլորութեամբ գայթակղութեանց են, ապա են գայթակղութիւնք, և այլն:

Եւ Տարածայնութեանց համար ալ, քանի որ գծուծ փիլիսոփայութիւնը առաքելութեան հետ թեւակցած կը կենար, տարածայնութիւնները քրիստոնէութեան դէմ հպարտ զըրպարտութեամբ էին՝ յարիցեն սուտ Քրիստոսը և սուտ մարգարէք, չափազանց դովեստով, և վերջն ալ երբոր քրիստոնէութիւնը այնպէս իրարու հետ թեւակցինէ՛ կրնան առ հասարակ չ'լինելու պատրանաց դէմ լինիլ, ապա են գայթակղութիւնք:

Եւ Բայց և անկէջ արտաքոյ երբոր գծուծ առաքելութեան տեղը՝ անցաւ փառասիրութիւնը, և բռնաւորութեան հետ շաղկապուեցաւ՝ միևնոյն անսխալ եկեղեցւոյ հաստատութեան մէջ վիշտ հունաց, վիշտ Ատոնաց, և վէրք Հայաստանի, և այլոց այլոց, որքան որ շաղկապուած են՝ երկու կողմով մոլորութեամբ նախանձու և մոլորութեամբ անհամբերութեան յառաջ եկան, և եթէ ոչ Աբբայի պէս մարդ մը անկարելի էր յՈրդւոյ բղիւսմը՝ և Առտերի պէս մարդ մըն ալ կուսին միշտ կոյս մնալը չ'կրնային աստուածաբանել և այլն և այլն՝ ապա ուրեմն տարածայնութիւնին երկու կողմով իրենց վրայ կը կայանան, և ոչ եկեղեցւոյ նախանձու և անհամբերութեամբէ մոլորութիւն, ուրեմն նախանձող և անհամբերն է մոլորեալ, բայց և թէ կրօնին ուղղութիւնն է ընդհանրապէս երբոր քրիստոնեայ, տաճիկ և հրէայ մեկտեղ կուպաշտը կը ստեն, քրիստոնեայն և տաճիկն՝ Մեսիային գալստեան համար զհրէայն կը ստեն, քրիստոնեայն և հրէայն ալ Աստուածորդութեան համար զտաճիկը կը ստեն, և ուղղութիւնն կը լինի քրիստոնէութիւնն:

Ե Ր Տ Ե Վ Ի Ն

Ն Ո Յ Ն Գ Ա Յ Թ Ա Կ Ղ Ո Ի Թ Ե Ա Ն Ց

Ե Ի Տ Ա Ր Ա Չ Ա Յ Ն Ո Ի Թ Ե Ա Ն Ց Հ Ա Մ Ա Ր

Հ Ե Վ Ի Է Ս Տ Ե Ս Ն Ե Ի Ո Ի Թ Ն Ե Բ Ո Ր Դ

Լստուածպաշտութեան յառաջնութիւնը. Նոյն. Բ. 17: Նոյն. Գ. 4: Օ. 2: Թ. 1: ԺԳ. 18: Օ.ի քահանայ էր Լստուծոյ բարձրելոյն: Նոյն. ԺԲ. 1: Լ. ղ ղու յերկրէ քումմէ: Լ. ից. Գ. 15: Լստուած Լքրահամու: Յոր. Ե. 1: Գ. ուկ. Բ. 9: Հրեշտակ Տեառն երևեցաւ նմա: Սատ. Ժ. Օ: 16: Գու ես Վրիստոսն Որդի Լստուծոյ կենդանոյ:

Հին ապստամբութիւն: Նոյն. ԺԵ. 4: Որոյ գլուխն հասանիցէ յերկինս: Նոյն. Լ. Ե. 30: Եւ ոչ եգիտ զհուռսն: Լ. ից. Ե. 2: Ո՞վ է նա՝ որում լուսոյց ձայնի նորա: Նոյն. Լ. Բ. 4: Եւ արար որթ ձուլածոյ: Բ. Գ. ատ. Բ. 11: Եւ պաշտեցին զԲահայիմ: Գ. Թ. ագ. ԺԵ. 5: Օ. հետ Լստարդայ գարշելոյ Սիդոնացոց և Վ. Ե. քոմայ: Գ. Թ. ագ. Ե. 2: Հարցէք ՚ի Բահայ Ղանձիկ Լստուածն Լկկարոնի: Սաղ. ՂՂ. Գ. 15: Չեռագործք են որդւոց մարդկան: Իմաստ. Ժ. Գ. 2: Հում. Ե. 23:

Հրեից ոմանց Վրիստոսի չհաւատալնին. Լսայ. Ժ. 22: Եթէ իցէ թիւ որդւոցն Խորայէլի իբրև զուաղ ծովու, սակաւինչ մնացորդք մնացեն: Նոյն. ԿԼ. 9: Սաղ. ԿԲ. 23: Գան. Թ. 26: Գագարեցուսցէ զեղանս և զպատարազս: 27: Եւ յեօթներորդ մի և ՚ի կէս եօթներորդի բարձցին զհՏք և նուէրք: Ովս. Բ. 23: Կռեցից՝ զոր ոչ ժողովուրդ իմ՝ ժողովուրդ ինձ: Նոյն. ԻԲ. 10: Ս՛իք. Ե. 2: Լսայ. Ն. Գ. 2:

Նշն. ՆԸ. 11 :

Ընդադար դառնալին : Նշն. ԿՕ. 19 : Եկեացէ 'ի Սիօ-
նէ փրկիչ և դարձուցէ զգերութիւն Հակոբայ, և եղիցի յա-
ւուր յայնմիկ, յաւելցէ Տէր, ցուցանել զձեռն իւր նախանձե-
լիս առնել զմնացորդս ժողովրդեան իմ : Սատ. ԵԳ. 31 —
33 : Նշն. ԻԳ. 34 : Հոովմ. ԵԸ. 23 — 26 : Հայտ. Լ. 9 :

'Ի նորէն. Սատ. Լ. 15 : Օգոյշ լըրուք 'ի սուտ մարգա-
րէից անտի՛ որք գան առ ձեզ Հանդերձիւք գառանց, 'ի ներ-
քոյ գայլք յափշտակողք : Ի Տիմ. Ը. 14 : Նշն. Գ. 8 :
Ը Կորն. ԵԸ. 19 : Տիտ. Ը. 10 : Ը Հովհ. Կաթ. Ի. 19 :
Կող. Ի. 18 : Հայտ. Ի. 6 : Նշն. Թ. 1 : Նշն. ԵԻ. 3
և 4 : Նշն. ԵԳ. 1, 11 : Ի Թես. Ի. 4 — 12 : Հայտ. ԵԼ. 8 : Նշն. Ի. 7 :

Ե Ե Ր Ք Ի Ն

Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ի Ս Կ Ա Տ Ա Ր Ա Ճ Ի Ն

Ե Ի Դ Ա Տ Ա Ս Տ Ա Ն Ի Ն Հ Ա Մ Ա Ր

Հ Ե Ն Դ Ի Ն Ս Ի Ն Ն Ե Ի Տ Ե Ս Ե Ն Ե Ր Ո Ր Դ

Լ. Որպէս զի մէկ օրն որքան արեւէն շէկ որակով և հիւծ մարմնով ջերմութիւն, և որքան ալ լուսինէն արծաթ գունով ամենանուրբ մարմնով ցրտութիւն և արտաքոյ անոնց համակիրներէն ալ որքան որ տարբեր որակնին են՝ թափանցաբար ազդեցութիւննին երկրիս և երկրայնոց ազդելով չ'փոփոխուէին, չ'այլայլէին և չ'ապականէիննէ՝ ասոնք արդէն անչափ մեծցած և անմահացած էին, և անոնք ալ 'ի բռնութենէ վերջ չունենայիննէ, յիշեալ հոսումները չէին ունենար, և երկիրքներէն ալ չ'ազդուէիննէ. արդէն պակսուած էին. ապա ուրեմն մեր քրիստոնէական կրօնի աստուածաբանական նիւթական ենթադրութիւններէն զատ ամէնքն պետք են ոչնչանալ, որոնց լրութիւնները իրեն տմենազօր բանը կը տիրէ, որով է կատարած աշխարհիս :

Բ. Եւ մեր հոգիները եթէ հրեշտակաց փոխանակ Լ'ստուծոյ անմարմիններ անելու համար ամենակարողութեան ապացոյց լինին, պէտք էր որ մարմնաւոր չ'ստեղծուէին, զի ևս առանց մարմնոյ պարզ իմացական գոյութեան տեսակ կրնան լինիլ, կամ թէ որ խրատուց համար մարմնովք լինէին՝ մեղքերնիս ազատութեամբ մեր վրայ չենթակայանալով՝ մեր ստեղծչին կը թափանձէր, և անոր պակասութիւն տալով ամենաբարի՝ կամ ամենակատարեալ բարի գերագոյութենէն գահավէժ կ'առնէր, և կամ պէտք էր հոգինիս մարմիննուս հետ դատա-

պարտելի ստեղծէր, որ ևս ապաշխարելէն կամքերնիս յկը վերջանար և առանց կամաց գերերջանկութեան որոնմամբ չէինք ստեղծուեր, ուրեմն մարմնաւոր ստեղծուած գոլով՝ հոգինուս անմահութեան համար ՚ի սկզբանէ մարմիննիս ալ անմահ եղած և անմահ տեղէն զրկուած իրաւամբք կը մեռնին, և ՚ի վերջոյ դատաստանաւ ալ պէտք է նորոգուին, և անոր ամենազիտութեան և յառաջատեսութեան անհարկութենէ դուրս՝ այնպէս որ մեզմէն մենք և անոնք մեր մեղաց պատճառ լինելով՝ կը խրատուիմք, յիրաւունս, որովհետև որքան որ մարդկան ծընունդները և մեռնիլը չեն դադարուած՝ ոչ մէկը աշխատութենէ դադարուած չէ, որ աշխարհիս կատարած չ'լինէր, ապա է կատարած աշխարհիս :

Գ. Բայց դատաստանն ալ թէ Մտուած այնպէս կերպիւ տեսակի մեզի ունեցեր է՝ և աններհակ իրօք ալ գոյացուցեր է՝ որ իր ամէնքին նախաշարժութեան մէջ մենք մեզմէն չար և բարի որ գործեմք՝ իրեն համընթացութիւնն միայն մեր գոյութիւնն կը պահպանէ, չար չ'առնէինք ալ չէր շրջուէր, և բարի առնէինք ալ զի կերպի և իրի ներգործութիւնով ինքն նոյն է, և չարը սկսելու միջոցներէս բարիի ալ շրջուէինք՝ իրեն կամքին շրջումն չէր այնպէս տայր, և բարի առնելներէս չարի շրջուէինք ալ, զի այնպէս ևս չէր անոնց հարկական, և կը մընայ որ և չար անելնէս ալ յառաջ յանկարծ կ'զգացուցանէ, մանաւանդ որ մեղքերնիս և արդարութիւննիս հաւասարակչիւ կ'լինին, և կամ թէ որ արդարութիւննիս աւելի «մի՛ մի՛ չար կ'գայ» կ'ազդուիմք՝ վերջը պատահմունք տարակուսութեան բերք մի համարելով զանց կ'առնեմք՝ և կ'մղուինք նպատակնուս, կամ թէ որ խոչընդոտն պատճառ մի ալ կը բերէ՝ որ ականայ կ'արգելուիմք, և բաց աստէն ևս Մտուած մեզ իրեն գերագոյութեան պէս ստեղծած չէ, այլ Արդեոյն մարդեղութեան համար՝ իբրև գոյութեամբ մեզ հետ ներքուստ կը խօսի, և անոր Մտուածայնոյնը իրեն մարդկայնոյն հոգեոյն հետ թելագրուած է ազգել, որն որ առաւել չար պէտք է գործէ՝

դառնալով իրեն գերագոյութեան վնաս մը չ'դար, այլ իրեն գոյութեան փառք կը վերարբերուի, և չէ ալ նէ, անոր արգար ցասումն ստեղծուածութեան միջովն անբաժանաբար կը շտրժէ, որ ապստամբին ապերախտութեան վրէժսնդիր լինի՝ և որ ևս կը հաճի, կը միջնորդէ անոր փառք և պսակ տալու, “դի ամենայն դատաստան ետ Որդւոյ մարդոյ”, և այս ներգործութիւններն ալ մարդանալուն համար ալ կ'առնէր, և յետ մարդեղութեան ալ բացարձակ կ'առնէ, և թէ ինքնատուր կրօնքի նիւթական ենթագործութեամբ՝ և ալ առ հասարակ իրեն մարդանալուն պատկեր և նմանութիւն մարդս ստեղծելու միջով յիւրանցայնոց ևս կ'աղղէ՝ այսինքն մարդիկ բուրբէն մինչև հասած վերջինին առանց խտրութեան զիրենք ալ կը դատեն. ապա է դատաստան :

Վ. Բայց աւելի զանոնք՝ որոնք որ թիւր և ուղիղ կրօնքի առաջնորդք են՝ վասն որոյ թիւր են՝ որ հոգ չ'տարին ուղղին բերել, և ուղիղներն ալ չեն քարոզեր՝ աւելի պէտք է տանջուին, առաւել ևս՝ որ մարմնական ապրուստնին անոնց վաստակներովն են՝ և միւսներն ալ որ անգորր սրբեցուցիչ ներգործութիւն մը կ'աղղուին, և մէկ լինելու համար ժողովք չեն առներ. թէ որ կրօնքին վարդապետութեան մէջ կայ՝ և ալ կարող են նէ՝ պարտաւոր կը լինին, և առնց վերայ ևս որ “Մտուած ամենաբարի և ամենարգար է” պէտք է որ չարը և անիրարը դատէ, Մտուած անարգանաց հակամիտութիւն չունենալով չարեաց պատճառ չէ՝ պէտք է որ անարգողները պատժէ. մարդիկ ստեղծակական ընտրութեամբ չար կը գործեն՝ պէտք են որ յՄտուածոյ դատին. կամ չարեր չ'առնել ներէն յառաջ զիտութիւն ունին՝ և յՄտուածոյ չ'առնել ալ կ'աղղուին՝ ընդդէմը որ առնեն և չ'զղջան նէ՝ պէտք է որ դատուին, և մարդիկ առանց գաղափարնին շիտթելոյ զիրենք չարեաց պատճառ ենթագրելով՝ երբ որ չար գործեն, պէտք է որ վնասուին, եթէ ոչ՝ և չարերն ալ մեղքի երեսէն անհանգիստ չէին լինիր, ապա է դատաստան :

ԼԻ. Բայց թէ որոնք որ հաւատոյ լըոյն և պատուիրանաց մէջ հաստատուելով կը փրկուին՝ այդ ալ անիրաւութիւն չէ. այլ անձամբ ընկերութենէ առ ընկերութիւն արդարութիւն ունի՝ ինչպէս հրէաներէն հեթանոսներուն անցաւ՝ որոնք սիրով քրիստոնէայ եղան. և կամ թէ այնպիսի դաղանօք կը հաստատուին՝ միայն թէ կրթութիւն չ'անելով չեն կարող խօսիլ. և այսպէս ուրիշներն ալ հանրազեղ շնորհքը ընդունինէ, կամ տեղերնին քրիստոնէութիւն կը մարդարէանան, և կամ թէ անպատճառ կու գան քրիստոնէայ եկեղեցւոյն հետ կը միանան. և ընդհանուր եկեղեցին ալ որովհետեւ առանց աստուածաբանից յայտնական հաւատոյ մէջ ղեկ գոլով՝ բարեպաշտաբար արքայութիւն կը ժառանգեն, ապա է դատաստան:

Օ. Եւ աստուածաբաննիս ալ որ ճշմարտն կը գիտնան՝ ղի բերան ամենակալին է՝ և յետ դատաստանին այնպէս մեղաւորները յարուցեալ մարմնոց հետ յանդունդս նիւթական դժոխքը կը խրկէ, և արդարներն ալ անապական մարմնով յերկինս նիւթական արքայութիւն. և միայն երկրիս բոլոր անարգասաւորութիւններն ալ առանց ևս հոգիներու հետ ստեղծման ոչնչութեան կէտը կը հարկանէ՝ և ինքն ալ արդարոց ամէնմէկին սուրբ լեռան վերայի պայծառակերպութեան տեղն՝ նիւթական ենթադրութիւններսմէ կը ծագուի. և սատանաներն ալ յանդունդս աննիւթական դժոխոց տանջանաց մէջ. և այնուհետեւ ևս երբեք բանականի մը ապաշխարանաց և փրկութեան յոյս չմնար, և ոչ ևս փոփոխութիւն կը լինի. պատճառն որ կամաւոր գոյութիւններ Լստուծոյ միով նախաշարժութեան գոյութեան մէջ իրենք իրենցմէն կ'առնեն՝ և անոնց վերայ ալ Լստուծոյ կամքը հարկական չէ՝ և շրջին ալ չի շրջուիր՝ և որեւիցէ գործոց բարւոյ և չարի անեղծ ունակութիւնը հոգիներէն ալ չի վերջանար՝ որ ևս կարողանային փոփոխուիլ, ապա ուրեմն է աշխարհիս կատարած և վերջին դատաստան:

ԼԿ. Հակառակօք բնական և բարոյական նախանձովք էակներ ժամանակի ներքեւ ոչնչէ ինչ չ'եղան՝ անժամանակ ան-

ծայր էութենէ մը եղան՝ որ է Լստուած : Բ, Լձն բանի կողմերուն վրայ երեք անբաժան զօրութիւն տեսնուելով՝ այն Լստուածն ալ գերագոյութիւն՝ Հայր, Որդի և Հօգի Սուրբ է : Գ. Տիեզերքս գեղեցիկ գօլով՝ սկիզբնին լոյս է, և երկինքը և երկիրս լուսաւորաց ներգործութեանց ընդհանուր կրելութեամբը չի շարժիր : Դ. Եւ մեր մտքին Լստուծոյ մէջ ընկողմելով հոգինիս ալ անմահ են : Ե. Ըռանց մարմնոյ սոսկ անմարմին էութիւններ գոյութեան տեսակ լինելով՝ իմանալիներ կան, և անոր սիրոյ մէջը ըստ տեսականուն մեր արդարներուն նիւթական արքայութիւն, և մեզմէն չարագործներուն ալ նիւթական դժօխք և անոնցն ալ աննիւթներ կան՝ գոյութեան օրէնք կացուցանելու և դաստիարակութիւն անելու համար :

Չ. Եւ ըստ մեր տեսականու՝ ոչնչալեաց և անոչնչալեաց շղթայ նիւթական եկեղեցւոյ և ո խորհուրդներն են : Լ. Սէկ հովիւ մէկ տիեզերակալ չէր կարող յաղթել և մէկ չարչարեալ հիւան ալ Վրիստոնէութիւնը առանց հրաշից չէր կրնար կազմեր : Լ. Եւ անոր բանին վրայ ալ ընդհանուր Վրիստոնէութիւն չէր լինէր : Թ. Կռապաշտներ Լստուծոյ անունը ու չինչ բանի վրայ չէին դնէր մինչև աւանդութիւն չի կենար, և նեոեր ալ նախանձ չէին ունենար զիրենք Վրիստոսացնել, և տարաձայնութիւններ ալ երկու կողմով անհամբերութիւն չէին լինէր : Ժ. նալ եթէ դատաստան չի կենար, խղճմտանքնիս զմեզ չ'էր կատաղեցնէր. ապա և ըստ այսօցիկ քրիստոնէական եկեղեցին է անսխալ. ինչպէս որ վերերը ներքին և արտաքին ապացոյցներով ստուգեցինք. բայց և առաջիկայ եղծերնիս պակասութիւննիս լեցնելու ալ, և այնպէս ընդունողներուն համար ևս աշխատեցանք, և յուսամ թէ անվաւեր չպիտի համարուին :

Ա Ր Տ Ե Ք Ի Ն

ՆՈՅՆ ԱՇԽԱՐՀԻՍ ԿԱՏԱՐԱԾԻՆ

ԵՒ ԴԱՏԱՍՏԱՆԻՆ ՀԱՄԱՐ

Հ Ե Ն Դ Ի Ս Ք Ս Ե Ն Ե Ր Ո Ր Դ

Աշխարհիս կատարածն. Նոնն. Լ. 3: Խաւար 'ի վերայ
անգնդոց: Նոյն. Գ. 17: Լնիծեալ լիցի երկիր: Նոյն. ԺԹ. 25:
Լս տեղաց հուր և ծծումք: Սաղմ. ԽԹ. 3: Հուր ա-
ռաջի նորա բորբոքեացի: Նոյն. ՂԼ. 28: Նոքա կորնչին:
Լսայ. ԺԳ. 10: Լս լուսին մի տացէ զլոյս իւր: Յովէլ. Գ. 15:
Լս աստեղք ծածկեացէն զլոյս իւրեանց: Մատ. ԻԳ. 19:
Լս զօրութիւնք երկնից շարժեացին: Գուկ. ԻԼ. 25. Մարկ.
ԺԳ. 25: Բ Պետ. Գ. 1: Լս երկիր՝ և որք 'ի նմա գործք
գտանիցին՝ (անցցեն): Յայտ. ԻԼ. 1: Օհ առաջին երկին և
երկիր էանց:

Յարութիւն մարմնոց մերոց: Նոնն. Գ. 11: Լսլից ԺԳ. 19:
Յես. Գ. 32: Գ թագ, ԺԼ, 21: Լս ելև այնպէս: Լզեկ. ԻԼ, 10:
Լս կանգնեցան կաջին 'ի վերայ ոտից իւ-
րեանց: Մատ. ԻԳ. 28, 36: Լնդր և արծուիք ժողովեացին:
Յովհ. Ե. 25: Լս եկեացեն արտաբս: Գործ. Ժ. 32: Իբ-
րև լուան զյարութիւն: Լ կորն. ԺԼ, 13: Լթէ յարութիւն
մեռելոց չիք, ապա և Վրիստոս չիցէ յարուցեալ: Յայտ. Ի.
13: Լս ետ ծով զմեռեալս իւր:

[Լս դատաստան: Նոնն. Բ. 17: Նոյն. Գ. 11: Լնիծեալ
լիջիր դու: Նոյն. Լ, 23: Լս ջնջեաց զամենայն հասակ:
Նոյն. ԺԹ. 24: Լս Տէր տեղաց: Իմաստ. Ժ. 5: Լսայ.
ԺԳ. 19: Լմովս. Գ. 11: Գուկ. ԺԼ, 28: Յուգ. 11:

Ըհաւաստիկ եկն Տէր , առնել զգատաստան ըստ ամենայնի :
 Սաղմ. ԺԻ. 9 : Դատաստան Տեառն ճշմարիտ է՝ և արդար
 է ՚ի նոյն : Նոյն . Նոյն . 5 : Եւ յաշխոյղ ՚ի դատել քեզ : Սա .
 Գ . 12 : Եւ զյարգն այրեսցէ անշէջ հրով : Նոյն . Ե . 22 :
 Նոյն . ԻԲ . 13 : ԻԳ . 30 : Ժողովեսցէ զընտրեալսն : Սարկ .
 ԺԳ . 26 : Գլուկ . ԻԸ . 27 : Ը կորն . ԺԼ . 52 : Ը թես .
 Գ . 15 : Յայտ . Ը . 7 : Նոյն . Ի . 13 : Եւ դատեցան իւրա-
 քանչիւր ըստ գործոց իւրեանց . և այլն :

Ս Ե Ր Զ

ԱՊԱՑՈՒՑԻՑ ԿՐՕՆԻ

ԱՍՏՈՑՈՅ ԳՈՅՈՒԹԵԱՆ

ԸՆԴԴԻՄԱԴ ՐՈՒԹԵԱՆՑ

Ե Ղ Ծ Ը

Ը. Ըստուծոյ գոյութեան համար խմբագրութեանցս ընդդիմամարտք անհասութեան պատճառաւ պէտք է որ երկրիս մէջ զգալի վանողութիւնը և ձգողութիւնը փոխադրեն, որ ասոնք ալ մէկզմէկու դէմ լինելով՝ իրարու խտրոց կու տան, և այսպիսեալ ալ հունաւորութիւն, և հունաւորութեամբ տիեզերաց կարգէն դուրս ազատութիւն, և ազատութեամբ ալ իրարմէն խորշումն, և խորշմամբ ալ անմիութիւն, և անմիութեամբ ալ առանձնանալ, և առանձնանալով ալ զատ զատ պէտք է կենային. և եթէ ոչ մէկ գերագոյութենէ պէտք էին մղուիլ, և մղուելով ալ 'ի սկզբանէ չ'գոլով անկէջ արտաքսապէս գոյութիւն պէտք է առնէին՝ որ այն ալ ուրիշէն չէ՝ և 'ի վեր ուրիշ ալ բնազանցապէս չ'որոնէինք:

Բ. Կամ մեր ծանուցման պէս՝ ոչ մէկ և ոչ շատ երկիր, այլ մէկ մէկ իրեր կ'լինէին, զի երկիրն և կամ երկինքն հակառակօք են. ուստի միայն երկրի վերայ ածենք նէ, ինչութիւննին ազատ չեն ծանուցուիր, քանզի լուսաւորաց ազդեցութիւններուն ներքե ևն. և թէ որ երկիրներու վերայ բերեմք նէ, ամենեին չեն ծանուցուիր, որովհետև լուսաւորք երկիր կը լինին, որ երբեք չեն:

Գ. Կամ թէ յաւիտենական որ ասեն, ըստ զգալոյն բնաւ փոփոխութիւննին չեն գիտցուիր, և եթէ պակասութիւն չունենային՝ այդ այնպիսի արտասանութիւն մը կը լինի ինչպէս թէ առանց մեկնութեան մէկ մարդուն մեռաւ և չ'մեռաւ ասեմք, կամ զի որ ինչ զգալիապէս կը փոխուի, ապա կ'սպառի և արտաքոյ կրօնին ալ կ'ոչնչանայ՝ արդ սկզբէն յոչնչէ ինչ չ'լի-

նելով պէտք է ամենակարողութենէ մը լինի :

Վ. Իսկ և ըստ իմանալոյն՝ հրեշտակաց իմացականութիւնները ընդհանրապէս փոխադրեննէ, առանց մարմնոյ մեր հոգւոց պէս միւսնոյն գոլով, առանց առ Մատուած հաւատոց և հաճոյութեան յընչէ անգամ հրաշք չեն կարող գործել, ասել է թէ և իրենք իրենցմէն ալ չեն եղած, և նիւթէն ալ չեն՝ զի ամենակարող անհունութեամբ նիւթին արարիչ պէտք է լինէին, և եթէ մեր հոգիներն նիւթին խոչնդոտութեամբն այնպէս անկարող որ լինին, ապա ևս Մատուծոյ ներքինքը չեն, և եթէ ոչ ամենակարողութիւն մը մարդանայ ալ, ամենեւին չի տկարանար, բայց թէ որ մարդկայինը երեցնէնէ՝ այս ալ Մատուածայնոյն ներգործութիւնը արգելմամբ կը լինի՝ և կը ցուցանէ ՚ի սկզբանէ առանց իրօք գոյութեան ստեղծուածոց մնալը՝ և ոչ այլ ինչ :

Ե. Եւս թէ Եպիկուրոսի, Սօլթէոի, Սօլնէյի ապաստանութիւն՝ այդ բոլորը սրտմտութեան խօսուածք են՝ և եթէ ոչ Մատուծոյ ամենիշխանութեան ներքև անգամ դուր բոլորովին անհաւատ և անարսելի չեն, (Յակ, Բ, 19, և կամ թէ որ չեն տեսնարնէ, անտեսանելի է էութիւնը, և եթէ ոչ տեսանելիք ևս Մատուած կը լինին, բայց թէ յայտնաբար փոխարէնը վճարեց որ տրամաբանութեան եզրը հարկանէ, մանաւանդ թէ և այն զօրութիւննին ալ և մեր միտքն ալ որ տիեզերախոյս ձգողութեամբ աննիւթ անհունութեան մէջ կ'ընկղմի, չեն տեսնուիր, կամ թէ և ժամանակաւոր արտադրականները արտադրիչ նիւթին ժամանակ չեն տարնէ, իրենք ալ նիւթական չէին լինիր, ապա ուրեմն է Մատուած :

Օ. Եւ կ'ասեն թէ՛ Մատուած ամենքը հաւասար ստեղծած չէ. արդ՝ թէ որ ամենքը հաւասար ստեղծէրնէ՛ չէին կարող առաքինի լինիլ, կ'ասեն թէ խեղ ախտաւոր թող չի ստեղծէր, այդ ալ մահուամբ մեռանիցիս դրութիւնէն զատ ատոնք ամենքը մեղքն և իրարու հետ նախանձ ունենալին յառաջ կը բերեն, նոյն և ուրիշ հարուածները, և պատերազմի մէջ ալ

Աստուած միայն իրեն նախաշարժութիւնովն արգարոյն կ'օգնէ, և կ'ասեն թէ պէտք էր որ փոքր տղայոց մահ չ'լինէր, այդ ալ անոնց ճնողաց համար է, որ զանոնք Աստուծմէ շատ կը սիրեն, որոնք և այլ ամէնքը չեն կարող անոր ամենաբարի գերադոյութեանը հակառակիլ, որով ուրեմն գոյ Աստուած :

Ե Ր Ո Ր Դ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ը Ն Դ Դ Դ Դ Դ Մ Ա Դ Դ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ց

Ե Գ Ն Ծ Բ .

Ա. Աստուածային Արրորդութեան համար խմբագրութեանցս հակառակորդք՝ առանց համեմատութեան Աստուած մի անձն է հնչեննէ, այդ յառաջ քան զուրն չէ, շատ շատ յեա լրոյ ուղղութիւն մը լինինէ, այս ալ մեր ներքին ներգործութիւնը և սէրը քննելէն յետոյ ստեղծուածներէն որոշելու համար ներքին ներգործութիւն չ'ունենալով գոյութիւն չ'ունենար, գոյութիւն որ չ'ունենայ՝ բնաւ գերագոյութիւն չ'ունենար, և այդպէս ալ ոչնչի վրայ անօգուտ հաւատք կը լինի :

Բ. Այս սէր ալ չէ նէ՝ մոլեկան գոյութիւն կ'ունենայ՝ որ չէր կարող բարի ստեղծել, և չէր կարող 'ի ներքս ատելութեամբ փառաւորուիլ՝ և առանց 'ի ձեռն համեմատութեան ծանուցական գաղափարի ալ, ինչի որ պէտք է հաւատամք՝ չենք գիտեր և չենք ստորոգեր՝ և առանց գիտութեան և ստորոգութեան հաւատքնիս ալ հաւատք չէ, զի եղրակացուցաբար հաւատքն է ծանուցելաց հաւանութիւն կամ ընդունելութիւն :

Գ. Այս 'ի բնութենէ որ Աստուած կայ հետերնիս լինէրնէ,

'ի սկզբանէ լուր պէտք չէր լինէր . և կամ թէ կռապաշտներ որ անոր անունը ինչ բանի փոխադրեցին՝ անոնք ալ կ'աստուածանային . և անհնարին ևս մոլորութիւնն որ Մատուած մեր ստեղծական գոյութիւնը կը լինէր , և սխալանաց ենթարկուելով ալ պէտք էր դատաստանիներքը ընկնիլ . և ոչ գոլ Մատուած , որ 'ի ձեռն համեմատութեան գերազանցաբար չ'զիտնայինք Արրորդութիւն :

Գ . Եւ կամ ասկէց զինի անձամբ բաժնուիլն՝ և դարձեալ մի գոլն՝ ինչպէս մեր և հրեշտակաց հոգիները բնութեամբ իրարմէ չեն բաժնուիր , բայց բարոյական նախանձներով ըստեղծուելնուն՝ և աշխատանօք նորանոր դաղափարելնուն համար՝ բոլոր լուսով իրարու մէջ չեն տեսնուիր . այլ և Մատուածայինքն 'ի բաժանման անբաժան և յանբաժանման բաժանեալ են . որովհետև աննախանձ և յաւիտենից նախադաղափարութեամբ են մէկտեղ ամենակարող , ամենիմաստ և ամենախնամ և այլն , որ գերամաքրապէս իրեն կը վերաբերուի . ուստի է Մատուած Արրորդութիւն :

Ե . Եւս կ'ասեն , եթէ Մատուած Արրորդութիւն է նէ՛ բազմաստուածութիւն կը կենայ , իրաւունք չէ՛ պատճառը որ Մատուած բնութեամբ և էութեամբ աննախանձ ներքին գործքեր 'ի յաւիտենից չ'ունենարնէ , ինքն ալ գոյութիւն չէր ունենար ասացինք և կ'ասենք , և 'ի վերայ ալ ամէն ստեղծուածոյ վրայ երեք անանջըպետ շարժմունքներ ունի հրեշտակի , մարդոյ և տերեւի և այլն , որ ասոնց անկողմերը երեք Մատուածային բաժանեալ անձինք են , որովհետև ստեղծուածներէն արտաքոյ իրեն չենք կարող անհամեմատ ճանաչել և առանց նախաձու ալ հոգեկան ամենուրէքութիւնը՝ և անձայր անհունութիւնը գերագոյութեամբ մէկտեղ ամենասրբազան ստորոգելիքներով պսակուած է . այս անձնական զանազանութիւնները նեն կ'ասեն . կը իպնչ ատասխանեմ թէ՛ Մատուած մի անձն և մի բնութիւն ասելնին ի՞նչ է . ասել է թէ աննախանձ այնպիսի ներգործութիւնները մերը պիտի վաւերացնէ և

ժութիւններ ունին . և պարզ լուսոյ առնչունակ մարմնով որակով և զօրութիւնով այն ձևեր չ'լինիննէ, երկրիս մէջ բոլորովին միական կապակցութիւններ կ'ունենային . ոչ դոյութիւն, ոչ ծնունդ, ոչ արտադրութիւն, և ոչ ապականութիւն կը լինէին, և երկինքներ ալ առաջիջմամբ գալարուիլ չ'ունենաննէ լուսաւորներ չէին ընդհատուիր, և ոչնչակէտ ամենապարզ ստաղաբաշխութեամբ՝ կամ լաւ է ասել աիեզերաբանութեամբ՝ Տերերնին պէտք էր ասել, “յայնժամ արեգակն խաւարեսցի և լուսին ոչ տացէ զլոյս իւր, և աստեղք երկնից թօթափեսցին, և զօրութիւնք երկնից շարժեսցին” . որուն երբէք պատճառ չ'տրուիր, պատճառ որ՝ առանց բանի և մահացուաց վերայ ներգործ շարժական մարմիններ ալ պէտք են մասնաւորապէս ոչնչանալ . Լստուծոյ ամենազաղափարութիւնը ներքին գործքերէն զատելու համար . իսկ և աստուածաբանաբարն ալ իրենք սկզբնաստեղծ մարդիկ պէտք էին լինիլ . որ ապաստանուելնին վաւերացուն, ուրեմն ինչպէս որ բնականաբար՝ նոյնպէս և աստուածաբանաբար ենթադրութիւննին սխալ ալ և ամենասխալ ալ են :

Ի. կ'ասեն՝ թէ հետեւաբար անոնք որ երկրէս ամենամեծ մարմիններ եննէ, հարկ է որ բնակչօք լինին՝ դատարկ չ'պիտի լինին, արդ այդ ալ ստոյգ չ'է . պատճառը որ՝ ես Լստարատայ լերան վերայ կանգնած՝ արեգակին և միւսներուն գնտերն ծագմունքներուն հետ կը տեսնամ՝ առանց ժամանակ բռնելու, և հայոց ձորերուն մէջ արեգակէն արշալոյս գործուած կը տեսնամ, որով լուսոյ ծագումը չեմ կրնար չափէր, որ երկրիս ամենամեծ լինելնին ենթադրեմ, և ալ Պարսկաց շահին կարկէհանը ապարանը լուսաւորելով, ապարանէն մեծ չեմ կարող ենթադրել ինձ խիղճ կը լինի, և Լստուծոյ անհուն ամենակարողութիւնն ալ, ամենամանրացուցայայտներով մրջինին ձեղքուած ճակատին մէջ աւելի ամենարուեստ կը տեսնամ քան թէ փղին մէջ, և այսպիսով ալ մարմնոց մեծութիւններուն վրայ Լստուծոյ կամբը հարկական չեմ ենթադրել, և ալ լը

ժողովուրդներ ունին . և պարզ լուսոյ առնչունակ մարմնով որակով և զօրութիւնով այն ձևեր չ'լինիննէ, երկրիս մէջ բարութիւն միակամ կապակցութիւններ կ'ունենային . ոչ գոյութիւն, ոչ ծնունդ, ոչ արտադրութիւն, և ոչ ապականութիւն կըլինէին, և երկինքներ ալ առաջիջմամբ գալարուիլ չ'ունենաննէ լուսաւորներ չէին ընդհատուիր, և ոչնչակէտ ամենապարզ ստաղաբաշխութեամբ՝ կամ լաւ է ասել ա ինզերաբանութեամբ՝ Տերերնին պէտք էր ասել, "յայնժամ արեգակն խաւարեցի և լուսին ոչ տացէ զլոյս իւր, և աստեղք երկնից թօթափեցին, և զօրութիւնք երկնից շարժեցին". որուն երբէք պատճառ չ'տրուիր, պատճառը որ՝ առանց բանի և մահացուաց վերայ ներգործ շարժական մարմիններ ալ պէտք են մասնաւորապէս ոչնչանալ . Լստուծոյ ամենագաղափարութիւնը ներքին գործքերէն զատելու համար . իսկ և աստուածաբանաբարն ալ իրենք սկզբնաստեղծ մարդիկ պէտք էին լինիլ . որ ապաստանուելնին վաւերացունին . ուրեմն ինչպէս որ բնականաբար՝ նոյնպէս և աստուածաբանաբար ենթադրութիւննին սխալ ալ և ամենասխալ ալ են :

Բ. Կ'ասեն թէ հետեւաբար անոնք որ երկրէս ամենամեծ մարմիններ եննէ, հարկ է որ բնակչօք լինին՝ պատարկ չ'պիտի լինին, արդ այդ ալ ստոյգ է . պատճառը որ՝ ես Լստարատայ լերան վերայ կանգնած՝ արեգակին և միւսներուն զնտերն ծագմունքներուն հետ կը տեսնամ՝ առանց ժամանակ լունելու, և Տայոց ձորերուն մէջ արեգակէն արշալոյս գործուած կը տեսնամ, որով լուսոյ ծագումը չեմ կրնար չարիէր, որ երկրիս ամենամեծ լինելնին ենթադրեմ, և ալ Պարսկաց շահին կարկէհանը ապարանը լուսաւորելով, ապարանէն մեծ չեմ կարող ենթադրել ինձ խիղճ կը լինի, և Լստուծոյ անհուն ամենակարողութիւնն ալ, ամենամանրացուցայայտներով մրջիւնին ճեղքուած ճակատին մէջ աւելի ամենարուեստ կը տեսնամ քան թէ փղին մէջ, և այսպիսով ալ մարմնոց մեծութիւններուն վրայ Լստուծոյ կամքը հարկական չեմ ենթադրել, և ալ ըլլ

բոլոր ակեղերք զան ազան վարկածով զրջիս տակը բերելով, մտքիս թափանձութենէն ալ վեր չեմ սեպեր, որ այնպէս նախապաշարուիմ, թող և ուրիշները. քանզի զգալի աշխարհս լոյս ենթադրեցինէ, չեմ ուզեր ժխտել թէ ամենաբարին Աստուած սկիզբէն իրեն բանիւն և հոգւովն ժամանակ, իմանալիներ և երկիրս ոտեղծած չէ, միայն թէ աշխարհիս նիւթը որակով պէտք է գիտցուի, և ամենապարզ որակն ալ, որքան որ բաղադրութեամբ շրտութիւն մարմինէն և զօրութենէն անհետ չլինելով, որակը ինչ անուան որ կ'ենթադրուի, նոյնպէս մարմինը և զօրութիւնը անկէց չեն կրնար բաժնուիլ, բայց Աստուծոյ ամենիմաստութիւնը մեղմով յառաջ բերած տկարութիւննիս տեսնալով, երկիրը բաղադրութեամբ լուսոյ ստեղծեց, որ լոյսը Աստուած չպաշտենք՝ երկինք և երկնայիններ ալ լուսոյ պարզութեամբ, փամփշտած և խորանած անեղն ալ իրեն կամքէն կախուած է՝ և մեր փամփշտած ասելն ալ, իրեն խորանած անելուն բնականաբար մտեցնել, և զայն ալ յետոյ ընդունել տալ է. քանզի և սկզբնական աստղաբաշխութեամբ՝ կամ տիեզերաբանութեամբ չէ կարելի որ՝ ասկէց ամենապարզը լինի, լուսատու լինել յերկիր, երկրիս լոյս կուտան լուսաւորք, երկինքներ որ չունենան՝ չեն կարող տալ, երկինքնին որ լոյս լինին՝ արդէն կ'այլալուէին, և երկիրն որ ըստ լուսոյ բաղադրութեանց չլինէր, բնաւ անոր մէկ որակը իրեն մասին վրայ չէր գծուէր, լուսին աստղերն ալ արեգակէն լոյս առնէին նէ՛ բոլորն ալ արեգակէն պէտք է լինէին՝ ինչպէս կոտրտուեցան և այն. բայց միայն թէ սե հողեր չեն կրնար մեր այսպիսի ասացուածներուն հակառակիլ. պատճառը որ ամէն որակ հողեր մէկտեղ ժողուելով՝ վրանին ջուր լեցնելով՝ և բնաւ տեղէ մը օդ առնելու տեղ չթողելով՝ անշուշտ սե հող կը ջուրին և երկաթի կղզանքներն ալ կրկին հողէն սնանելով՝ իրենք երկաթ կը ջուրին՝ և հողերնին ալ կղկղանք, ասոնք մասնաւոր ընդդիմութիւններ են, որ մեր ընդհանուրին ընդ գէմ չեն լինիր, ուրեմն լոյս է՝ աշխարհիս սկզբունքը:

Գ. Կ'ասեն թէ լուսինը գիտցուած է, բայց միւսները չեն
 գիտցուած, միայն թէ ինձի լուսնոյ իրենց գիտութեան համա-
 ձայն մէկ պատճառ մը հասած չէ, այլ որպէս թէ երեք ծեր
 մէջը տեսած են, և ատով ալ ես, դու և այլն կը լինիմք, և
 այդպէս ալ նուրբ որ և նկատեն նէ՝ ուրիշներուն մէջն ալ պէտք
 է տեսնուին, և ուրիշներն ալ լուսին չեն նէ՝ և կամ որքան
 որ լուսոյ որակներն են՝ լուսեղէն են. և այնպէս տեսնուելով
 ալ պէտք է երկիրներ մակաբերուին, պատճառը որ, ովկիա-
 նու հայելու մէջ լուսաւորք կ'երևնան նէ՝ և լուսեղէն ալ
 նաւարկելու ժամանակը երկիրը արեգական վրայ գիտցաւ և
 մակաբերեց թէ երկիրը արեգակէն եղած է, երկիրը սոսկ ջերմ
 չէ. անոր պէս՝ որ անկէց լինի, որովհետև ջուրը հողին լու-
 ծումն է, ուրեմն անոնց մէջն որ երկիրս կ'երևնայ՝ մէջերնին
 ջուր ունին, երբոր ջուր ունին երկիր են, անոնք որ շարժուին
 նէ՝ երկիրն ալ պէտք է շարժուի, շատ բարի, այդպէս մակա-
 բերութիւններ միական չեն՝ որ ապացոյց լինին, պատճառը որ՝
 լուսաւորք ապակիներու և ականց մէջ ալ կ'երևնան, և այն ա-
 պակիները և ակները կ'երթան լուսնոյ միական համաստեղու-
 թեան ազդեցութեանց կ'ենթարթուին, և արտաքոյ անոնց
 այնպէս երևցնելն ալ մէկը որ ինչպէս գիտակի մը ապակիներ՝
 այնպէս կ'արդարեալ երկիրներուն միջաբար լուսաւորնու-
 ծադուելնին կը պատճառեն, որովհետև լուսոյ մէկ տարրեր
 միւսին թիկունքը գալով՝ այդ երկոյթները կզգացուցանեն, և
 երկրորդն՝ լուսոյ անդրադարձութիւննին այլափոխուելով ալ
 պատճառ կը լինին, և ոչ թէ երկիրներ են, բայց և ալ կ'ա-
 սեն թէ լուսաւորք իրենց առանցքներուն մէջը շարժումն ունին,
 սուանց ընթացման ծագումը չեն ունենար, և երկիրը կուղէ-
 րնութեամբ ցուրտ լինի, կուղէ լուսնոյ և իրեն համաստեղու-
 թիւնովը ցուրտ լինի՝ հակառակ է, որ արեգական ջերմու-
 թեան դէմ շարժուի, և կուղէ բնականաբար ջերմութիւն ու-
 նենայ՝ հակառակ է, որ լուսնոյ և այլոց ցրտութեան դէմ շար-
 ժուի, և հարկապէս ալ անոնք որ և իցէ կերպով պէտք է

չարժուին որ մեզի գիշեր և ցորեկ բերեն և տանին, ապա ուրեմն երկիրն է անշարժ :

Գ. Եւ ալ կ'ասեն, թէ Լ'րեին ծագումը մարմին լինէր նէ անկեղտ սպիտակ գոյներով բամբակ, կամ պաստառներ պէտք էր վառեր. կը պատասխանեմ՝ բամբակը չիվառելուն պատճառը սոսկ ցուրտ է՝ և կրակն ալ ջուրի բաղադրութեան հետ կը վառէ զայն, և արևն ալ շիրական ներգործութեան հետ հաղորդուելով կը վառէ. և այլ թէ երկիրը չիշարժուի նէ ամէն բան վար կը թափի, ամէն ինչ այս տեղ միութիւն չունին՝ քան զի մանրացոյց և խոշորացոյց դիտակներով հսկառակ նուրբ թելերով կապուած կ'երևնան. որոնց ընդդիմահարուք կմ գետնաշարժութեամբ շարժուի նէ՝ ցիրեցան կը լինին, բայց չթափուելին լուսաւորաց ծագմանքներով բանուած են. և հուրերնին և ջուրերնին ալ ապականուելով և նորոգուելով հողին հետ անչակցութիւն ունին. ուստի ոչ շարժելու կ'օգնեն և ոչ ալ վար կ'ընան թափուիր. մանաւանդ երբեմն ծծումբներ երկրի ամէն կողմի սառուցեալ ցրտային շրջապատներէն Լ'րաբխայ արշաւելով՝ ծովերը ցամաքեցուցած են. եթէ ոչ՝ անոնց այն կողմերը տէրութիւններ չպիտի բնակուէին. ինչպէս հողերնուս իմացականութիւնը՝ և սուրբ գիրքը կը յայտնէ՝ և այս տեղն ալ միշտ գետնաշարժութիւնները՝ և նոյն գիրքը կը վկայեն “եկաց վիշապն ՚ի վերայ աւաղջ” զի ջուրը մինչև հողերը աւաղ չի շինէ՝ զանոնք կը ծակէ :

Ե. Ուստի մեր արդի աշխարհագիրներուն արևմուտքէն արևելքը բոլորելին՝ Տարեթ ‘Սահապետին Սասիսի չորս կողմը պտրտելուն նման ինչ մըն է. և ծովեր ալ ինչպէս աղայք օրորոցներու մէջերը կը պատսպարուին, որով երկիրը բոլորակ չեն կարող ենթադրել՝ և նաւակներու կիսաբոլոր կտորուանքնուն ալ կորնթաց լինելին՝ փոքրիկ զուարճութիւն մըն է. որովհետև ծովերու թեկնահաս անքներով բերանակոր ալ կը լինին. և հորիզոնին ալ աչքի զորութեան և տեղւոյ ենթադրուելով զանոնք կը հոգնեցնեն. և ՚ի վերջը երկիրը երկնքի

Տես կը կցորդեն՝ և կամ թէ ազատ Մտուծոյ բանիւր ոչնչի վրայ կենալ կը հաստատեն. և սլաքաւ խորտիկներու շարժիլն ալ օգին ապահանացու լինելուն համար՝ երկրին շարժման յարացոյց չեն՝ և կրակն ալ ապացոյց լինի նե՛, արդէն երկիրը վառուած էր. բուռվարը բերնէն գլխի վար դարձնենք՝ և պատան ալ բաժակէն վերցնենք նե՛, ընդամենքը կրակը և ջուրը վար կը թափուին. և նոյն երկիրը առանց երկնայնոց ազդեցմանց չի գոյլով՝ տղային մօրը արգանդը խաղալն, ասել է թէ Արկիրը մեր շարժուիլը չիմանայր՝ և նաւահանգստին յետս գընալը նախն գնալուն հետ կ'ազդուինք. և այլ այսպիսիները անշուշտ արծուցն թաւը մէկ կողմը կը ծռէին և որ չեն ծռէր. ապա ուրեմն երկիրն է անշարժ:

Օ. Բայց և թէ երկրիս բեկունքուն վրայ երևցած աստղերը՝ և արջ աստղին յամբ գնալը, և արևուն խաւարելու ժամանակը ապացուցին՝ որ անոնք կրկնադարձ ելևեջ կը լինին, և այս ալ Մինեացոց վրայ պէտք է իյնայ՝ որ ինքը չի պաշտեն. և բոլորագծին երկայնութիւնն ալ կը պատճառէ. և խոտորակներն ալ բազմազի ներքին առաջէն անոնց միաւորութեան հանդիսակին կ'երևնայ՝ և այս ալ երկինքն երուն առաջին ջմուռներէն կը պատճառի. Բայց թէ որ մոլորակներու անուան ապաստանուին նե՛, երկիրը մոլորակ չէ. և թէ ոչ մէկ պէտք է լինէին, և թէ որ բարդերուն՝ կամ կենդանակերպներուն միջերը արևը զեզերելով՝ ասորի կը քործէ՝ քար քարի վրայ չի շարժուիր. և իրարու հօրկանելով կը բեկրեկուին. և թէ որ երկինքներ ճանչելով շարժուէին նե՛, հակառակօք փամփուրջաձև երկինքներ չեն լինիր՝ վար կը թափուէին. և անհակառակօք ալ անբարեխաւանապէս՝ ընդհատակաւ լուսաւորներ կը լինէին և ոչ ալ չէին հասէր. և անոնք ալ փութով դալարուած էին. և թէ որ Արդեաննան զորութեամբ՝ անթիւ երկիրներ՝ անթիւ արեգակներու դէմ՝ շարժուէին նե՛, ի հարկէ մէկ լինելով իրարու հետ կը խառնուէին, թող որ չէին բաժնուէր. թող որ ոչնչ ու թեան հակառակ տարեքնին գատ

զատ կը կենային, և թէ որ հակառակօք եննէ, 'ի հարկի կամ բանութեան մէջ արևներ անոնց պիտի ծագէին. և այնպէս ալ մինչև փամփշտածնէ գրութիւն չունենայիննէ՝ չէին կարող ծագուիլ. և ալ քիչ քիչ շորցնելով՝ երկինքներու շարժումը չէին կրնար տալ, և 'ի վերջոյ տաննէ՝ պէտք է փշրեն. ապա և ըստ այսմ՝ երկիրն է անշարժ :

Եւ Մ. և կ'ասեն թէ սուրբ զիրքը մեզի իմաստասիրութեան չ'առաջնորդեր. ուրեմն չ'գիտցած բաներնուն գրութիւններ է, և բոլոր փոխաբերութիւնները, խելամուտութիւնները և այլարանութիւնները՝ համեմատութիւն պէտք չ'են ունենալ, Տեսուայ "Արևն կացցէ"ն՝ երկիրն կացցէի տեղ անդրադարձական շրջաբերութիւն մի է, Ազրասայ ալ "վասն զի արշաւանս ունի"ն ալ շրջաբերութիւն չ'լինիր, որ է հակասական ուրեմն : Ա'ասեն՝ թէ անոնք ռամկաց համարենն սասած . . . , ուրեմն բնական դիտութիւնը Մատուածարանութեանէն ծայրագոյն դաս պէտք է որ լինի, կամ Մատուած պաշտել տալն՝ անոնցմէ ըստոր՝ կամ հասարակ՝ և կամ անոնք Մատուած մէն գեղեցիկ պէտք էին լինիլ. և ալ կ'առաջարկեն թէ՛ անոնց Մատուած բարոյական միջոցներ տուաւ, ուրեմն իմաստասիրութեան մէկ մասն միւսներու հետ չ'պիտի պատկուի, և առանձին դպրութիւն լինի, որ անգամ բանաստեղծութիւն մը չ'կրնար ազատուիլ, կամ թէ Մատուած թիւր միջոցներ կուտայ զայն հաստատելու համար՝ կամ թէ երկու Մատուած պէտք է կենան՝ որ անոնք ալ անկարողութեամբ հնարք պէտք է գործեն. կ'ասեն թէ՛ արեգակը մագնիսով երկիրը կը բռնէ, ուրեմն երկիրը չը շարժուիր, և հետք պէտք է միարնէ. և տիեզերացս նիւթը լոյս է ասելնիս Մատուածարանութեան համընթաց է, որով հետև գեղեցիկ է, և հողիներն ալ լոյս չեն, բայց գեղեցկագոյն են, և նոյն Մատուած իր բանին և հոգւովն լոյս չէ, բայց ամենագեղեցիկ է, սպասամբեալ հրեշտակաց և մարդկան էութիւնները խաւար չեն, այլ յուսահատութիւննին և կատարութիւննին խաւար են, և երկիրը չ'շարժուիր, պատճա-

որ որ մասանց անհատութիւնները՝ ամէն վիճակներով Մատուած կայ կը գիտցընեն, և լուսաւորք որ չ'շարժուին, կամ խաւարելին պատահական լինին, իրենք ալ կը լինին, Մատուածմէն ստեղծուած չեն լինիր, և Մատուած չ'իշխելով ամէնքին խաբէական միջոցներով զինքն կ'ուզէ յայտնել, և թէ ոչ ուրեմն երկիրս է անշարժ:

Բ. Լը ալ կ'ուզէ երկիրս շարժուելը կամ Թարգեսեան, կամ Արայերնիկեան, կամ Ալեոսեան, կամ Պուլիելմոսեան լինին, տղայոց երեակայութեանց լոկ խայծ մի կու տայ, բայց ոչինչ կերպով հաստատութիւն չ'ունի, և 'ի վերայ՝ թէ լուսաւոր երկիրներ են՝ բարբոսներ եղը Հուննար, և ամենալուսնագաւոր վանողական և ձգողական անիմատ Մատուածներ, կամ սնոսի շնչաւոր նիւթապաշտութիւն յառաջ կը բերեն, Պրտղոմեանն ալ բնաւ մինչև առանց անճշմարիտ վարկածոց շքեղաբանութիւն մի է, և տասնհորդ երկինքներու արիիններէն տասն որակներ երեւոյնն ապացոյց չ'ունի, և Տիքոնեանն և այլոց ամէնքն ալ առանց ճշմարիտ նիւթաբանութեան տեղիութիւն չունին, և միայն թէ ամէն արուեստներ Արոպայ են կ'ասեննէ՝ Սոկ գաւառին ալ Քաղղեսացոց ալ, Եգիպտացոց ալ, Աթենացոց ալ և այլոց միջերը աւելի կային, և նուրբ որ քննեննէ՝ մեր ասածներուն անպայծառ գաղափարները ունին՝ և տիեզերաբանութեան չեն վերաբերուիր, որ երկրին շարժման պատճառ լինին՝ ապա ուրեմն երկիրն է անշարժ:

Թ. Լըս և կ'ասեն թէ՛ ամենայն ինչ հողէն վեր ելանելով Արիստոտելինը ստոյգ կը լինի՝ իբրև թէ հուրը հրեղէն, ջուրը ջրեղէն, և օդը օդեղէն երկինքներ եղած են, արգ պարզապէս օդը կ'ապոյտ, ջուրն ալ ապակի, և հուրն ալ դեղին որակներ ունենալով՝ այն կողմերը մանիշակադոյն և նարնջագոյն պատահմունք չեն կարող լինիլ. թող որ զմրուխաղ իրեն կանանչութենէն, և գոհարն ալ իրեն կարմրութենէն չ'բաժնուելով՝ եօթն որակ լոյս՝ և եթն երկինք կը յայտնեն՝ դու ասա

Թէ հինգ երկինք են. ասով ալ այն բարոյական փիլիսոփային տարերքը աշխարհիս նիւթ չեն լինիր, մանաւանդ որ բաղադրական են. և ալ կ'ասեն՝ եթէ չ'լինէիննէ՛ սուրբ զիրքն ալ լուսոյ գոյացութենէ յառաջ՝ «ի սկզբանէ արար Մատուած գերկինս և զերկիր» . և երկրորդ օրուան մէջն ալ «և արար Մատուած զհաստատութիւն 'ի ջուրց» չէր ասէր. այդ առաջինը նիւթական մտօք առած չէ. այլ նիւթոյ բաղադրական ըստեղծուած մի է, որ լոյսը չ'պաշտենք . և ինքը ամենիշխան լինի, և երկինքներն ալ մինչև դեղին վեցերորդն են, և այն երկրորդը բիւրեղագոյն երկինքն է, որ է յերկրէն լուսոյ պարզութիւնն, ապա երկիրն իրեն լծիւր է, և ասոր բաղադրութիւնն՝ այս ճշգրիտ մեր ասածն է, ապա Թէ ոչ լուսատու լինիլ յերկիր ալ չ'պիտի ասէր. որով աս երկիրն է անշարժ :

Ժ. Եւ անհամար հիւղերն ալ անհամար փամփշտած և երկինքներ պէտք է առնէին. զի այդ ձեռն արտաքոյ հակառակօք ինչ չէին լինիր. և ալ կտոր կտոր չէին բաժնուէր. պատճառը որ ըստ իրեն անհուն ոչնչութեան մէջ իրարու բնաւ կապակցութիւն չեն ունենար, և ընչութեամբ ալ առանց աստուածարանութեան անուն մի չ'է կարելի արուիլ. բայց Թէ բունորքօսաբար : Եւ Թէ երկրին մէջն առիւծը նապատակէն զտուելու և այլ՝ անուճներու իրանալը կը գիտցուի նէ՛ ատոնք երկրին լուսաւորաց աղդեցութեան ներքեւէն կրնան լինիլ. և նոյն հիւղեր ևս անհամար որակներ պէտք է ունենային, որ ծիրանի գօտիներուն մէջ քանիէն աւելի չ'ենք տեսած, և Թէ այն ինչութիւնը աստուածաբանական մտօք առնեննէ, այդ ալ կրօնքը սկզբնաստեղծ մտորիկներէ պէտք է չ'լինէին՝ որ վաւերացուէր. բայց Թէ որ նոյներուն ջրհեղին նշան գրուելնին՝ ասել է Թէ Մատուած արևուն պատճառ գօրով և գօրծքին ևս պատճառ է ինչպէս Ազնկիկէ առաջին գլխին մէջ մեկնած է. և Մատուած միշտ որ երկու ղանաղան աշխարհք կ'ստեղծէնէ՛ երկուս երկուս վերջ չ'ունենալով բոլորն ալ հակառակօք իրեն էակից կը լինին. և Թէ լուսաւորներ բանական

աստղերուն առակոր առաքարչութեամբ և յետագայ աստղերուն ներքուստ մըն տալով կրնայ ճախարակդարձ լինելով պատճառ ունենալ, բայց երկիրը բնաւ շարժման պատճառ չունի. ուրեմն երկիրն է անշարժ :

Հ Ո Գ Ի Ո Յ Ա Ն Մ Ա Հ Ո Ի Թ Ե Ա Ն

Ը Ն Դ Դ Ի Մ Ս Դ Բ Ո Ի Թ Ե Ա Ն Ց

Ե Գ Ն Ծ Դ .

Ը . Ս'եր հոգւոյ անմահութեան խմբագրութեանց ընդդիմամարտը կ'ասեն թէ՛ ինչպէս ամէն բան իրարմէ գերազանցութիւն ունի՝ և մարդուն այն ներգործութիւններն ալ անոնցմէ գերազանց են, ատոնք որ ճշգրիտ հոգինիս անմահ չեն թաղրեննէ՛ ոչ հաստատուն փիլիսոփայութիւն է, և ոչ հաստատուն հաւատք, այլ լոկ անոնց անհաւանութիւնն է, և եթէ ոչ՝ պէտք է որ հասկցնեն, զի՞մք մարդս գերազանց եղած է, և ուրիշները եղած չեն :

Բ . Ելքերտրական մի է կ'ասեն, իբր թէ՛ հիւլէներ կամ կերակուրներ մարդ որ լինին բանական կը լինին . ուրեմն անասուն որ լինին, բանական չ'են լինիր . արդ՝ բանական լինելուն մէջ անոնցմէն դուրս գաղտնի յաւելուած մը կայ՝ որ անոնք ալ բանական չ'եղան :

Գ . պատահմունք է կ'ասեն՝ որպէս թէ կերակրոց շարժմունքը մարդիկ այնպէս կազմած են՝ որ բանական են եղած, ուրեմն մարդակերպ կապիկներն ալ պէտք է այնպէս լինէին, և պէտք է իրենց յաջող ձեռք և յաջող կոկորդով աստուածաբանութիւն գրէին, և շաղակրատ թութակներն ալ իրենցմէն Տրովագայ պատերազմը պէտք է ստեղծաբանելով նուագէին :

Դ . Եւ ասոր դէմ ալ մարդս ամէնքէն զտուած հրէշ մի է

կ'ասեն. նոյն եղջիւր ունեցող և երկու ալ իրարու կոնակ կցուած հրեշներն զատ զատ ախորժակ և կամք ունեցած են, և առանց կամաց ալ զգայուններէն աւելի շատ անբան եղած են՝ միջերնին Մստուծմէն հոգին չստեղծուելուն համար :

Ե. Եւ ալ կ'ասեն՝ մեր ներքինքները՝ առ ժամայն երևակայութիւնն են. այդպէս ալ Մստուծոյ էութենէն զատ որիչ ամէնքին հունական սահման չպիտի տայինք. բայց թէ անոնց խոհունութեամբը կու տամք :

Օ. Եթէ կրօնքի վրայ անմիութիւնն ընդդիմադրեն նէ՝ անհուն սիրով մեր կողմը կը հաստատեն, և թէ բաց ասութիւնն յառաջադրեն՝ այդ ալ անհունութեամբ կը լինի. և կամ որ շիջանելի կազմ՝ մի է ասեն՝ այդ զուգապէս երկրայնոց ամէն բանի մէջ կայ. ուստի չէ կարող մեր այն ներգործութիւնները իրեն սեպհականել. ապա ուրեմն գոյ անմահ հոգի :

ԱՆԵՐԵՒՈՒԹԻՅ ԸՆԴԴԻՄԱԴՐՈՒԹԵԱՆՑ

Ե Ղ Ն Ե

Ը. Անոնց հակառակորդք պէտք են ասել թէ՝ սկիզբէն տիեզերքս փոփոխական չէին՝ որ երկրիս մէջ անմահ ծառատունկ լինիլը հաստատուեր, ապա ՚ի հարկէ Մստուծմէն նախաստեղծից տրուած օրէնքն կը հաւատան “մի ուտիցէք ՚ի նմանէ”, որ ոչ միշտ չուտել՝ այլ յետ սահմանեալ ժամանակի լրման փոխադրուիլէ. և Մստուծոյ փառաց հաղորդ լինելնիս մեր խնդրած կատարեալ երջանկութիւննիս է, զի և յետ ուտելէն ալ անոնց սրբազնաբար սիրով ծնունդներուն գայթակղութիւն կը լինէր՝ ապա եթէ միշտ այն տեղը մնային՝ հարկ է որ այնպէս չ'լինելու համար փոխադրուէին, և ուր որ պէտք է փոխադրուէին՝ նիւթական չ'լինէրնէ, մարմիննին պէտք է անդ թողնուէին, և այն միջոցը “զի մի մահուամբ մեռանիցիք”ը սուտ կը լինէր, բայց թէ իմանալեաց տիեզերքը

երթային՝ տեսակներն սեռի հետ կը շփոթուէր, որով յայտնուեցաւ թէ բաց 'ի տիեզերքէս աներևոյթ նիւթական անապական տիեզերք մի ալ կայ. ըստ այսմ՝ ասոր վկայութիւնները անշուշտ գոյական փոխադրութեամբ ալ առնուին ևս կայ. և ոչ ալ թէ Ռաբելլացոց աւերակներու միջի "անդ համբարուք և յուշկապարիկք ձագս հանցէն" այլաբանութեան պէս է, որոնք կերպարանեալ դիւաց ներգործութիւնները միայն կը նշանակեն, որովհետև թիկունքնին գոյացական փոխադրուի չունին :

Բ. Եւ ուրիշ կերպով ալ այն ծառասառնկ տեղին հարկաւ ևս անձուկ գոլով՝ մինչև մարգկան սահմանեալ թիւը լեցուելուն բաւակական չէր լինէր՝ թէ որ 'ի վիճակէ առ վիճակ աւանդաբար փոխադրութիւն չ'լինէր, ուստի և դժոխք կենալն ալ մեզ դաստիարակութիւն է :

Գ. Բայց այն զգալի տիեզերքը բնականաբար այս տիեզերաց հետ չ'խառնուելուն պատճառը՝ մեր տիեզերաբանութեան հակառակորդներուն դէնք տալու՝ և չտալու մտօք պէտք չէ որ պատասխանենք, որովհետև մերը հեղական շնորհօք Մստուապէտներուն հետեցուցած ենք՝ ապա ուրեմն անջրպետնին Մստուծոյ կարողութիւնն է, և սոգիւտ չէ այսպիսի տրամաբանութեան հաւատալնիս, բայց որ պնդեննէ, հեռաւորութիւննին ալ այն արքայութիւնը իմանալի արքայութեան վերայ՝ կը պահեն որ բնաւ միասեռութիւն չունի՝ և այն դժոխքն իմանալի դժոխոց ներքեն՝ որ ասոր պէս չէ. երկրորդ դժոխք և որ հետեցնեն՝ հոգինին մարմնով չերթալուն համար՝ ուր որ ապրստամբեալ հրեշտակներ են՝ այն միայն կը լինի :

Դ. Եւ այսպէս անմարմին և անիմացական տարբեր գոյութեանց կենալուն դէմ՝ ալ պէտք չէ անտեսաբար սոսկ իմացական գոյութեան տեսակ լինելնին ուրանան. որովհետև մարդըս միջանկեալ աշխարհ ենթադրեցինք՝ որ մարմնով զգալիներ կը յայտնէ, ուրեմն և հոգւով ալ բաց 'ի դժոխքներէն իմանալիներ կը յայտնէ. որ 'ի պէտս բարոյականութեան ասացինք՝ որ գոյութեանցս համակիր չեն լինիր՝ այլ գոյութիւննէս բարի

կացուցանելու համար, ապա ուրեմն ընդ մարմնոյ հոգինիս չը տեսնուելով՝ որ հոգի են, և անոնք ալ բացառողաբար առանց մարմնոյ գոյութիւնք են՝ այլ թէ քրիստոնեայ վարդապետք այսպէս որոշած չիննէ, հաւատոյ պտկասութեամբ չեն, այլ հետեւման պակասութեամբ են, որովհետեւ սուրբ գրոց գիտութիւնն է ըստ արտադրելոց “( )ը աւուր բղխէ զբան և գիշեր գիշերի ցուցանէ զգիտութիւն”:

Ը. Եւ յետ այսորիկ սատանաներուն ազդեցութիւննին այն մեր աշխատութիւնովը բաւական չ’լին իննէ, կամ տկարութեան և կամ այլաբանութեան տան, պէտք է որ համ զեն, ըստ որում մէկը որ Աստուած ուրանայ բարոյական չէ, այլ իմացական, և այն որ ինքը չ’կամենայ՝ և մտքէն անցնի՝ իրմէն չէ, և այն, որ Փիղիզապէս տկարութեան վերաբերուի:

Յ. Եւ այլաբանական որ լինի՝ սատանայի զՔրիստոս փորձելը Քրիստոսի կիրքերը կը նշանակէ, որ ձայնը և գոյութիւնը կը վերջանան, և բազմութիւնք դիւացն, շէղեաններ ալ ցաւեր լինիննէ՝ կրողնին մէկ պահիկ ողջ չէին մնար, և հետեւութիւնն ալ ստոյգ չէր. “և ոչ շղթայիւք որ կարէր կապել զնա”, միութեամբ ներքին հարուածոց. նոյն է զնոսա ասել. վասն որոյ ընդգիծութիւննին յերկիւղէ են՝ այսինքն բարոյական թերահաւատութեամբ՝ և ոչ ՚ի բնութենէ, որ զուցէ իրենք ալ չ’լինին այնպէս:

Զ. Եւ հրեշտակայն ալ՝ ըստ որում հակառակ հետեւմամբ իրենցմով չարագործներ ՚ի պատճառս բարեաց լինելներէն զրկուած չեն, և անոնք՝ որոնք մեղքն կամելով այնպէս ցնորք կամ հարուած կ’ազգեն, յայտէ թէ և ասոնք ալ բարոյական նախանձով իրենցմով Աստուծոյ հնազանդելոց կ’օգնեն, ինչպէս կ’ասէ “զի են հոգիք հարկաւորք”:

Է. Իսոյց և Աստուծոյն բացարձակ և անհաս ՚ի հրեշտակաց այս է որ Աստուծարան լինելոյ համար անոր կը մերձենան Աստուծայինները իբրև լրիւ գիտնալով՝ անոնց սուրբ գրքեր կ’ազդէ, “զի ուսուցէ ձեզ զամենայն”, և արտաքնոց ալ՝ որ

նախաշարժութեամբ իւրովի չարեաց և բարեաց գոյութիւնն կը հսկէ, “զի արեղակն իւր ծագէ առ նոսա” :

Թ. Եւ սատանայից թոյլտուութեան պատճառն ալ՝ մինչև մեր կամօք բաղձանաց մէջ անդիտաբար՝ այսինքն անորոշ վերագոյն լինիլ չ’ստեղծեմք, չեն կարող ազդել. “զի ՚ի քուն լինել մարդկան եկն թշնամին, և ցանեաց զորոմն”, և բանի դէմ հակասութիւնք են. ինչպէս՝ “եթէ որգի ես Մատուծոյ”, “ի շաբաթու զայն առնէր”, այս է “բանալ զաչս կուրին ՚ի ծնէ կոյր ծնելոյ”, “մինչգեռ ՚ի քուն էաք աշակերտքն եկին՝ և գողացան”, որ փոյթ Մատուծոյ շնորհացը ապաստանուիմք՝ իսկոյն կը ցնդուին. և եթէ ոչ խելքի դէմ բռնութեամբ, ինչպէս որ հրէից եղած են՝ մեզ ալ օրէնք կը լինին :

Ժ. Եւ նախամարդոց զոյգ լինելու ընդգիծութիւննին՝ առաւելութեամբ սև և շէկ սպիտակ յերակէ ազգ ազգ բաժնուելնին՝ և տարերաց անբարար մեր զգայութեան մէջ շարժմամբ չ’գիտնալնին է. և եթէ ոչ՝ արդէն ևս լեռներ մարդիկ պէտք է ստեղծէին. և իսկ ծառէ ուտելնին ալ ծաղրելի փոխադրութիւն կառնեն, իբրև Եւայի մօտ գնալ՝ ապա ուրիշ ծառերն ալ ուրիշ կենդանեաց մօտ երթալն է, պէտք է հասկընան. և դրախտին հայաստանի մէջ լինելն ալ կը հեռացնեն՝ որ մինչև ստեղծմամբ լսելով թառաչելնին ապացոյց են, թողումք չորս գեաք, որոնց անունները հնութեամբ յատուկ են :

Ա Ր Դ Ա Ր Ո Ի Թ Ե Ա Ն   Ը Ն Դ Դ Ի Մ Ա Դ Ր Ո Ի Թ Ե Ա Ն Ծ

Ե Ղ Ն Ծ Պ .

Ա. Այն մեր հանդիսաց հակառակորդք կ’ասեն, ամենայն ինչ մարդկան սրտին առ ժամայն եղած ցանկութիւնն և կամ նախանձն է. որոնք դէմ առ դէմ հակառակ լինելով զանոնք չար չեն ենթադրեր, վասն զի երկուքն ալ բարի կրնան տիտղոսիլ, բայց և որ մարդիկ բնութեամբ չար լինէին, փոքրապէս տղայութեան ժամանակնին սկզբնական կամօք բարի չ’պիտի

լինէին, ինչպէս որ բարի են. և մեծագունապէս ալ Տետեղա-
կան կամօք չար եղած եննէ՛ ինչ որ դատաստաններ կը կրեն՝
իրենցմէն ներքուստ չպիտի զիրենք պատճառ գիտնային, և չը
պիտի սրտմտութեամբ ընդդիմանային. և նոյն կամքը սկզբնա-
կանին հետ միացնելով իրենց բարի վայելքներուն մէջ զՄս-
տուծոյ ոչ գոհունակ կը լինէին, և ՚ի զուր մատնութեան ալ
մինչև ՚ի մահ ոչ կ'անլքանէին. և կամ թէ նոր աշխարհի
մարդիկ սկզբէն մարդակեր լինելով քրիստոնէութիւնը չպիտի
կարողանային ունակել, և յետս կալ այնպիսի մոլար գործքե-
րէն, նոյնպէս և այլք, որքան որ յառաջուց իրենց կերպ կերպ
մեղքերէն խորշուեցան :

Բ. Եւ բաց ասկէց գերբնական ներու որ ձեռօք զարնեն, Մս-
տուծոյ յառաջատեսութեան և յառաջագիտութեան՝ առ նո-
քօք բոլոր լինելիքները այնպէս ներկայ կացուցուած են՝ թէ
կերպիւ և թէ իրօք՝ միշտ մէկը իրմէն իր չար գործոց պատ-
ճառ, և միւսը իրեն բարի գործոց պատճառ՝ և ալ կարող մէկ-
զմէկու գործոց յաջորդել՝ և փոխադրուիլ ազատ և անձնիշ-
խան կամօք, բանզի և անոնք անոնց կերպերէն յետոյ և յա-
ռաջ չեն, և ոչ ալ իրօք լինելներէն այնպիսի կը լինին, որ
մէկ բան վերանին ոչ կ'աւելնայ, և ոչ կը պակսուի :

Գ. Սակ Մստուծոյ բանին գերբնազանցապէս մարդեղու-
թեան խորհուրդն ալ մարդկան գոյութեան արարչագործու-
թիւն չէ՛ որ Մստուած իրեն բանին մարդանալուն համար՝ և
և մարդեղութեամբ բանն չ'կարողանար վարուիլ անոնց հետ՝
այլ գործք բարոյականութեան է՝ որ մարդ մարդու ալ կարող
է վարդապետել, զի առանց անոր՝ արտաքոյ որ առ մարդ վար-
ուէր՝ մարդն ալ անոր հաւասար կը լինէր, և այն միջոց ալ ա-
նոր ներքին գործք :

Դ. Եւ ալ այսպէս՝ որքան որ մարդս է մարդ՝ մենք որ չէ-
ինք կրնար հաւասարուիլ անոր՝ ապա և այն կարող էր առ մեզ
վարուիլ մեր հաւասարութեամբ՝ և իրեն անհաւասարութիւն-
ներն ալ իրեն մէջ ունենալ, և ըստ այսմ ալ Մստուած մեզ-

մէն այն եզերներուն փոխարէնը կը պահանջէ՝ որ մենք մեզմէն կարող էինք առնել բարի՝ բայց և չարինք :

Եւ Եւ ուրեք ուրեք որ սուրբ գիրքը բարեգործներուն վրայ հարկ մի կը դնէ “ես ընտրեցի զձեզ յաշխարհէ”, որպէս թէ անոնք առանց իրենք իրենցմէն ևս միայն բարի լինելոյ տեսնուած էին է, չէ, այլ հետևողական կամօք բարի լինելնին ևս, և որ չարագործաց վերան զի, պարտ է՝ կը դնէ ըստ այսմ “ոչ որ կտրեաւ ՚ի նոցանէ և ոչ մի, բայց միայն որդին կորստեան, զի զիրն լցցի” և այլ այսպիսիներ, որով սրտմտութեան բերէ՝ որ չար չ՝ առնեն, և այլ թէ “կապեաց զնոսա յանհաւանութեան”, իրենցմէն չարագործութեանց կամ անհաւանութեանց մէջ գոյութիւններնին պահպանելու, նախաշարժութիւնը ցոյց կուտայ՝ և ոչ թէ չար ևս տեղծուելնին՝ զի “ոչ որ վնասի եթէ ոչ յիրմէ”՝ ապա Ըստուած չէ չարեաց պատճառ :

Օ. Եւս կը հարցնեն թէ՛ Ըստուած վասն է՞ր սիրով ըստեղծեց, որ հրեշտակներ և մարդիկ ապստամբեցան, արդ և եթէ այդպէս չ՝ տեղծէրնէ, իմացական չէին լինիր, և առանց ազատութեան մեզմով մեղքերնուս ընդդէմ բռնութիւն ունենարնէ, ամենարգար չէր կրնար, և թէ որ ասկէց վեր ստեղծուածոց վրայ ներգործութիւն ունենարնէ՝ նախագաղափարութիւնքն իրեն ներքին գործք կը կենային, և թէ որ բնաւ չ՝ ունէրնէ՝ ամենիմաստ չէր կենար, և աննն ալ որպէս թէ ես մէկը կը սիրեմ՝ այն զիս կ՝անարգէ, իմ սիրելը զիս մեղաւոր չեկացուցաներ, այլ սիրելիս՝ որ զիս կ՝անարգէ, այն մեղաւոր կը լինի. և այս իսկ է Քրիստոնէութիւնն, որով յայտ է թէ Ըստուած չէ չարեաց պատճառ :

Հ Ր Ա Շ Ի Յ Ը Ն Դ Դ Ի Մ Ա Դ Բ Ո Ի Թ Ե Ա Ն Յ

Ե Ղ Ծ Ի Ե .

Ը. Այն հանդիսաց հակառակորդք երբեմն Սոլսէս մարգարէին գրուածներուն համար, առանց նուրբ ՚ի նուրբ խորհելոյ

կը խօսին՝ թէ Լքերայեցոց ազգին բոլոր իմաստունները յօրինած են, բայց մինչև վերջը սուրբ գրոց մէջ մէկ տուն անդամ երկու մարդու խորհրդով գրուած չէ՝ և ոչ իրենց խորհրդովը :

Բ. Ոմանք ասացին Մովսէս ազգին աւանդութեանց խմբագիր էր, ոչ այդպէս, քանզի աւանդութեամբ այնքան բան հետ ընդ հետ հարթ և օրինաւոր չեն շարունակուիր, և ալ ամէն առարկայի բնութեանը առանց սրբոյ Հոգւոյն շրջուելու պէս անպաճուճազարդ չէր կարող գրել :

Գ. Ոմանք ալ՝ կատարեալ բարոյական չունի՝ և նիւթական է կրօնն. կատարեալ բարոյական չունենալը Լստուած վերջը Տիսուսիւ Քրիստոսիւ պէտք էր փոխէր, և նիւթական մանր մունր արարողութիւններով կ'ուզէր երկրաքարչ ժողովուրդներուն սրտերէն զգայական բաղձանքները քաշէր. ոչ վայրապար այլ ամէնքը խորհրդով Քրիստոսի տնօրէնութեան կը նայէին :

Դ. Եւ ոմանք ալ՝ բոլոր հրաշքները արուեստի կու տան, որ բնաւ անցքերուն յարմար չէ, և ոմանք ալ կախարդութեան. որ Լստուած անուան դէմ է, և ալ այդպիսի գործքերը կախարդութեամբ որ լինէին՝ չար չէր նշանակէր՝ այլ Մովսէսի ձեռքովն Լստուածային կը նշանակէր, բայց Լզիպտացոց ձեռքով նշանակածն ալ Լստուած անել տուաւ, որ անոնց վրայ յոյսերնին զնողները դառնային և հնազանդէին Լստուծոյ մարգարէին՝ իբրև 'ի բարեկամաց վտանգեալք ևս :

Ե. Եւ մարգարէից գրուածներն ալ խառն 'ի խուռն և կատարուածներն ալ պատահմամբ նման եղած է՝ և ոչ թէ զիտէին թէ այնպէս պէտք է լինէին. արդ եթէ պատմականնին խառն 'ի խուռն չեն, միւսներն ալ խորհրդական պէտք է լինին, զի ճշմարտութիւնք և ազգային փառք կը գրէին, եթէ գրողները իրենք չէին՝ և թէ որ իրենք լինէին, առանց պարծանաց գրած են. և իրենց չ'զիտելու բան մըն ալ չ'կայ. ինչպէս Լսային չորս հարիւր տարի յառաջ Կիւրոս Պարսկաց թագաւորին անունը կը գրէ, և Դանիէլն ալ յետ Քրիստո-

սի Արուսաղէմի վերջին առումը, և այլ բոլորն ալ այսպիսի մտքով մինչև աշխարհքիս վերջը ըմբռնած, որ աւետարանով ալ բոլորվին անոնց արեգակէն պայծառ կ'երևնան՝ որ մտքերնին չեն ուզեր խաւարցնել:

Չ. Այս տեսիլներն ալ տեսած երազնին են՝ և կամ Սեւքրոնայի ախտերէն յառաջացած. եթէ այդպէս լինէր մէկ տեսլեան ցոյցը առանց ԱՅ չէին կարող տանիլ, կը մեռնէին, թող թէ՞ միւսանգամ գծուձ գրգռեալնին ծախելով մաղաղաթ կը լինէին՝ և կը գրէին, և ալ անոնց բոլոր գրուածներէն յայտնի է որ բնաւ հիւանդութիւն տեսած չեն:

Լ. Այս նոր կտակարանին համար ալ կ'ասեն թէ՛ աւետարանիչք զսոստոսից գրուածները կարգալով գրած են, ապա ուրիմն մարտիրոսներէն առաւել չէին կրնար պայծառ աստուածաբանել, և անոնց բոլորին միտքը Աստուծոյ բանը պէտք է մարգանայ՝ այլ և այլ ոճերով իրարու հետ մէկտեղ արձագանք չէին տար, և ասոնցը ամենագիտութեամբ գրուած բաներ են:

Լ. Այս ոմանք ալ յուշածութեան մէջ աղբուելու պէս, 'ի ձեռն Հոգւոյն Սրբոյ չ'իմաստնանալով՝ կցկտուր մատենագրութիւն սեպեցին, որ իմաստնին մէկ աղբուրէ յառաջ եկած են, և այնպիսեաց հաճութեան ձեռք չ'լինէիննէ, բնաւ առարկանին իրօք չէր կրնար լինիր:

Թ. Որ ասեն թէ աշխոյժ չունէին, կ'արգան անառակ որդւոյն առակը, և նուրբ քննեն Յիսուսի տուած առ Վարիսեցիս և առ զպիրս վայերն, որ անկէց վերը չեմ ասեր ըստ իմաստին՝ այլ ըստ ձեռոյն. Արէաիոյ գինիներու ուժովը և Հոովմայ հին փափուկ իւղովը մոլեկան կրքով պէտք էին ճամարտակել:

Ճ. Այս թէ որ ասեն աստղաբաշխութիւն չունին՝ մէկ խօսքով Օննդոց առաջին գլուխը թող կարգան. և Յիսուս Վրիստոսի տաճարին հանդէպ արած վարդապետութեանը մէջ «Արեգակն խաւարեցի» և այլն թող կարգան. և

կատարեալ բարոյականն ալ Յովհաննէս աւետարանչի գրած
Տրաժարականը, ուր կ'երևնայ առանց մարմնական պատճառի
սէր մարդկութեան մինչև 'ի թշնամին հասած :

Եւ թէ ապացոյց չունին՝ ասեն, կասկած չունէին
գրողները, և կամ որ մտածենք աղբիւրի պէս կ'ըղխեն, շը-
րէից չ'հաւատալը որ արգելք լինի՝ անոնք ցայսօր առանց բա-
րի հրաշքներ և գործերը չ'ընենելու կախարդութեան տալով ան-
որ չ'հաւատացին, և ազահութեան, նախանձու, որովայնա-
մոլութեան, փառասիրութեան և այլ և այլ մոլութեանց վեր-
ջին անհուն ծայրերը ևս յառաջ բերին՝ և կորսնցուցին զանոնք,
որոնց փորձը առնողները առաւել կ'տրամաբանեն :

Եւ թէ հիացական են, ասեն, Մատուծոյ ո՞ր գործքը
հիացական չէ, որ այն չ'լինի, որով իրեն մարդասիրութեան
վերջին ծայրը կ'յայտնէ՝ և թէ որ անվայել է ասեն, անոնք
տիեզերաց մէջը ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ՝ Մատուծոյ սուրբ սի-
րոյն անարատ արեգակունք ծագած են, և թէ որ տղայական
են՝, ասեն, թող կարգան ինն երանիներէն մինչև “այլ իբրև
էջ 'ի լեռնէ”՝ Մատթէոսի զլուինները, և այլ իբրև շողի սուրբ
ընդունելութեան մէջ ազատ կամօք ժողովրդոց սխալանաց հա-
մար առաքելոց յանդիմանական թղթերն :

Ե Կ Ե Ա Ե Յ Ի Ո Յ Ը Ն Դ Դ Ի Մ Ա Դ Բ Ո Ի Թ Ե Ա Ն Ց

Ե Գ Ն Բ

Եւ Մատուծոյ մեր խմբագրութեանց հակառակորդք կ'ասեն՝ եթէ
Քրիստոս Մատուծոյ պատգամաւոր՝ և ոչ թէ բնութենէն հա-
ւատացուի՝ հայհոյութիւն չէ, ուրեմն Մատուծոյ բնութեաններ-
գործութիւնը անյայտ պէտք է մնար, և ալ կասեն թէ Մատ-
ուած նմանութեամբ չ'վարդապետուիր՝ ուրեմն չ'պիտի ալ հաւա-
տացուի, կասեն թէ Մատուած մարդասէր չէ, ուրեմն մարդն ալ
Մատուածասէր չէր լինիր, կասեն թէ մարդացաւ նէ, թող չը
մեռնիր, ուրեմն մարդս չ'պիտի մեռնէր, կասեն թէ մարդս մարմ-

նով մեռաւ, այն ալ մարմնով մեռաւ. թո՛ղ չ'չարչարուէր, ապա մահը չարչարանօք չէր լինիր. և ալ կասեն թէ խելք չի հասնիր, որով կ'յայտնեն թէ Մստուածայինք են :

Բ. Ոմանք ալ կասեն թէ առ աչօք չարչարուեցաւ, որ չարչարանք նշանակուածեան դէմ է, և 'ի վերայ ալ 'կ'բերեն կերպարանօք գտեալ իրրե զմարդ, այդ տեսակապէս դառն չեղաւ ասել է. և ալ սկիզբն արարածոց կասեն. այդ ալ արարածոց ստեղծիչ ասել է :

Գ. Եւ ոմանք ալ կասեն թէ Վրիստոս Մստուծոյ արտաքին մէկ ներգործութիւն է, ուրեմն Մստուած սէր չէ. սէր է, ապա է Որդի և կամ բան Մստուծոյ, զի սէրն է որով. և ալ թէ Հոգին սուրբ պաշտօնեայ է Մստուծոյ, ուրեմն սուրբ չ'պիտի ասեն, և Մստուած ամեն ստեղծուածներէն երեք անբաժան շարժմամբք պէտք չէ յայտնուի :

Դ. Ոմանք ալ միայն քրիստոնէից վերայ հարկ կ'դնեն թէ կրօնքնին պարզ պէտք է լինի որովհետեւ մեր նախաստեղծներէն սկսեալ մինչև իրենք պարզ կրօնք յայտնուի չունիննէ և մերն ալ չէ՝ մինչև որ աշխարհիս վերջն, և յետ այնորիկ ալ նիւթական արքայութեան և Վրիստոսի մարմինը Մստուածութեան մէջ տեսնուելովն, և ալ սրբոց հետ զատ զատ հաղորդուելով ևս պէտք է հաստատուի, և իրենք ալ չեն՝ որքան որ Վրիստոս մարմնով կ'հաւատան. և թէ որ մարմնով չ'հաւատան նէ՝ յայտնութիւնն ալ չ'պիտի ընդունին. և թէ պարզ իմացմունք մի լինի, գաղափարաւ չէր լինիր՝ և առանց գաղափարի ալ Մստուծոյ էութիւնը պէտք է տեսնային՝ «զՄստուած ոչ ոք ետես». թողումք և բարոյական վտանգներն՝ ալ որ անմիջապէսէն կ'յառաջանան, վասն զի անարգել կ'ձգուին Մստուծոյ էութիւնը քննելու :

Ե. Եւ ոմանք Վրիստոսի անուամբ՝ ինչպէս ուրիշ ստեղծուածները փիլիսոփայութեան նիւթ առնելու ենք կասեն՝ մէկ Մստուած մը կայ հաւատալու համար, արդ այդպէս որ լինէր ինչպէս ուրիշները չեն՝ այնպէս ալ և ատոնք կրօնական աղգե-

ցութիւն , կամ անոնցմէն գերբնապէս աւելի հրաշք մը չ'պիտի ունենային :

Օ. Եւ առ այս ալ , մեր հաւատալը միայն յառաջ բերէի , և հեթանոսացն ալ իրենց բարոյապէս ընդհանրութեամբ թըմբուածիւն չ'պիտի ազդէր ' և Փիղիքապէս ալ մարմնոյ հարուածներ , բայց և քրիստոնեայքն ոչինչ այդ պակասութիւնը չեն ունենար առանց մեղաց և ամբարշտութեան :

Ե. Եւ զինի ալ կ'ասեն թէ կուսակաշտութենէն քրիստոնէութիւնը չի տարբերուիր . այդպէս որ տրամաբանեն Վրիստոսի մարմնոյն տարերքներն ալ ' և մարմնոյն հարկաւորութիւններն ալ և զգայականի հետ կրօնք ալ պէտք չեն տարբերուիր , բայց թէ բանիւ և յանուն Մատուծոյ և աստուածայնոց որքան որ որոշուած է զանազանութիւննէ , կ'տարբերուին . զի անոնցմով ճըշմարիտ կրօնքը իրմէն ապստամբելոյ կրօնքներէն կ'տարբերուի , և անոնք ալ 'իսկզբանէ աստուածապաշտ կրօնաւորներուն հետեւած են ' միմիայն էութիւննին և խորհուրդնին այլայլելով . և յայս միտս սուրբ գիրքը ըստ մեզ ընդունելն ալ ' և ըստ նոցա չ'ընդունին զուրպապէս կ'պատուիրէ :

Ը. Եւ ոմանք ալ ' յայտնութիւն եղաւ որ միայն Մատուած ճանաչենք , եւ եթէ ոչ Վրիստոսի մարմինն ալ հոգւոյ փրկութեան օգուտ չունի , և այդպէս ալ սոսկ մեքենայ կացուցուելով ' անկասկած Մատուծոյ անժամանակ էութեան դէմ մեղքերնիս չ'թողուած պէտք է յուհատուինք . և եթէ ոչ Մատուծոյ բանն պէտք չէր մարդանայր . և մարմնով ևս օգտէր :

Թ. Եւ ալ ոչ մեղք կայ , և ոչ արդարութիւն , զինչ , եթէ ոչ բոլորն այս ներկայն է , և 'ի վերայ այսր կ'վերաբերին թէ' ուրեմն Մատուած ստեղծուածով մեղքերնիս որ քաւէ' ստեղծուածէն կախումն կունենայ , որով մեղանշննուս հաւասար չեն ենթաթրեր , և եթէ բնաւ ալ չ'մեղանշէինք ' չեն գիտնար ' թէ Մատուած մարմնով մեր տեսակի հետ առ տեսութիւն իւր բարի բաղձանքնիս պէտք էր լինէր , և այս ալ 'ի վերջոյ յայտնութեամբն պէտք է պաշտէինք :

Ժ. Եւ կան որ մէկ մարմնով հաւատանք կասեն՝ ոչ կուսին մարմինը զկնի, և ոչ նախաստեղծինն ալ ՚ի տարերաց պէտք է լինէին, և ալ կոյսը մարմնով Լստուած կ'ծնանէր՝ այլ անմիջապէս կամ ՚ի բնէ՝ և ոչ թէ տնօրինաբար Լստուածածին կ'լինիր, և ալ թէ՛ Վրս մարմինը հետը ունենալով Լստուած, նիւթ և Խոս մէկտեղ կ'լինէին, և կամ նիւթոյ բաժանաբար և եթ, որով և կարող էր ևս ոչնչէ ստեղծէր, և կամ թէ նիւթէն եղած, դարձեալ ևս մարմնոյ ամենակարողութենէն եղած հրաշքներուն հետ մինչև ՚ի կատարած աշխարհի շարժաբար մեր իմացանակութեան հաւատք չ'աւնելով ամենակարողութենէն կ'թերանայր, և շրջութութեամբ հաւասարուելով ևս նոյն մարմնով ալ մեր մերքին թողութիւն չէր տար, և որովհետև ևս Լստուած մեր, և մենք անոր հետ մարմնոյ միջոցով յաւիտեանս առանձին առանձին պէտք է մշտնջենաւորութիւնք, որով յայտնի է որ եթէ նիւթական խորհուրդներու տարերքով չ'լինի պէտք է որ ըստ անոնց հրաշիւք ներգործէ անհատ մարմիններ՝ և անոնք ալ առանց մեր ծանուցման առնելով միւս խորհուրդներն ալ առանց յայտնութեան պէտք էր առնէր, և կրօնական նախախնամութիւնն ընդհանուր անխախնամութենէն չէր զատուէր :

ԺԼ. Կամ պատկերայարգութիւն պէտք չէ, ինչպէս որ աշխարհագրութիւնը առանց տախտակներու չի տպաւորուիր՝ այնպէս ալ և ամէնայն պատմութեան անցքեր առանց ամբողջութեան զգալի կերպի չեն տպաւորուիր, և յայսցանէ օժման խորհրդով որ չ'ընդունուին՝ իբրև հասարակ բան մը համարելով առանց սիրոյ և ջերմեռանդութեան իսկութանց ալ չեն հաւատար, և սրբոց մասանց ալ յարգութիւն չ'լինէրնէ՝ կրօնի հրաշից մշտնջենաւորութիւն պէտք չէ ունենային, և փոփոխելին որ արգելք լինին, ուրմն մարմիննուս յարութեան ալ արգելք պէտք է լինին “եթէ Վրիստոս չէ յարուցեալ ապա ընդունայն են քարողութիւնք մեր”:

ԺԿ. Եւ ծէս կամ արարողութիւն և տօնախմբութիւն չ'լինին

ալ՝ բոլոր ռամկուծիւնը չեն ներկայանար, ապա ուրեմն կայ որ ըստ մեր գոյութեան Ֆիզիքայի և մեթամֆիզիքայի համընթացութեամբ կ'բարօրեն զմեզ, և կայ որ հարկաւորութեամբ ժամանակի մէջ, և առ հասարակ նոյն աւետարանը կ'օրինակեն իբրև տիեզերք կրօնի պատմաբանք փառացն Մատուծոյ :

ԺԿ. Եւ թէ որ սուրբեր բարեխօս չեն լինիր, ուրեմն՝ սուրբ Հոգւով սրբացած չեն. կամ սուրբ չեն՝ կամ յերկինս չ'լինին Վրիստոսէն և Սուրբ Հոգիէն աւելի փառաւորեալ պէտք էին լինիլ, ըստ որում անոնք մինչ աշխարհիս վերջը կը բարեխօսեն և այլն. և թէ որ հաւատոյ մէջ պահք չ'լինի յաւիտեանս յաւիտենից հակառակորդք պտտելով չեն կարող ընդ հանուր ժուգալութիւն սորվեցնել, և թէ որ քահանայութիւն չ'լինի՝ Վրիստոս՝ մարդ Սնլքիսեգէկին կարդին պէս պէտք չէր լիներ և այլովք ըստ այսօսիկ Լեկեղեցին անսխալ, ապա թէ ոչ կամ միայն լուտերին համաա Վրիստոս մարդացաւ, և անկէց այն կողմը մեկը սուրբ գիրք գիտցած չէր, Արիոս՝ Նեստոր և Մակեդոն ճշմարիտ կը լինէին՝ և այլ և այլ ձախորդ խղճահար հետևութիւններ անմիջապէս չեն սպառուիր :

Հ Ե Թ Ա Ն Ո Ս Ո Ի Թ Ե Ա Ն Ե Ի Ա Ա Ն Դ Ա Ի Ո Ր Ո Ի Թ Ե Ա Ն

Ե Գ Ն Թ .

Ե . Գայթակղութեանց համար հանդիսացս հակառակորդք հեթանոսներ և կամ հեթանոսաց պաշտպաններ կան՝ եթէ աշխարհիս ստեղծումը եօթը հազար երկու հարիւր ութսուն և չորս տարի լինէրնէ, Լքրայեցւոց և այլոց գիտութիւններու նայելով մարդիկ շոյտ այնքան և այսքան չէին կարող աճել և բազմանալ՝ և քաղաքականութիւններն ալ բարգաւաճիլ : Բայց թէ որ մէկ մարդ մը երեսուն հազար տարի կ'ապրինէ, անոնց կրօնքն ալ ստոյգ կը լինի . և որ կեանքերնիս կլիմայի և մահուան երեսէն կարճուած են, և կամ թէ ըստ մեր թուոյն անոնց երկար ապրելուն անունգներուն կորուստները և փոփոխութիւնները և փափկակեցութիւնները յառաջ բերած են՝

ընդդէմ չէ. որովհետեւ այժմ որ անոնց շինուածքները կը տեսնուին, և ոսկորնին ալ հողերուն յատակներէն դուրս կու գան՝ բարեխառնապէս մերը կը հաստատեն, բայց և անոնցը բնաւ երբեք :

Ի. Եւ այնպէս հաստատելով ալ աշխարհն աշխոյժ և նոր ուժեղ ժամանակը բազմաճննդութիւնն անսխալ կը հետեւի՝ որ ևս մէկ նահապետ մինչև մեռնելու միջոց մէկ փոքրիկ թագաւորութիւն կրնար լինիր, բայց և անոնցը՝ որ տարին աւուր տեղ առնենք, և մերին հաւասարուինէ, մոլորութեամբ հաւատոյ խելքի մոլորութիւն ալ բերելով՝ ինչ որ եկած երեւակայութիւններուն արտագրած են, և թէ որ հաւասարուի փոխառութեամբ բառից միւսնոյն կ'ելանէ ևս վէճ չի մնար :

Գ. Եւ թէ որ այն փոխառութեան ժամանակը շինուածներու և մահարձաններու վերայ տարեգրութիւն արածեննէ, և յետոյ Արրայեցւոց նայելով մեր տարիներու թուոյն շրջած եննէ մենք յետ այսորիկ անոնց տարեգրութեանց հետևողներունը պէտք է որ բացորոշենք՝ և այս միջոցը երկբայութիւն չկայ որ մեր սսած համարէն վեր լինի աշխարհին ստեղծումը. և եթէ ոչ կամ խարդախութեամբ կը շփոթեն՝ որ ամօթալի անխորհուրդ և աննշան կռապաշտութիւններէն յետ չ'կենան, զի աշխարհի ստեղծման իսկութիւն գիտնալը հեռի չէ առանց ապացուցանելի ճշմարտութեան միջոցաց՝ ինչպէս որ վերը խօսած ենք՝ Լստուած էութեամբ տեսնալէն, թող որ անունն ալ աստուածապաշտներէն հետերնին չ'տանէիննէ, սնոտեաց վրայ անոր անունը չէին դներ :

Դ. Եւ կամ որ երկրիս անհարթ և ընդհանուր խորոփիքներուն էութիւնները ստեղծմանէն եղած վարկած եննէ, և անով ալ ջրհեղեղ լինիլը կ'ուրանան, կամ ըստ մեր նոյն ժամանակին մէջը եղած չէ, և կամ թէ մասնաւոր եղած է, և կամ թէ հեղեղներ յամր յամր արած են, ապա մէկը ինձի պիտի սոսկ մէկ նապատակ արծիւէ մը յառաջ կամ յետոյ լինելոյ խորոցը՝ և կամ ինչպէս արծիւ արծիւ, և նապատակը նապատակ եղած

են՝ պէտք է հասկացնէ, թողումք որ այդպիսի վստահաբաներ՝ նիւթէն մինչև ՚ի վերջը շարժումն ուր որ պիտի հասնի՝ պէտք է դիտնան, և եթէ ոչ կրօնքին պիտի նային՝ զոր ցայս վայր պարզ և նուրբ ՚ի նուրբ հաստատած ենք :

Եւ Եւ կամ թէ լեզուներու հնարքները այն մեր թուոյն եղծ կ'ընեն, գիտնան թէ լեզուներու շատ բառերը հնարք է և կրքէ յառաջ եկած չեն, և անոնցմով յառաջ բերածնին ալ անոնց մէջ են, զի ևս այդպիսի հնարքները մինչև բնութեանը հաստատութեան կէտի վերայ կայ առնելէն յետոյ կ'ընին՝ վասն զի հաց, խլեպ, պուրի, խուպս, էքմիք, ջուր, վատա, ծղալի, սու մէկ բնութէնէ յառաջ եկած չեն, որով և չեմք տարակուսիր, թէ բոլորն ալ այսպէս հակասութեամբ աշտարակի շինութեան ժամանակի մի լեզուն և մէկ բարբառն Աստուծոյ խառնակէլէն լինի, ապա թէ ոչ սոսկ զանոնք ինչ տրամադրութենէ, յառաջ եկած են՝ պէտք է հասկացնեն, որ կարողանան եղծել :

Օ. Եւ Աստուած որ էն՝ բաց ՚ի չարէն և յանբնութենէն յիշեալ անձիւքն ունենալէն ևս պէտք է որ ամէնքին վրայ իշխանութիւն ունենայ, և իրեն բնութեան դէմ խաւարն ալ դատէ՝ ըստ այոժ՝ անոնց պաշտածնին չեն, նիւթապէս արեգակը՝ որ ընդդէմ իրեն ունի համաստեղութիւն՝ և մէկ ամպէն ակամայ կ'յաղթուի, և անոնք՝ որ սնոտիները Աստուած գիտնալով կ'պահպանուին, որոնցմէն ՚ի վերջոյ աստուածապաշտ պէտք է լինին, և եթէ անորոշ՝ և կամ ճշմարիտը չ'իմանալէն սխալին յարուած են՝ և որոնք որ բնաւ կրօնքի համարմունք չունին ՚ի շնորհս բուն հաւատոյ ընդդիմաբար կ'մեան ալնէ բայց չեն ազատուիր իրենց ներքին արդարութիւններէն՝ որով որ գոյութիւննին են :

Եւ Եւ Հրէայք ալ կասեն թէ. թէ որ Վրիստոս Սեսիայն լիներ, Աւիադան Չուկը պէտք է մեռցնէր, ուրեմն հրաշքը ձկներուն պէտք էր ցոյց տալ : Կասեն թէ տաճարին զոյգ առիւծներէն պէտք էր չ'վախենար, ուրեմն տաճարնին պղծուած էր : Կասեն թէ Եւսովայ տախասկով հրաշք կանէր՝

ապա արժանաւորութիւն ունէր և թէ ոչ չէր կարող, կասեն թէ երկինքը թռչտելէն ժարդիկ հաւատացին, ուրեմն առանց օդապարկի հրաշք էր :

Ը. Կասեն թէ հրէաները պէտք էր թագաւորեցնէր, արդ խաղաղարար չէր լինիր, կասեն թէ անաշխատ կերակուր պէտք էր տար, ուրեմն որովայնամօլ պէտք էր լինիր՝ կամ մեղօք աշխարհասէր, կասեն թէ գաղաններ սոսկ խոտ պէտք է ուտէին, արդ բոլորն ալ պէտք է նապաստակ լինէին, կասեն թէ Յօովսէփ ամէն լեզու գիտէր, այդ Յիսուսին դէմ չէ, և այն միջոց Ազգիպտոսի ամէն լեզու չ'կար, և կամ այդ հաւատոյ համար բոլոր ազգերուն պէտք էր քարոզէր :

Թ. Կասեն թէ Սողոմոն ամէն ծաղկանց լեզուով կ'խօսէր՝ ուրեմն ծաղիկներն ալ անմահ հոգի պէտք է ունենային, և հուսկ յետոյ ալ կասեն Սիսիային գալուստը սոսկ վերջինն է, ուրեմն բոլոր մարդ պէտք էր անպատճառ դժոխք ղրկէր :

Ժ. Եւ արտաքին ապացոյցներն ալ առանց Լստուածաշնչի այլաբանութիւնները մեկնելոյ կ'առաջարկեն՝ ապա ուրեմն 'Վաւիթ որ կ'ասէ "այգի Ազգիպտոսէ փոխեցեր", իրենք ալ նիւթապէս այգի պէտք է լինէին, "և յաւուրս նորա բազում խաղաղութիւն եղիցի", եղիցին ալ բոլորին տեղը կառնեն՝ որ բոլորորովին կատարեալ քրքտոնեայն կը յայտնէ, մէկ խօսքով սուրբ գրոց մէջը Քրիստոսին առաջին և երկրորդ գալուստ կայինչպէս որ Լւետարանն է, և մինչև որ չ'հաւատան անոնք ալ իրենց օգուտ չունին՝ և մէկ հակառակորդի դէմ խեղճ կ'մնուն և չեն կարող պաշտպանել :

ԺԼ. Եւ նեւերէն առաջինները՝ սուրբ գիրքը իրենց բանասարկութեան հետևեցուցին՝ և անոնց խմբագիրներն ալ ազգերնին որոշելու համար՝ որ խռովաբար ամէնքին տիրեն, որոնք ամենայն են մեղք, ապա և իրենք են մեղաւորք, ինչպէս որ ցոյս վայր հերքեցինք, և սուրբ գրոց առ նոսա կորստական բացաղարձութիւննին ասացինք՝ ի զեւջ բերելու համար են "զի Լստուած զմահ ոչ արար, և ոչ խնդայ ընդ կորուստ մարդոյ" :

ԴԱՏԱՍՏԱՆԻՆ ԸՆԴԴԻՄԱԴ ԲՈՒԹ ԵԱՆՑ

Ե Պ Օ Ժ

Ը. Եւ աշխարհիս կատարածին համար մեր հանդիսաց հա-
կառակորդներէն ոմանք՝ ընդհանսր ստեղծուածք կ'ոչնչացնեն՝
բայց թէ ոչինչը ինչ չէ՝ որ զանոնք առներ, և ալ այդպիսի
վճռատուները պէտք է իրենք ստեղծէին, և իրենք ալ չ'ոչն-
չանային :

Բ. Ոմանք ալ ընդ հակառակն մինչև մէկ շամանդաղ հա-
սած չին ոչնչանար, այս վճիռն ալ վաւերական չէ՝ որքան որ
իրենք ամենադէտ չեն, բայց մերն ալ բարեխառնապէս՝ առանց
ոմանց ոչնչանալոյ և առանց ոմանց չ'ոչնչանալոյ ամէնքը 'ի յա-
ւիտենից իրօք կ'լինէին՝ որոհեալ Եստուծոյ մտքին մէջ 'ի յա-
ւիտենից նախաշաղափարու թեամբ էին, և ոչնչանալիները ար-
տաքոյ բուն կրօնի առանց, զի լուսաւորք կ'իտաւարին, և երկիր
ամենայն կ'ապսկանուի, և այնպէս պէտք է որ փոփոխ-
ութեամբ նորոգման վերստին յաւնեն, և այս փոփոխութիւնն
ալ պատճառած է մարդուս մեղքէն, և յիրաւաւունս՝ զի իմա-
ցական ինչն է անմահ և ասոր հետինն ալ և համարեերն ալ
չ'պիտի ոչնչանան :

Գ. Եւ դատաստանին ընդիմամարմարտք կասեն՝ թէ ցայսօր
Եստուած ոչ մե լաց պատճառ գիտցուեր է, և ոչ չէ գիտցը-
ւեր, որ դատաստան լինի. որով պարզ կամ այլ իմն մարդարե-
ութեամբ տեղն 'ի տեղ կ'կնքեն, թէ մեղքի պատճառ ալ մար-
դիկ են՝ և արդարութեան պատճառ ալ, և որովհետև մէկ տեղ
լինելուն համար զրկուց և զրկուելոց միջերը ընդհանրապէս
մէկ անաչառ և ամենակարող դատաւոր պէտք է լինի. որ մարդս
չէ՝ և չի կարող՝ ապա ուրեմն է Եստուած :

Դ. Եւ թէ որ 'ի հարկ է այնպէս կասեն, անկարելութեանց
ծայրերովն է Եստուած՝ ալ թէ որ 'ի վերայ բերեն թէ

ուրիշ կենդանեաց ալ դատաստան պէտք է լինի՝ անոնք՝ ի հարկէ կ'առնեն, եթէ բարի եթէ չար, և չարերնին ալ ֆիզիքսպէս իրենց մօտը բարի են, որով ունին գոյութիւն, ինչպէս որ օձը թռչունները կը խայթէ՝ որ լարոյսպէս առ մեզ չար են՝ որովհետեւ ներքինքնիս կ'վկայեն՝ որ լաւ բան չ'արաւ, բայց և անորը չի վկայեր՝ որ չար լինի, որովհետեւ մեր ներքինքը չունի:

Եւ իս նոյն դատաստանը՝ թէ որ հոգւոյն վերայ բաւական սեպկննէ, ալ յարիտենական հանգիստ պէտք է լիներ, և կամ թէ մարդս ՚ի հոգւոյ և ՚ի մարմնոյ տեսակ գոյութեան, և միջանկեալ աշխարհ իմանալեաց և զգալեաց պէտք չէր լինիր, որով որ յայտնի է թէ՛ այս աշխարհիս գաղարուելոյ ժամանակն, մէկ տեղ պէտք է հատուցուին Վստուծոյ ըստ իւրաքանչիւր գործոց՝ և ալ նուրբ հրաշարուեստ ստեղծումիս ալ ցոյց կուտայ՝ վասն զի մինչև որ հոգինիս զգայութիւննիս հետը չ'կապէ՝ ոչ վերացական և ոչ ստորերկրական մեզք և արդարութիւն կ'գործէ, և մարմիննիս ալ մինչև որ անոր բոլոր էութեան հետ չ'միանայ՝ ոչ զգայական բարի և չար կ'առնէ, և կամ անունդ և այլ ինչ որ հարկաւորութիւնները են՝ երկու ներգուծութիւն միացեալ ցուցանելով՝ որ ՚ի հարկէ սկզբէն՝ մէկ տեղ սնմահ ստեղծուած և մարմինը մահացու ազգակիցներ ունենալով դատապարտուած է մեռնուելու, և հոգին ալ որ ՚ի ձեռն աշխատութեան խրատուելով կ'ձգի արիաբար իրեն բարի բաղձանաց ծագը, և անարիաբար ալ կ'հակամիտի թշուառութեան հաւասար արդարութեամբ, որքան որ զգայութենէ՛ վ'րէ գոյութիւնը, և արեան միջով ալ անհատը տեսակին մէջ կ'պարտաւորուի ՚ի հարկէ անոր հետ մէկ տեղ վերստին պիտի միանայ և առնու իրեն բախինը՝ որ հակառակ իրեն ներքին գրութեան շնորհմամբ աշատութեան՝ որով լինի անմահ՝ յիւրմէ գործ գնելուն համար, և ասոր պատճառներն ալ նախ՝ կերպիւ տեսակի Վստուծոյ յառաջատեսութեան հետէ՛ ինչպէս որ այն տեղը յիւրմէ շարժուած է՝ և իրօք գոյութեան ալ այնպէս է՝ զի ամենայն ինչ են ՚ի միտս Վստուծոյ հաւաքուած, և ալ Վս-

տուժոյ պէս գոյութիւն չունին՝ ուստի և ըստ իրենց հետեւամբ
 'ի ձեռնբանին մարդեղութեամբ կ'գատուին՝ և կ'պսակուին
 անոր առ 'ի կուսէն ստացման մէջը, բայց և զգայական պակասութի-
 ներն ալ որ Աստուծոյ բանը մարդեղութեամբ չունեցաւ՝ հոգինին
 մէծ է քան շանոնք՝ և միշտ ալ ապաշխարհութիւն կ'անէ՝ որ ինչ-
 պէս ստեղծուած է՝ այնպէս ընթանայ, և կասեմ թէ՛ սնոնք որ
 քրիստոնէուէ մէջ չեն ծնուէր կամ թէ բնաւ քրիստոնէութիւն
 լսած չեն արքայութիւն չեն երթար մի, ասացինք թէ մէկ մարդ
 մը մանկութենէ իրեն անմեղ ստեղծուածը պահէնէ, տեղն 'ի
 տեղ քրիստոնէութիւն կ'մարդարէանայ, և կամ կուգայ քրիս-
 տոնէութեան հետ կ'միանայ, և որքան որ տեղ քրիստոսի անու-
 նը լսուած է՝ հոգ չեն տաներ հաւատալու, իրենք ալ մեղա-
 ւոր քրիստոնէից պէս պէտք է դատապարտուին, և բարի մար-
 դիկն ալ խեղճմտանքի օրէնքով պէտք է որ մասնաւոր ապա-
 հովութիւն ունենան, և ոչ թէ քրիստոս ընդհանրապէս իրենց
 հետ պէտք է հաղորդուի ապա և ըստ այսմ է դատաստան:

ԼՅ. ԼԵ 'ի վերայ այոր՝ առանց միտքս յանդգնութեան տա-
 նելոյ, իբրև 'ի մանկութենէնէ այդ փորձութիւնները կրելով՝ կը
 յորդորեմք մեր ամենասիրելի քրիստոնեայ, հայր և եղբայր որդիք
 ունեցող ծնո շները, որ լուսն յառաջ աշխատին իրենց որդոց
 յիշեալ կրօնքը տպաւորել տալ, որ յաջ և յահեակ չխտոր-
 ուին, և անհանգիստ լինելով անտանելի թշուառութեանց առա-
 պարներու շհանդիպին, զի այնպիսիներէն մէկը 'ի վերջոյ հազիւ
 կրնայ իր խեղճմտանքը հանգստացնել, և եթէ ոչ անոնց ալ կորուս-
 տեան պատճառ լինելով իրենք ալ չեն փրկուիր, և միանգամայն
 միանալով իրարու հետ քրիստոնէութեան լոյսը ճառագայթեն
 ամէն արտաքնոց սիրտը առնելով մի հօտ իրենց միոյ հովուի
 Հիսուսի Վրիստոսի, որ իրեն երկրորդ գալստեան ժամանակը
 ըստ քանքարաթագուցին չ'լսենք "և զճառայդ անպիտան հա-
 նէք 'ի խաւարն արտաքին անդ եղիցի լալ և կրճտել առամանց":
 Մատթ. Ի. 30 :

3202

